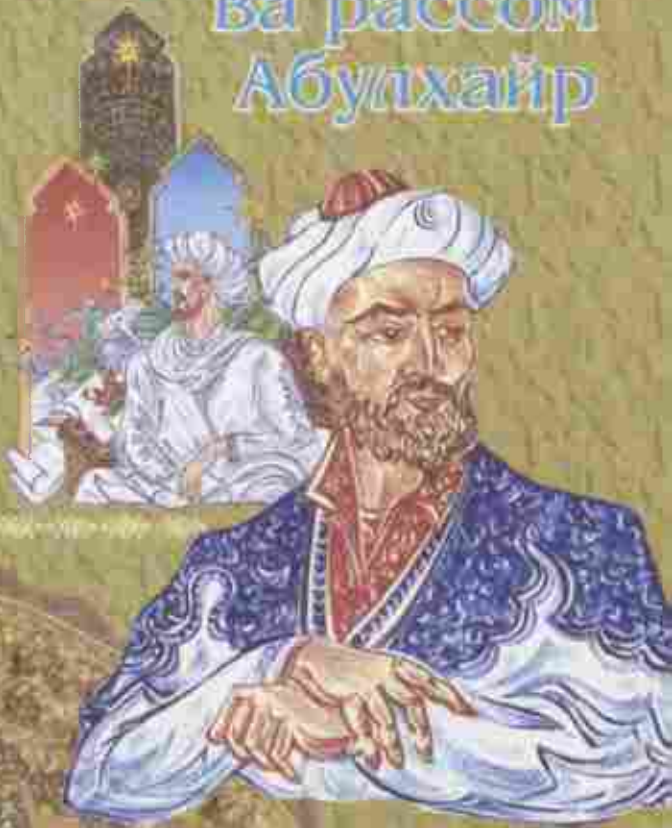

10 32570
3

Омон
Муҳтор

Навоий

ва рассом
Абулхайр

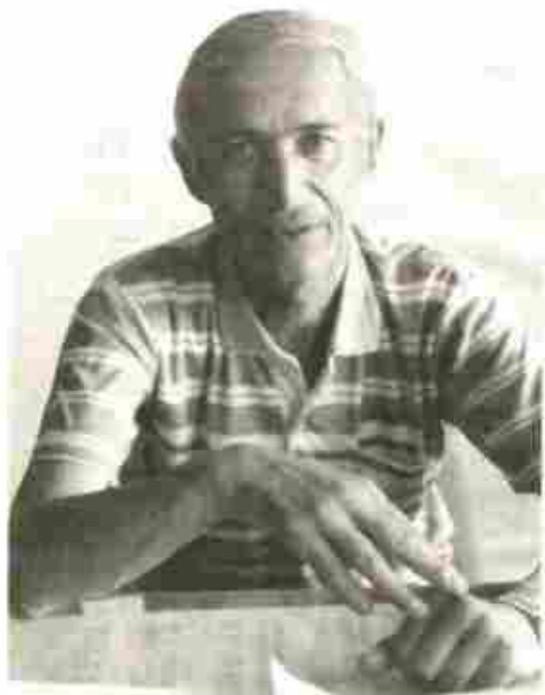

ТОШКЕНТ
«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
2006

*Инсон ақли, эзгу, чиройли бўлиши мумкин
Лекин у ўзини ақли, эзгу, чиройли қилиб
кўрсатиши ҳам мумкин.
Бу иккиси бир нарса эмас...*

Омон Мухтор

ОМОН МУХТОР

Навой

ва рассом
Абулхайр

Романлар

ТОШКЕНТ
«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
2006

УЗБ 24.5.1.2006
M-99

УЗБ 24.5.1.2006
— Романлар

10-11-12

Мухтор, Омон

Навоий ва рассом Абулхайр: Романлар. — Т.: «Шарқ», 2006. — 224 б.

Таниқли ёзувчи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Омон Мухторнинг ушбу китобига унинг улуғ бобокаловимиз Алишер Навоий ҳаёти ва ижодига бағишланган икки янги романи киритилди. Китоб қизиқарли услубда ёзилгани, оқангларга бойлиги билан ўқувчига манзур бўлади деб ўйлаймиз.

106 | Alisher
A1059

ББК.84(5Ў)6

Ишк ахли

Алишер, чинданам шерсиз!
Буюк шер...

(Драмадан)

I

ОРЗУ

«Суюкли Барно!

Мендан рассом Абулхайр ҳақида билганларимни ёзиб юборишимни сўраган экансиз.

Менинг билганим қисқача бундай.

Абулхайр бир пайтлар эски шаҳар кўчалари, кунгурали деворлар, ҳалқали эшикларни чизиб юрган Ўшанда (ёшлик йиллари) баъзан табиат манзараларига ҳам мурожаат қилган. Кейинчалик Инсонга юз бурган. Ҳар хил кишилар расмини (портретини) ишлашга қизиққан. Булар орасида бир неча ўз қиёфаси тасвири (автопортрет) ҳам учрайди. Дунёми, ўзи устиданми кулиб турган тасвир унга анча шухрат келтирган. Узоқ мамлакатларда кўрғазмалардан жой олган.

Дарвоқе, яна бир муҳим гап.

У кўп йиллар Навоий тасвирини яратишни орзу қилган. Шу жараёнда Навоийдан ўрганиб кузатганлари, ўйларини турли дафтарларда бетартиб ёзиб борган. Қўлим остида шу дафтарлардан иккитаси бор. Буларни ҳам Сизга жўнатялман. Йўқотманг! Қайтиб олишим шарт!

Одил.»

Биринчи дафтар

Болалигимда, сандалда ёнма-ён ўтириб, бувим менга Мир Алишер ғазалларини ўқиб берган, ажиб ривоятлар сўзлаган эди. Шундан буён Ҳазратнинг буй-бастини кўргим келади. Изланаман. Лекин бундан қачондир бирон натижа чиқадими, йўқми — билмайман.

* * *

Ёшим 60 га яқинлашди.
Шоирнинг бутун умри!
Ўзимни тоғ этагидаги чумолидек сезмоқдаман.

* * *

Фақат меҳр билан ҳеч нарса қилолмайсан.
Фақат орзу билан иш битмайди.

* * *

У — бир Осмон.
У — бир Уммон.
Қамраш қийин!

* * *

Навоий туғрисида юзлаб китоблар ёзилган.
Аммо кўнглим тўлмади.
Буларнинг аксарида у тирик одамдан кўра кўпроқ
девордаги суратга ўхшайди.

* * *

Тахминан 50 йилдан ошди. Лекин мен уни ҳамон «таний» олмадим. Ҳаёти қандай?! Ижоди нимадан иборат?! Тушуниб етдим, деёлмайман. Қанча азобланмай, Уни Кўқдан Ерга туширишга эришолмаяпман. Сўнгги пайтлар чарчадим. Соғлигим яхши эмас. Бунинг устига, кутилмаган қизиқ ҳолатлар юз бера бошлади. Ярим тунда эшик тақиллайди. Очсанг, зор кўринмайди. Қўнғироқ босим жиринглайди. Дастакни кўгарсанг, жимжит. Тушларимга аллақандай дарвеш-қаландарлар, гадолар киради. Мени дашти-сахроларга бош олиб кетишга чорлайди. Гоҳ-гоҳ бўлса-да, ўлимни эслайман. Юрагим орқамга торгади. Уч йилдан буён, айниқса, куним уйда бекорчилик билан ўтяпти. Умримда бажарадиган ишим қолмагандек кайфият! Ҳолсизлик ва тушқунлик... неча бора ўзимни чалғитиш учун ҳозирча яна тасодифий бировларга «ҳайкал» қўяверишга чоғландим. Отга миниб, тизгинни тортгандек эдим. Бироқ иш қовозга қаламда чизгилар туширишдан нарига бормади... Ҳаёл қайта-қайта Мир Алишер томон етаклайди.

* * *

Дастлабки таассурот шундай.
Ҳали ҳеч ким Бу Осмон қаърига кўтарилмаган!
Ҳали ҳеч ким Бу Уммон тубини кўрмаган!
Биз илк қарашда. Алишернинг ҳаётини кафтдаги-
дек кўриб турибмиз.

Бироқ унинг бутун ҳаёти — сир.
Биз у ҳақда оддий бир нарсаларни билмаймиз!
Навоийнинг асарларини ҳам! Нимаики ёзган бўлса,
кўздан кечирганмиз

Бироқ унинг ёзгани — жумбоқ,
Чақишга «тиш» керак!
Ана...

* * *

Халқ ярим подшо деб билган, Ҳусайн Бойқаро ҳам
шундай деб тан олган — Навоий «гадолиғ» ҳақида
гапиради. Ўзини гадо деб билади. Бу майли! Гадони
шоҳдан устун қўяди. Ўзини гадодек тутиб, гадо қилиб
«кўрсатиш»га уринади! У баъзан Сизни «адаштири-
ши» мумкин.

Қаранг! Яна:

*Ҳар не ўтган сўзларим —
чингур десам,
ёлғон эрур...*

Қидиринг, битта ҳам ёлғон топмайсиз. Муболаға
учрайди. Гапга «тўн» кийдириш... «Ёлғон» эмас!

Ёки, ўз умри ҳақида:

*Кечди умрум, нақди вафлат бирла
нодонлиғда ҳайф,
Қолғони сарф ўлди андуҳу
пушаймонлиғда ҳайф...*

Унинг «ҳайф» дейишига асос қани?!

Умридан бир лаҳзаси ҳам вафлатда кечмаган!

Ақлини таниган уч-тўрт ёшидан бошлаб умри
сўнгигача Унинг Фикри муайян йўналишда ўсиб, да-
вом этиб борган. Ҳатто вафотидан кейин ҳам «То рўзи
маҳшар тарки хоб айлаб» ётишини билган. Бунга
ишонган! Демак, у доим ҳушёр (хуш ёр) бўлган!

«Нодонлир» сўзи-чи?! Уни халқ бир умр «Доно Вазир», «Доно Алишер» деган. Ақли-заковатидан ҳайратта тушган. Ҳусайн Бойқаро ҳам... бутун вазир-вузаролари, аъёнлари билан бирга, энг чигал дамларда ундан маслаҳат сўраган. Унинг оғзига қараган!

Хўп. Ҳар бир қадами, ҳар бир хатти-ҳаракати режали, ўлчовли Инсонда «андуху пушаймон» бўладими?! Унинг ҳаёти, асосан, Олдиндан Ўйланган тарзда кечган!

Балки бу маърифатли Зодагоннинг ўзини Фуқарога тенг тутишидир?!

Балки дарвешлик тариқати?!

Балки дунёнинг азаддан сароб эканлигига ишора?!

Балки ўзини парда ортига олиб (маълум даражада ниқоблаб), ном, даража эмас, иш (фаолият) муҳим эканлигини эслатиш?!

Балки, шунчаки бир кайфият?!

Қандай бўлмасин, Навоийнинг Бутун Ҳаёти ва Бутун Ижодида — унга хос Ташқи Осойишталик ва Қатъиятга тескари ҳолда — Ички бир ЗИДДИЯТ кўзга ташланади. Унинг Ҳаёти ва Ижоди бошдан-охир катта-кичик, ҳар хил Зиддиятларга қурилган! Афтидан, Қисматнинг Ўзи уни шундай ҳолатга солган.

* * *

У ёшлигида бир қизни яхши кўргани аниқ.

Биз Ҳусайн Бойқаронинг ўн бир хотини исмини биламиз.

*Бека Султон бегим, Чўли бегим,
Шахрибону бегим, Поянда Султон бегим,
Ҳадича оғо бегим, Попо оғоча бегим
ва бошқалар.*

Алишернинг биргина севгилиси исми номаълум.
(Ёки ҳозирча номаълум!)

Ривоят. эртакларда уни Гули дейишади.

Гулхоз, Гулноз, Гулсум бўлиши мумкин.

Гулрух, Гулбегим, Гулбадан бўлиши ҳам мумкин.

Унинг исмида «Гул» сўзи бўлгани шубҳасиз!

Халқ нимадир белги қолдиришга одатланган!

*Бор мендек сорғориб...
Сувғаким тушмиш қизорғон барғлар...*

Навоий асарларида бор кўп. Борбон кўп.

(Эй борбон...)

Албатта, бошқа шоирларда ҳам бор. Шарқ бу!
Лекин Навоийда алоҳида аҳамият касб этади. У
«хазон сипоҳи» деганда ҳам Ўз Қисматида келиб чи-
қади.

Кейин гул, гул...

*Гўйиё, мундоқ бўлур
бир Гулдин айрилғонга ҳол...*

Яна буңдай:

*Юзни гуллардин бебабму,
                                бизни қурбон айладинг,
Ё юзунга тегди қонлар,
                                бизни қурбон айлагач...*

Биринчи «қурбон айладинг» — енгил. «Куйдирдинг»
дегандек жўн!

Иккинчиси — даҳшатли манзара!

Муҳими, бу ерда гап фақат «юз» устида бормай-
ди...

Бир ривоятдаги Ямоқчининг Ўғли — Алишернинг
Ўзи!

Нима қилганда ҳам, улар қисматдош!

* * *

Ямоқчининг Ўғли — муллавачча.

Мадрасага бораётиб, болохонада ўтирган чиройли
бир қизга унинг кўзи тушади. Ошиқи-беқарор бўлиб,
энди ҳар куни кўчадан ўтади. Шу томон қарайди. Беш-
ўн кундан кейин негадир қиз кўринмай қолади. Ҳуши-
ни йўқотган йигит нима қилиши, ўзини ўттами, сувга-
ми уришини билмайди! Бир куни мадрасадан қайтаё-
тиб, қиз яшаган ҳовлига очик дарвозадан беихтиёр
кириб боради. У қизни ҳовлида кўради. Лекин шу
пайт қизнинг отаси товушини ҳам эшитади. Ножўя
қадам босгани, шармандалиқ рўй берганини сезган йи-

Улар бир-бирларига ўргана бошлашади.

Қизнинг сингилчаси аксар кўчада, эшик олдида ўйнаб юради.

Алишер сингилчани қўлга олади. У орқали Қизга хат ва шеърлар юбориб туради.

Қиз, аввалдан «кўз ошна» бўлганига қарамай, бир муддат аччиқланиб, бепарво қиёфада кўринади. Аммо кейин, ниҳоят, ўтиб кетаётган Алишерга дарчадан гул ташлайди! Унинг ҳам кўнгли борлиги ошкор бўлади.

Алишер Бояги Йигитдек эзилмай, Қизнинг уйига одам юбориб, тўй-томоша қилиши мумкин эди! Керак ҳам эди...

Аттанг!

Орзу бошқа, ҳаёт бошқа экан-да!

Шу кунлар кимдир тасодифми, Алишерга нисбатан ғайирлик-душманлик қилибми? — Ҳусайн Бойқарога Боғбоннинг Гўзал Қизи ҳақида хабар етказди.

Ҳусайн маҳрамларига буюриб, оёғини ерга теккизмай, Қизни саройга келтиради.

Қизнинг пичирлаган лабларидан шу аснода фақат бир нидо учди:

*Юз алам бирла бало
гирдобига ранжурмен...*

Ҳусайн Қизнинг васлига етишолмайди.

Уйланишга қарор қилиб, уйланомайди ҳам.

Қиз норозилик билдиради.

Кескин қаршилиқ кўрсатади.

Ҳусайн, Боғбоннинг Қизи гўзалликдан ташқари одобли, ақлли эканлигини ҳис этади. Унинг ўзини хуркак қушдек тутиб, қайсарланаётганига ажабланади.

Қиз Алишерга кўнгил берганини подшоҳга айтмайди. Айтолмайди.

Бир томондан, бу тўғрида оғиз очишга уялади.

Иккинчи томондан, Ҳусайн билан Алишернинг оралари бузилиб қолишидан қўрқади.

Умуман, у Алишерни бу ишга аралаштирмай, уни номаълум бир бахтсизликдан ўзича ҳимоя қилаётгандек бўлади! Ўз бахтини шу йўлга тикади!

Қолаверса, Алишерни бу ишга аралаштириб, «тўйдан бурун ноғора қоқиш»га, йигитнинг «бўйнига осилиб олиш»га унинг иззат-нафси, ғурури йўл бермайди.

У ҳар кун, ҳар соат саройда ўзи-ўзини еб, қон қилиб, бора-бора хасталикка дучор бўла бошлайди.

*Юз алам бирла бало
гирдобига ранжурмен...*

Севгилиси саройга тушиб қолгани Алишернинг ҳам қулоғига етиб келади. У оҳ чекиб, ўзини совуқ ерга ташлайди. Бурдалайди. Тақдирнинг бадкорлиги, номард-лигини ўйлаб, кўзларидан тирқираб ёш чиқади. Ач-чиқ-аччиқ бўзлайди:

*Эй сабо, ҳолим бориб сарви хиромонимга айт,
Йилларимнинг шигдатим...*

Яна:

Не наво соз айлағай, булбул гулистондин жудо...

Кейин:

*Эй насими субҳ, аҳволим дилоромимга айт,
Зулфи сунбул, юзи гул, сарви гуландомимга айт.
Буки, лаъли ҳасратидин қон ютармен дам-бадам,
Базми айш ичра лаболаб бога ошомимга айт.*

Ком талху, бога захру, ашк рангин бўлғонин...

Кейин яна:

*Бўлса юз минг жоним, ол, эй ҳажр! Лекин қилмағил —
Ёрни мендин жудо. Ёхуғ мени ондин жудо.
Ҳажр ўлимдин талх эмиш. Мундин сўнг, эй гардун,
Айлағил жондин жудо. Қилғунча жонондин жудо...*

Ва яна:

*«Кўнгул отли» ҳажр водийсинда бағномим! Субҳи
йўқ шомим...»*

Шу ҳолатда Алишер қаттиқ бир қасамлар ҳам ич-ди-е!

*Кўнглум ўртансун агар вайрига парво айласа,
Ҳар кўнгул ҳамки, сенинг шавқингни пайдо айласа.*

*Узгалар ҳуснин тамошо айласа чиксун кўзум,
Ўзга бир кўз ҳам сенинг ҳуснинг тамошо айласа.*

*Ҳар киши васлин таманно айласам, навмид ўлай,
Ҳар киши ҳамки, сенинг васлинг таманно айласа...*

(Бу ғазаллар ўша паллада ёзилганми, кейинми?! Китобларга қайси тартибда кирган?! — барибир, уларда ёшлик йилларидаги ҳолат акс этган. Боббон Қизи, Биринчи Муҳаббатни эслаймиз.

Улар жилла олдинги даврга тегишли:

Кўздан «сочилур ёш... бўйла ким юлдуз»

дан ўз оҳанги билан фарқ қилади.

Анча йил ўтгандан кейинги:

«Эй пари, раҳм этки, кўнглум зор эрур»

дан ҳам фарқ қилади.)

Хўп.

Ҳусайн билан қанчалик яқин бўлмасин, Алишер ҳам унга мен Бу Қизни севаман, деёлмайди.

Бир томондан, шоҳнинг қаҳри!

Иккинчи томондан, боши очик бир Қизга сен қандай эғалик қиласан?! Айниқса, Бу Қиз энди ҳарамда бўлса?! Бировнинг ҳасмидек ҳолатда бўлса?!

Булардан ҳам муҳими, унинг ўзи (ҳатто Ямоқчининг Ўғли эп кўрмаган) шармандалиқни қабул қилган тақдирда ҳам... Қизнинг шаъни! Қайси бир йигит ўзи севган қизни маломатга қолдиради?! Эл олдида пардани очади?! Одамгарчилик осон эмас!

Уз қаттиғ ҳолимға ўлмасдин бурун мотам тутай...

Алишер (кейинчалик кўпларни ҳимоятига олган Алишер) Барридаги Гулни ўз ҳимоятига ололмайди!

Мотам тутишдан бошқа ҳеч нарса қилолмайди!

Шу орада Ҳусайн ундан-мундан махфий суриштириб, Қиз билан Алишернинг «дарди бир»лигини аниқлайди.

Хижолатли ҳолатга тушади.

Афсус-надомат чекади.

(Ҳусайн бундай афсус-надоматларни умрида кўп чеккан!)

У бирон хайрли иш қилиб, рўй берган «хато»ни тузатишга уринади.

(Қизга қимматбаҳо совға топширган.

Энг яхши табибга уни кўрсатган.)

Аммо бундан натижа чиқмайди.

Қиз энди шохдан марҳамат кутадиган ҳолда эмас!

Алишердан ҳам кутмайди.

Алишер ҳам энди бегона!

У касали оғирлашиб, ётиб қолади.

*Юз алам бирла бало
гирдобига ранжурмен...*

Кундан-кун сўла бошлайди Ва ниҳоят, —

бандидан чирт этиб узилади.

(Гулоб ила юву гул баргидан кафан қилғил...)

* * *

Ҳаётнинг шафқатсизлиги, чигаллигини ўйлаб,

ҳозир менинг ҳам кўзларим ёшланди.

Алишернинг ўша пайтдаги ҳолатини жонлантириб,

Бир Инсон қиёфасида Бутун Ҳасратни ва Ҳасрат ортида турган Бутун Зиддиятни тасвирлаш мумкинми?

Ҳасрат нимада-ю, Зиддият қаерда?!

Ўйлаш керак...

* * *

Бир томондан...

Қизнинг ҳалокати уни эсанкиратиб қўйган эди!

У тарихдан маълум, чин муҳаббат ўлимга олиб борганини тушунади. Ўзини айбдор сезади.

Кўнглида бир ғусса, бир мунг қолади.

Умри сўнгигача Қизни унутмасликка онт ичади!

Ошиқ Ҳабаш айтмоқчи:

*Сева туриб, қилган эдим
мен сени ҳалок,*

*Сева туриб, энг сўнгига
йиқиламан. Пок...*

* * *

Иккинчи томондан...

У мўмин-мусулмон.

Ҳар қандай кулфат — унинг учун Худонинг иродаси! (Эслайман. Дадам шундай одам эдилар, катта айрилиқлар пайтида ҳам: «Кўп йиғлама. Бу Худонинг хоҳишига зид, исёнга ўхшайди!» дер эдилар.)

Алишер чуқур қайғуга ботади Шунинг баробарида, у «бемалол» ҳаётни давом эттиради! Ҳатто олдингидан жадалроқ яшашга чоғланади:

*Эй, фироқингдин менга —
кам рўзи-ю, меҳнат насиб...*

Ҳақиқатта янада яқин келиб айтганда:

*Ҳажринг охи —
ҳам кўнгулни бузди-ю,
ҳам кўзғади...*

* * *

Қизиқ.

Алишер вақтида Бу Қизга уйланишга қарор қилганмиди?!

Бизга қоронғи.

Бошқа ҳақиқат бор.

Қиз вафот этгандан кейин, бу ҳақдаги гапни эшитгиси келмайди! Уйланишдан кўра «бекасифда зор» ўтишни афзал деб билади.

* * *

Хўп.

У мабодо Шу Қизга уйланса, нима эди?!

Улар барибир бахт топишолмасди.

Алишернинг «лой»и осойишта, кўркам яшаб кетадиган «тупроқ»дан олинмаган. Унинг манглайига ДАҲО бўлиши учун аввалдан фожиа муҳри босилган!

(У қисиниб, негадир одамлардан ўз ҳаётини яширгандек эди! Ахир, ҳеч бўлмаганда, ота-онаси ёки устозлари ҳақида батафсилроқ ёзмайдими?! Узоқдаги беғоналар тўғрисида истаганча сўзлаш мумкин! Чунки буларнинг унга дахли кам... Балки, бу камтарлик бел-

гисидир?! Балки, ному нанг, шахсдан кўра хизматни юқори қўйиш натижасидир?!)

(Унинг асарлари қайси оҳангда бўлмасин, ҳаётда у кулфатларга ўзини эътибор бермагандек туттанини кўрамиз Атай ўйламасликка уринганми?! — шунақа.)

Бунинг устига, Алишер учун

ҲАЁТда —

Ишқнинг Эгаси эмас, Ишқнинг Ўзи муҳим!

(*Бодаи ишқ асру маст этмиш...*)

Яна

Кимдир, яқинларидан бировга у ҳаддан ташқари фидойилик кўрсатган, деса алашади.

Юрган йўлида учраган кишига яхшилик, эзгулик улашган Алишер ҳеч қачон Алоҳида Бир Кишига ўзини бағишламаган! Бағишлаёлмаган.

* * *

Ўшанда унинг Ҳусайн билан муносабати бузилганмиди?! Йўқ.

Орадаги «яқин»ликка озгина соя тушади, холос.

(Бу соя кейинчалик гоҳ-гоҳо кўзга ташланади.)

* * *

Етар бир карвон ҳар дам,

ўтар бир карвон ҳар дам...

Дашти-саҳрода туялар оғзи кўпикка тўлиб, ҳорғин судралмоқда.

Карвон ортидан бўйнига ғулу солинган бир тўда куллар ҳам ҳол-беҳол, чайқалиб-чайқалиб бормоқда.

Ана, улардан бири. Негадир эғнида қора костюм. Бўйнида икки илондек ғулуга чирмашган бўйинбоғ.

— Гўшт йўқ! Гуруч керак!

— Нима-а?!

— Эсингиздан чиқибди! Меҳмон келмоқчи.

«Карвон бизникига қўнмоқчими?! Бунга шароит қани?!»

Аввалига шундай деб ўйладим! Хотинга айтмоқчи бўлиб, орзимни ҳам очдим! Кейин, кучиб-тортдим. Эй...

Хотин борлиги яхши-ку, ҳар нарсани эслатиб, би-
кинингга туртиб тургани ёмон! Хаёлимни қушдек ҳур-
китди-қўйди.

(Алишер бобомиз ўзи вақтида уйланмай тўғри
қилганмикин!)

Кийиниб, Шаҳрия қўлимга тутқазган халтани ол-
ганча, бозорга қараб кетдим.

Йўлда «йиртиқ» хаёлни «ямаш»га урина бошладим.

Банда — банда экан!

Шу кунлар китобларда «кекса Навоий» деган гап
бот-бот диққатимни тортди.

Нега «кекса»?! Ўша, ўтмишда одамлар ёши 50 дан
ўтиб, 60 га етиб-етмай, кексайиб қолганми?! Ёки шах-
сан Навоий кексайганми?!

Биз бир неча аср олдин яшаган ота-боболарнинг
ҳаёт тарзи, бир-бирига муносабати, саломатлиги да-
ражаси, аҳволи-руҳияси ва бошқа-бошқа нарсаларни
яхши билмаимиз. Чуқур ўрганмаганмиз!

Ҳозир менинг тенгдошларим «олтмишвой»лардан
биронтасини «кекса» деёлмайсан. Каттароқ ёшдаги йи-
гит! Ҳали қизларга қарайдиган ҳолати бор!

Тўғри, мен ўзим сўнгги йиллар машқим паст. Ку-
чим сўриб ташланган. Ҳол-мадор сезмайман Лекин
бу Қаттиқ Ўйлаш оқибати! Бир томондан, Навоий руҳи
мени қўйиб юбормаётгани, иккинчи томондан, ишим
ҳеч бароридан келмаётгани...

Аслида, иш ҳали бошлангани йўқ (хаёлим пишсин,
деб фақат тун-кун дафтар қоралаяпман) Мен ҳамон
Навоий ҳаётининг қайси пайтини қандай тасвирлаш
бобида қўним топмадим! Эсимда, бугун бозорга бор-
гандек, бир куни нимадир бўлиб кўчада кетаётган эдим.
Чорраҳага етганимда, муқолишдан гурас одамлар то-
бут кўтариб чиқишди. Тобут қизил бахмал билан епил-
ган ва бизнинг удумга мосми, йўқми устига бир даста
қизил гул ҳам ташланган эди. Мен югуриб бориб,
тобутни кўтаришдим Шунда, марҳума ҳақида нега-
дир, Гули, деб ўйладим. Ҳатто пичирлаб қўйдим: Гули...
Ўша куни юзи маҳзун, кўзлари порлаган йигит — Али-
шерни тасвирлашга қарор қилдим.

Аммо бугун эрталаб дафтарни варақлаб ўтириб, бо-
шимга мушт туширдим. Шунчаки тасаввур билан иш
битар эканми?!

Алишер гарчи 20 дан 35 ёшгача пайтни йигитлик даври, деса-да, бу давр Шарқда доим эртароқ бошла-ниб, кечроқгача давом этган.

Агар Алишер билан Гули воқеаси чиндан рўй берган бўлса...

бу воқеа Алишернинг 16 ёшдан узоғи билан 28 ёшга киргунча вақтни қамраб олиши мумкин.

(Хусайн биринчи хотинига 18 ёшида уйланган эди.)

Энди қаранг! Бу даврда (Алишер 16 ёшдан 28 ёшгача бўлган пайтда) Хуросон подшоҳи Хусайн Бойқаро эмасди! Хусайн ора-орада маълум муддат Астробод ҳокими бўлган, асосан саргардонликда, қувғинда юрган эди.

Бу даврда Алишер у билан кам кўришган. Улар бир-бирига илиқ хатлар ёзиб турган.

Шундан кейинги 7 йил (35 ёшгача) Хусайн саройида хизматда бўлган Алишер ёш қиз Гули билан яширин алоқа ўрнатиб, учрашиб турганига эса ақл бовар қилмайди (у энди бутун Хуросонда машҳур; катта-кичик таниган киши, салобатли арбоб эди. Ёлғиз ҳам юрмасди). Айниқса, бунинг Биринчи Муҳаббат бўлганига ишониш қийин (у 14—15 ёшидан севги, севгили деган сўзларни яхши тушунган). Алишер саройда юрган давр тилга олинган ўнлаб ривоятларда у касал эди, Хусайн бир масалани ҳал этиш учун одам юборди, қабилидаги гапга дуч келамиз. Хасталик азоби ҳам, албатта, бўлган. Аммо у кўпроқ уйда бекиниб ўқиш, ёзиш билан машғул эди. Бу даврда Алишер ё саройда ташвиш, ё уйда иш билан банд эди.

Демак, муҳаббат можаросига Хусайннинг дахли йўқ! Хўп.

Агар (яна) Алишер билан Гули воқеаси чиндан рўй берган бўлса...

(у: «сарвинозим ўн саккиз ёшиндадир» деганидан, ўзининг ҳам ёши шу атрофда деб тахмин қиламиз. Буни у кейинроқ ёзганига қарамай, шундай! «Фитна» сўзи борлигидан, вазални Оллоҳга нисбат бериш ҳам фалат!)

Бу воқеа Хусайндан олдинги Хуросон ҳукмдори Султон Абусайид даврига тўғри келиши мумкин эди.

Улар орасидаги бутун муносабат шуни тақозо этади!

Мен Алишернинг одоби-ю, унинг қанчалик қалби нозик, эҳтиёткор эканлигига ажабланаман!

Амир Темур вафотидан «бир йигит умри (35 йил)» ўтгандан кейин дунёга келган Алишер «узоқлашаётган» Буюк Соҳибқиронга шу қадар эҳтиром ва садоқат билан қарайдики! У Темур авлодидан (наследан) бирон кишининг тарихда «ёмонотлир» бўлиб қолишини истамайди.

Алишер Абусайид Мирзо ҳақида кўп нарсалар ёзади.

Аmmo бирон жойда унинг номига қора чапламайди! (Хусайн ҳақида ҳам шундай дея оламиз!)

Ҳатто Абдуллатиф. Падаркуш.

«Девонасор киши эрди... бадфеълиқлари бор эрди... донишманд ва подшоҳ отасин (Улуғбекни) ўлдурди» дегандан кейин «таъби назм эрди ва шеърин ободон айтур эрди» деб бир оз шафқат қилади.

Қисқаси...

Алишер 16 ёшда эди.

Абулқосим Бобур вафот этиб, Абусайид Хуросон тахтига мингандан сўнг маълум муддат ўтгач, —

у Машҳаддан дорус-салтана (пойтахт) Ҳиротга келади.

Бироқ озгина вақт ичида ўзи олдин учратган хушхулқ, хоксор, сахий, олтин билан кумушни тош билан тупроққа тенг тутган Абулқосим Мирзо бошқа киши, Абусайид Мирзо буткул бошқа эканини ҳис этади. Абусайиднинг ўзига бино қўйгани, нодонлиги, жоҳиллиги, евузлигини куради. Болалигидан риоят-эътиборга ўрганган, зиёли, ақлли, одатда, жиддий Алишер бу ерда ўзига нисбатан ҳам тўнг, беписанд муомала, камситишга ўхшаш ҳолатга тўқнашади. Озор чекиб, саройни тарк этади.

Саройдан узоқлашгач, ўз дарди қолиб, Абусайид қўли остида бутун мамлакат ҳаёти манзараси унинг кўз ўнгида ойдинлаша боради. Шоҳ бу юртда халқ уйини товуқ катагидек осонликча тўзитаётгани, юрт ҳукмдорлари бировни биров ўлдирса ҳам, ҳақиқат қилишмаётгани, бекларда марҳамат, ҳиммат йўқлиги, тама, бахиллик, ҳийла, нифоқ кундан-кун авж олаётганининг гувоҳи бўлади. «Мамлакат бир дўзах. Ҳаёт

вахшат ва даҳшатдан иборат!» деган фикр Алишер тинчини бузади. У юрагидаги норозиликни баён этишга ўзида эрк ҳам, куч ҳам топади! Аммо авлодларинг ҳолига қара, деб (ҳали айтганимиз) Амир Темур руҳини инжитиш, чирқиратишдан қўрқади! Тилини тишлайди.

Абусайид барибир бу норозиликни сезади.

Султон Алишердан қандай қутулишни ўйлайди.

У суръатли бир равишда Алишерни Самарқандга сургун қилади.

Ҳиротда яшаши учун ҳам, ишлаши учун ҳам имкони йўқлиги (қўл-оёғи боғлиқ эканлиги)ни тушунган Алишер бу сургундан ортиқча хафа бўлмайди. Бош олиб кетаверади! (Ҳеч қандай сургунсиз, ўз ихтиёри билан кетган бўлиши ҳам мумкин.)

Самарқандда Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсийнинг хонақоҳида ҳужра олиб, токи Султон Абусайид ўлдирилган, Ҳусайн Бойқаро тахтга чиққан пайтгача асосан «олдинги пойтахт»да ҳаёт кечиради.

Алишер билан Абусайид орасидаги гашлик (душманлик)ка ўтга мойдек, муҳаббат можароси ҳам қўшилган бўлиши эҳтимолга яқин...

Бозорга бориб қайтганимча, шуларни ўйладим.

Кўп нарса харид қилганим йўғу —
келсам, алақачон меҳмонлар уйда!

Буларни меҳмон ҳам деёлмайсан.

Бизнинг ёшлик йилларимиз бир мактабни битирган ёки бир жойда ўқиган йигит-қизлардан бири-бири билан аввалдан дўстлашиб қолганлар «узоққа бормай», оила қуриши тартибга кирган эди. Бизда синфдошлардан шу тарзда учта оила таркиб топган:

*мен ва Шаҳрия,
Сухроб ва Назми,
Ҳайит ва Тозагул.*

Уч оила гоҳо бировникида тўпланиб турамиз. Бугун навбат бизники эди.

Ана, келсам —

Сухроб билан Ҳайит айвонда эзиб тамаки тутатишяпти. Назми-ю Тозагул Шаҳриянинг ёнида, ошхона эшигида куйманишяпти.

Улар мени албатта «давомли қарсақлар» билан кутиб олишди.

Кейин, дастурхон ёзилди.

Давра қуриб ўтирдик.

Қизғин суҳбат бошланди.

Шаҳрия «паловконтўра»ни ҳам қотириб келди.

Ишонмайсиз! Даврада яйраб, ҳамма қатори болалик кунларини эслаяпман. Кулиб, алабир воқеаларни ҳикоя қиляпман. Суҳбатга аралашаяпман. Аммо калламнинг учдан икки қисми Бошқа Бир Оламда «юрибди»!

Фарбағи мезон Шарққа тўғри келмайди.

Бир умр ғазал ўқиб, менинг тушунганим:

ғазалнинг тўқсон фоизи муҳаббатта бағишланган.

Умуман, улар — Гўзал Ҳикоят!

Бу Ҳикоятнинг «ичида» эса олисдан эшитилаётган мусиқадек, Гўзал Шикоят ҳам бор!

(Ҳатто Ҳусайн Бойқаро бир ғазалида: «Кўз ёшларим гирдобида кўмилиб ётибман!», «То тушубдурмен сирешким ашикидин гирдобда», — дейди. Бунга қараб, у Юсуфни йўқотиб тун-кун йиғлаган Яъқуб алайҳиссалом аҳволига тушган экан, деб ўйлаш ўринсиз.)

Бу ерда, мактаб деймизми, анъанага бўйсуниб, эргашиб сезилади.

Алишер ҳам эсини таниган пайдан муҳаббат ҳақида ёзган! Ҳақиқат (ҳаётдаги воқеалар) билан санъат (бўёқ бериш) шундай бирлашиб кетганки! Ажратиш ўлимдан қийин.

Ҳар ким ажрата олишини у балки, истамаган ҳам!

Қандай бўлмасин, мен унинг 28 ёшгача бировни севмаганига ишонмадим.

Учинчи Киши — Абусайидми, Ҳусайинми?! —

бизни кам қизиқтиради!

Мабодо 28 дан 35 гача оралиғда унга Муҳаббат Буюрган бўлса-чи?!

Бу ҳолда унинг севгилиси — Гули эмас!

(Олдинги Воқеа Бу Даврга сифмайди!)

Буниси барибир, кейинги Муҳаббатми?! Иккинчиси-ми?!

Гули — Биринчи бўлиб қолаверади...

Мана, меҳмонларни кузатиб, хонада бу кунги бор гапни ёзиб ўтирганимча, даврадаги кичик бир ҳолатни эслалим.

Синфдошларим турли идоралар, ташкилотларда ишлаб, ўз ташвишлари кўплигидан, бўш вақт топишолмайди. Улар адабиётга, санъатга қизиқишмайди. Эътибор берганмисиз?! Одамлар баъзан кўча-кўйда тахтақовоз устида ранглارни қориштириб-чаплаб ўтирган расомга енгил-беписанд ҳайрат билан, кулибгина қараб қўйиб, ўтиб кетишади. Булар ҳам шунақа!

Лекин мен даврада хаёлга чўмиб ўтириб, ўзимча бир гал Алишернинг эгини Сухробга, Гулининг либосини Назмига «кийдирдим».

Кўнглим тўлмади.

Энди Алишернинг заррин тўнини Ҳайитга, Гулининг ҳарир кўйлагини Тозагулга (бу исмда ҳам «Гул») «кийдириб» кўрдим.

Яна кўнглим тўлмади.

Ниҳоят, кимхобга ўзим «ўраниб», гулгун қабони Шаҳрияга «кийдирдим».

Ана, бу кўнгилдагидек!

Шаҳрия билан тўй кечамиз хаёлимда жонланди.

Порлаган чироқлар.

Одамларнинг чақнаган кўзлари.

Шаҳриянинг хуркак-хуркак нигоҳи...

Бутун баданим яйраб кетди.

Ўзимни шундай бахтиёр ҳис этдимки!

* * *

Бу тасвир мени йиллар бўйи лол қолдирган.

Ақлимни олган.

Болалигимда бу тасвирга дастлаб дарслиқда кўзим тушган. Кейин китобларда кўра бошладим.

«Занжирбанд шер»дан ахийри катталаштирилган нуска кўтариб, ҳовли четидаги устахонамга келтирдим. Энди рўпарамда туради. Бот-бот тикиламан.

Бу тасвир доим мени ҳаётда муҳим ниманидир англашга ундаётгандек бўлади! У менга жозиб эканлигидан ташқари, илгаш қийин бир мўъжизага эгадек туюлади.

У — қулфни эслатади! Калит иўқ.

Ёки ёпиқ сандиқ олдида туриб, ичида нима яширин, қизиқаётган одамга ўхшаймиз. Токи очмагунча бир нарса деёлмаймиз!

Алишернинг мусиқада моҳир бўлганидан хабарим бор. Чолгудан, наводан узоқ шоирларни, нега билмайсан, нега ўрганмайсан, деб унинг тергаган-қистаган пайтлари кўп. Аммо у расмда ҳам саводли экан-да (Беҳзоддек рассомлар унга устоз деб қараган). Бу тасвир қўл учида яратилмаган!

Мен занжирга солинган айиқни кўрганман. Яқин-яқингача бозорга бир чол «банди» айиқни етаклаб келар, бозор эшигида ярим кунча ўтирар эди.

Шер ҳам қачондир занжирга солинганми?!

Қадим Юнонистонда, Мисрда, кейин Ҳиндистонда, бошқа баъзи мамлакатларда. Душманларга салтанат қудратини кўрсатиш учун қасрларда тахт ёнига «боғлаб» қўйишган. Яна «шери жанги» — урушга ташланадиган шерлар шу ҳолатда сақланган. Шоҳлар дарборида «посбон» шерлар ҳам занжирга солинган.

Шер ўрмонлар, тўқайзорларда юриши қанчалик табиий бўлса, унинг қафасда туриши ҳам биз учун шунчалик ўрганилган, оддий воқеа! Эркин майдонга тушган ўйингоҳдаги шерлар ҳам барибир, қафасда. Атрофга панжара тортилади... Занжирбанд шер — нотабиий ҳол! Кам учрайди.

Бу шер — Алишернинг ўзими?!

(У — Алининг шери ёки Алидек шер бўлганидан, бунга шубҳа йўқ.

Гап бошқа.)

У нега ўзини бу ҳолатда тасвирлади?!

(Буни ҳис этишга сабаб бўлиши керак-ку!)

Муҳими:

Биз биламиз. Унинг фикри доим — аниқ ва тиниқ.

У ўзи истамаса, қайсидир шоҳ уни бош эгдириши мушкул.

У қайсидир шоҳ (Абусайидми, Ҳусайинми) сургун қилиши, ёмонлик тилашини занжир деб тушунмайди!

Демак:

Бу қандай занжир?!

Нима учун
у занжирда?!
Уни занжирга солган ким?!

* * *

*Жон пардасига
ҳар ён —
ки, янги
тугунлардир...*

Иккинчи дафтар

«Алишер Навоий билан Ҳусайн Бойқаро ёшлиқдан қалин дўст бўлган эканлар. Мактабда ҳам бирга ўқиган эканлар...»

«Бир мусулмон юртида Ҳусайн Бойқаро деган подшоҳ ўтган экан. Ўзи илми, оқ-қорани таниган, улуғ кишилар авлодидан экан. Унинг доно бир вазири бор экан. Подшоҳ билан бир мадрасада ўқишган экан. Исми Мир Алишер экан...»

«Ҳирот юртининг султони Ҳусайн Бойқаронинг Мир Алишер Навоий деган ёшлиқдан бир дўсти бўлиб, ораларидан қил ҳам ўтмас экан. Ҳусайн подшоҳликни истаб, суворий тўплагани тоғу тошга йўл олибди. Алишер шоирликни таллаб, узоқ мамлакатта ўқишга кетибди...»

Эртақ-ривоятми, тарихми?! — мазмун бир.

Ажиб қисмат! —

Алишернинг Ҳусайн билан аввалдан «киндиги борланган».

Алишер ҳаётининг (туғилган кунидан вафот этгунгача) ҳар бир дамида Ҳусайн «рўпарада» туради.

Ва аксинча, Ҳусайн ҳаётининг остонаси ҳам, меҳроби ҳам — Алишер!

Алишер ҳаётини Гулисиз (унинг исми фақат ривоятда келган бўлса-да) тасаввур қилиш қийин! Аммо бу ҳаётни Ҳусайнсиз тасаввур қилишнинг умуман имкони йўқ! Шу боисдан, балки Муҳаббат Воқеасига, одамлар адашиб Ҳусайнни ҳам «қўшиб юборишган»?!

Тарихга мурожаат қилган бирон зот, Ҳусайннинг номини тилга олиб, Алишерни унутган ёки Алишерни

эслаб, Ҳусайн ҳақида ориз очмаган пайт кўринмайди.
Мумкин эмас!

Бу икки инсонни кичик маслаклардан ташқари. Ягона Катта Маслак бирлаштирган:

Мамлакатни қўлга киритиш ва
Сақлаб Туриш дарди!

Вақти келиб, Ҳусайн ҳалок бўлган, ўфиллари тахтга минган давр шоҳиди Заҳириддин Бобур Мирзо: «Бадиуззамон Мирзо била Музаффар Ҳусайн Мирзони Ҳири (Ҳирот) тахтида баширкат (иккиси шерик) подшоҳ қилдилар. Бу ғариб амре эрди!!» — деб кулган эди. Саъдийнинг: «Бир гиламга ўн дарвеш сивади. Икки подшоҳ бир иқлимга сиғмайди!» — деган гапини ҳам эслаган эди.

Аслида, шундай.

Бироқ ҳаётда учрамайдиган ҳол (ҳодиса) бўлмас экан!

Бундай воқеа оддинроқ рўй берган эди.

Хуросон тахтини Икки Киши ёшлиқдан қўлга киритишни орзу қилган ва тахтни эгаллагач, Икков Бирга Салтанатни бошқарган эди:

Кучи, Жасорати билан — Ҳусайн!

Ақли, Заковати билан — Алишер!

Улар қандай бўлмасин, Бир Вазифани бажаришган эди!

Яна.

Улар — Санъаткор ва Султон, тарихда бор, одатдаги муҳолифатта зид, аравани бир томонга тортади. Бир ёқадан бош чиқаради.

Алишер вафот этган куни Ҳусайннинг ҳам асосан ҲУКМИ тугайди!

* * *

Энди тартиби билан.

Ҳусайн

Ҳиротда, Амир Темурнинг ўғли Шохрух Мирзо замонида дунёга келган эди.

Унинг шажараси бундай:

*Ҳусайн Мирзо
бинни Фиёсигдин Мансур*

бинни Бойқаро
бинни Умаршайх
бинни Амир Темур.

У она томондан ҳам Темур авлоди Феруза бегим — Темурнинг яна бир ўғли Мироншоҳ Мирзонинг қизи эди.

Ҳусайн — каримут-тарафайн, икки тарафдан Темурга туташ, Темур мулкига даъвогар бўлиш, подшоҳлик қилишга ҳақли киши эди.

Унинг етти ёшида отаси Гиёсиддин Мансур вафот этади.

Шунга яқин бир пайтда Шохрух Мирзо ҳам оламдан ўтади.

Амир Темур ҳукмронлигидан кейин ота, ўғил, не-вара — катта-кичик шаҳзодалар (Кўрагон ва Мирзолар) ўлган кийик гўштидек бўлак-бўлак кесиб, ҳар ён юлқиган, алақачон парчаланган — пароканда мамлакатта энди олдингидан баттар бало-қазо ёпирилган. Салтанатни «чин бузуғлиқ» даври чулғайди. Хуросон шаҳарларида фитна ва тартибсизлик авжига минади.

Аммо Ҳусайн (сон-саноксиз шаҳзодалардан бири) ҳали гоҳ ақлини пешлаш, гоҳ ҳарбу зарб машқи билан банд. Ўн тўрт ёшигача у онаси тарбиясида туради. Кўп оилалар сингари бу хонадон аъзолари ҳам саргардонлик тўзони оралаб кезади...

Ўн тўрт ёшидан Ҳусайн Абулқосим Бобур саройига келиб, хизмат бошлайди. Маълум фурсатдан кейин, у Абусайиднинг (бу вақтда Абусайид Самарқандда, Мовароуннаҳр тахтида эди) хизматида бўлишига имкон туғилади. Абусайид аввалида унга меҳрибонлик кўрсатади. Лекин кейин, уни бошқа ўн уч шаҳзода билан бирга (исён кўтарган бир шаҳзода касрига) тугтиб қамайди. (Абусайид уларга ишонмай тўғри ҳам қилади, бирон султон ёки шаҳзодага ишониб қийин эди.) Феруза бегим (Хуросон ҳукмдори Абулқосим Бобурнинг рухсати билан) Абусайидга учрайди. Илтижолар қилиб, ўғлини қутқаради.

Ҳусайн Марвга Султон Санжар хизматига боради. Бир муддат Султон Санжар билан у ота-ўғил тутинади. Бироқ тез орада уларнинг ҳам ораси бузилади.

Хусайн атрофига аскар тўплайди.
Қайсидир ерларни босади. Қўнади.
Чекинади. Қайтиб ҳужум қилади.
Астрободни икки марта эгаллаб, —
икки марта ташлаб кетади.

Хуросон тахтини қўлга олиш учун узоқ курашади.
Абусайид Ироқда, жангда ҳалок бўлгач, — Хусайн
тахтнинг аниқ даъвогари шаҳзода Ёдгор Муҳаммад
Мирзони ҳам маҳв этиб, —

ниҳоят, Хуросон тахтига чиқади. Ва ички низолар,
ҳар хил исёнларни айтмаганда, умуман ўттиз йилдан
кўпроқ давр мамлакатни осойишта тутиб туради.

* * *

Хўп.

Хусайн ҳаёти «кенг ёритилган».

Кафтдагидек маълум!

«Бутун мамлакатни якқалам» қилдим, деган Али-
шернинг ҳаёти эса...

оддий бир нарсалар етмайди!

«Якқалам» бўлганлардан бирови ёзишни ўйлама-
ганми?! Тушунмайман!

Қисқаси... Алишер Хусайндан уч йил кейин туғил-
ган эди.

(Унинг вафоти ҳам уч-тўрт йил олдинга тўғри ке-
лади.)

Отам — бу остоннинг хокбези,

Онам ҳам — бу саро бўстон каниз...

Мўвуллар ҳукм сурган, Сарбадорлар ўз давлатини
тузган даврларда қандай эди?! — бизга аён эмас, ле-
кин Амир Темур замонида Алишернинг боболари сал-
танатга яқинлашиб, ҳалол хизмат қилишгани, эътибор
қозонишгани шубҳасиз! Улар шу салтанат барқарор
бўлишига умид борлаган кишилар эди.

Соҳибқирон дунёдан ўтгач, Алишернинг ота то-
мондан бобоси (исми номаълум) шаҳзода Умаршайх
этагини тутади. Унинг она томондан бобоси (Шайх
Абу Саъид Чанг) ҳам Умаршайх этагини тутган (Ху-
сайннинг бобоси Бойқаро Мирзо ҳузурда хизмат қил-
ган). Шу тарзда бу хонадон фарзандлари навбати етиб,

бир куни Фиёсиддин Мансур ва Ҳусайн Мирзо даргоҳида кўринадилар.

Алишер боболари руҳи билан яшайди.

Албатта, унинг отаси хизматкор, онаси чўри эмасди!

Аксинча, булар обрўли кишилар. Келиб чиқиши шунчаки фуқаро экалигига қарамай, маслаҳатчими, аъёнми рутбасида туради. Заҳириддин Бобурнинг Алишер тўғрисида «беги эмас, мусоҳиби» дегани шу маънода бўлиши керак.

Буларнинг ўз ҳурматини билгани, мағрурлиги (Алишернинг Абусайид сароидан кетганини эслайлик), булар билан барча шахзодалар ҳисоблашгани-ю, булар ўзини кўпинча уларга тенг тутгани (ҳали айтганимиз) Амир Темур даврида Боболар Эгаллаган қандайдир Мавқега бориб боғланади.

Алишернинг отасини гоҳ машҳур киши, гоҳ баҳодир, гоҳ қаҳрамон дейишади (нима билан машҳур?! нега баҳодир?! қандай қаҳрамонлик кўрсатган?! Бизга қоронғи). Шу билан бирга, у Фиёсиддин Кичкина номи билан танилган. Олдинги сифатларга «Кичкина» сўзи ёпишмайди! Уни кичик жуссали ёки феъли кичик (тор) деёлмаймиз. («Кичкина бахши» деган асоссиз бир гап ҳам учрайди. Тўғри, бу ерда терма-достон айтувчи эмас, муғанний ва ҳофиз кўзда тутилган. Ўша пайтда тўрт кишидан бири мусиқани билар, ўзича куйлашга ишқибоз эди! «Бахши» сўзи яна баъзан котиб-мирза мазмунида келади! Лекин ҳофизми, котибми?! — бу сифатлар таржимаи ҳолга сингмайди. Айниқса, Амир Темур ҳузурида бундай кишилар Чинакам Мавқе топиши ақлга сингмайди. Асосли гап бошқа.) Ҳусайннинг отаси ҳам Фиёсиддин («улуғ номдор султон Фиёсиддин Мансур Мирзо») бўлганидан, бу Фиёсиддинни Кенжа (Ундан Кейинги) маъносидан Кичкина деб аташган бўлса, эҳтимол! Шуниси табиийроқ туюлади.

Биз Алишернинг волидасини билмаймиз.

Исмини ҳам билмаймиз.

(Ёки ҳозирча билмаймиз.)

Бу аёл эртароқ вафот этиб, Фиёсиддин яна уйланганми ёки у тирик пайтидаёқ бу воқеа бўлганми?! — номаълум. Негадир кекса Лутфий ёш Алишерни «доим

волида хизматиға ва ривож хотириға тарғиб қилур эрди» (онани унутмай, камхўрлик қилишга ундарди). Бу гапдан бир оз «ётлик» ҳиди келади. Ҳарҳолда, Алишернинг (икки укаси) — туғишган укаси Дарвеш Али ва ўтай укаси Амир Ҳайдар бор эди.

Алишер таваллуд топганида, улар хонадони билан бирга, ягона оиладек, Фиёсиддин Мансур хонадони ҳам севинчга тўлган. Кейин ҳам бу оила, шахсан Фиёсиддин Мансур Алишерга «кўп меҳру шафқат кўргузган»и эсланади.

Отасининг бу муносабати Ҳусайнга ҳам юқади.

У Алишерни ўз укаси ўрнида кўради. Кейин, гарчи уч ёш катта (болалар учун бу жуда муҳим!) бўлса-да, Алишер билан дўстлашиб, тенг-тўшдек бирга ўйнаб юради. Сухбатлашади. Дардлашади! (Ҳусайн ўқ-ёй билан банд эди-ю, Алишер нуқул китоб варақларди, дейиш унча тўғри эмас. Қизиқиш ҳар хил бўлса, гаплашишга гап ҳам топилмайди!)

Фиёсиддин Мансур қазо қилганидан сўнг, Ҳусайн Алишерга янада қаттиқроқ боғланади. Алишернинг мурғак қалбида умри охиригача бу меҳрга жавобан миннатдорлик ҳисси сақланиб қолади.

Улар беклар, амирларга тарбия берган махсус мактабда бирга ўқишгани рост. Турли ёшдаги болалар биргина хонада китоб кўриб ўтиришар эди. Ҳусайн ўзига тегишли, Алишер ўзига мос сабоқ олади. Ўшанда тартиб шундай бўлган!

Шоҳрух Мирзо тахти устида Алоуддавла, Абулқосим Бобур, Абдуллатиф, Абусайид (катта-кичик шаҳзодалар) таллашиб, мамлакатнинг авра-астари ағдарилган саргардонлик кунларида ўқиш маълум муддатта тўхтаган. Кейин яна давом этган деб тахмин қилиш мумкин.

Ниҳоят, Ҳусайн Хуросон тахтини эгаллаган Абулқосим Бобур саройига кетиб, орадан бир оз вақт ўтгач, Алишернинг отаси Фиёсиддин Кичкинани Абулқосим Бобур Ҳиротдан Сабзавор шаҳрига ҳоким қилиб жўнатади. Ун икки ёшли Алишер отаси ёнида Сабзаворга келади. Шу пайтдан токи чарх неча айланиб, Ҳусайн подшоҳлик тожини кийгунига қадар улар «узок»лашадилар. Онда-сонда, тасодифан кўришганми?! — шу ҳам гумон.

Лекин Ҳусайн Алишерни бир дамга унутмайди.

Алишер ҳам Ҳусайндан ҳар дам воқиф юради. Хат ёзиб туради. Фазаллар юборади. Дўсти танг ҳолга тушганида, далда беради. Йиғиқ ва жасур бўлишга чорлайди. Яхши кунлар келишига ишонтиради. (Умуман, Ҳусайннинг кўнглида болаликданоқ подшоҳ бўлишига ишонч туғдирган ҳам Алишер бўлиши керак!)

У аниқ ёрдам ҳам кўрсатади. Хайрихоҳ кишиларни «тарбиялайди». Ҳусайн атрофида тўпланган лашкарни қўллайди. Дўсти учун бирон хатар кўринса, олдини олишга уринади. Ҳусайнга яқин қанча кишини ўлимдан қутқаради.

Ҳусайн тахтта мингач, —

узоқ фурсат Самарқандда «тутилиб» қолган Алишер

тантана билан Ҳиротга кириб келади

* * *

У (шубҳасиз) болаликдан

бир куни Ҳусайннинг Хуросон подшоҳи бўлиши кераклигини ўйлаган ва ажабки,

буни авлиё каби

башорат қилган эди!

Ҳусайн тахтгача ётган орадаги масофани тан ва руҳдаги жароҳатлар, иккиланишлар, тушкунлик, ишончсизлик азоби билан кечган бўлса,

Алишер аввалдан кўнглига Худо солган

эътиқоддан қайтмаган ва

бирон пайт бунга

иштибоҳ билан қарамаган эди!

Ана, энди унинг юзи ҳорғин, кўзлари эса севинчдан ёрқин эди.

Аслида, орадаги масофани Алишер Ҳусайнга нисбатан осонлик билан кечмаган эди! Ҳатто кўпроқ кулфатларга учраган. Машаққат чеккан.

У, қисқа муддат подшоҳлик қилган Султон Иброҳим даври, кейин Абулқосим Бобур даври бошланишида, ниҳоят Абусайид ҳукмронлиги даврида Машҳад, Ироқ, Сабзавор, Ҳижоз, Тус, Шероз, яна Машҳад шаҳарларида, олдин отаси ёнида, кўп ўтмай ёлғиз, сарсон-саргардон кезади. («Булут йўқ, ауди оҳимдин

кўрунмас осмон ҳар дам», — дейди бу давр ҳақида кейинчалик Алишер.) Самарқандда «тутқун» аҳволида яшайди. Отаси ўша Сабзаворда ҳокимлик қилган пайт қазо қилганми ёки Машҳадга кўчгандан кейинми (номаълум), ҳарҳолда Алишер отасидан ҳам, бошқа яқинларидан ҳам айрилган, гоҳ оч-юпун, гоҳ бошпанасиз ҳолатда, гоҳо турли масжид ва мадрасаларнинг тор, зах ҳужраларида, яна оч-наҳор кун кечиради. Бўғинлари қақшаб-оғриб, айвонларда, ҳатто баъзан кўчаларда йиқилиб қолади. («... даврон воқеотидин ва спехри гардон ҳодисотидин ва даҳри фитнаангез буқаламунлиридин ва замонаи рангомез гуногулиридин... гоҳ иззат ва гино бўстонида анжуман туздим... Гоҳ шаҳрим эли ситамидин ғурбатга тушдим ва ғариб халойиққа кўшулдим ва қовушдим. Ва гоҳ жибол куллеси оромгоҳим бўлди ва гоҳ саҳро этаги паноҳим бўлди. Ва гоҳ ғурбатда алил ва ғариб элга залил бўлдум. Гоҳ бу шиддатлардин азми Ватан қилдим...»)

Эрка-бахтли илк болаликдан кейин, у тақдирнинг шундай аёвсизлигига дуч келган эди!

Айниқса, укалари бир ерларда сарсон, ўзи сингари ҳимоясиз, ночор ҳолда юришганини ўйлаб, уларга кўмак беролмаганидан эзиларди.

Аммо Самарқандга «сафар» қилганидан Алишер ҳеч қачон инжимаган. Ҳаёт фақат рамзадалиқдан иборат эмас! У Кешда (Шаҳрисабзда) дунегга келган Амир Темури туман ҳокимлигидан жаҳонгир даражасига етгани, Самарқандни ўзига пойтахт қилиб олганини яхши билар эди. «Султон Соҳибқирон остонасида сидқ ва ихлос била қуллуқ қилгон» унинг Боболари ҳам Бир пайт шу сарзаминда кўз очиб, Самарқандда яшаб, салтанат парчалана бошлагач, Мовароуннаҳрдан (янги пойтахт Ҳиротга) Хуросонга кўчган бўлишлари кераклигини ҳис этар эди.

Ҳирот қанчалик гўзал бўлса, Самарқанд ҳам шунчалик гўзал, обод, улуғвор эди. Илм-фан, маданият, ҳунармандлик бобида эски пойтахт Ҳиротдан қолишмасди. Ҳамон «иккиси муқобала қилур» эди! Ҳунар ва билим эгалари бек ва султонлар саройида ҳурмат-эътибор топишган эди.

Алишер Самарқандга келганида, Улуғбек ва Аб-

дуллатиф қисматига тегишли дилгир воқеаларга анча иил бўлган эди. Бу ерда Вафойи тахаллуси билан шеър ёзган, олдин Ҳиротда ҳокимлик қилган Амир Аҳмад Ҳожи ҳукмронлик қилар эди. У Алишерга меҳрибонлик, ғамхўрлик кўрсатарди.

Алишер ҳужра олган хонақоҳ эгаси Хожа Фазуллоҳ Абуллайсий тибда шухрат қозонган (иккинчи Ибн Сино) олим, донишманд киши эди. У Алишернинг ақли теранлигига ҳайратланар ва қўли остида таълим олган талабаларнинг баридан Алишерни ортиқ кўрар эди.

Самарқандга келганида, Алишер аллақачон номи Хуросон ва Мовароуннаҳрда тилга тушган, унинг вазаларини одамлар қўлма-қўл ёзиб олиб, ўқиб юришар, ҳофизлар куйлашар эди.

Мухими, Ҳиротда «қўл-оёғи боғлиқ» Алишер, Самарқандда эркин нафас олган, мутолаага берилган (чуқур билим эгаллаган), тўлиб-тошиб янги-янги асарлар ёзишга эришган, Бутун Араб ва Ажамда эътиборли Шахсга айланган эди!

* * *

«Ҳусайн Мирзонинг қирқ вазири бор экан. Қирқинчиси Алишер Навоий экан. Бир кам қирқ вазир уни подшоҳга кўп ёмонлашаркан. Ниҳоят, Алишер вазирликдан бўшатилибди...»

«Мир Алишерни подшоҳнинг ёнидан йўқ қилиш чорасини ахтариб, ахийри амалдорлар уни бир қудуққа ташлашибди...»

«Қуллардан бир куни Султон Ҳусайн вазирларининг ёлғон сўзларига ишониб, Алишерни зиндонга солишни буюрибди...»

Алишер Ҳиротта қайтгач, унинг ҳаёти қандай кечди?

У билан Ҳусайннинг муносабати олдингича қолди-ми? Ўзгардими?

Эскидан «сарой уинлари» бор.

«Офтобга яқинроқ туриш» учун бир-бирининг «пайини қирқиш» бор.

Алишер вақти келиб, саройдан кетганида, Абдураҳмон Жомий кескин: «Саройда Одам борми?!» — дегани бежиз эмас.

Лекин эртақ-ривоятлар халқ оғзидан нобоп бир замонларда ёзиб олинганми, ҳар қалай уларда Алишер Ҳусайнга, сарой кишиларига атай тескари (қарши) қўйилгани сезилади.

Ҳаётда бу анча мураккаб кечади!

Алишер зулм билан вазирликдан бўшатилгани йўқ, албатта.

Аксинча, уни аввал муҳрдор, кейин вазир бўлишга Ҳусайн деярли мажбур қилган. Ялинган ҳам! Яна, Алишер Ҳусайннинг иродаси билан эмас (иродасига зид), вазирликни шахсан ўзи тарк этган!

Алишернинг қудуққа тапланиши, зиндонга солиниши! — бу энди... ҳеч тўғри келмайди.

Эртақчи-ровийлар йўлдан четланишганини ўзлари ҳам сезганми, улар тезда гапни «андавалаш»га уринишади:

«Кунлардан бир куни Мир Алишер қандайдир сурат чизаётган экан. Султон Ҳусайн ногаҳон унинг ҳужрасига қадам ранжида қилибди...»

«Султон Ҳусайн саройда ёлғиз ўтиравериб, зерикиб кетибди-да, анча вақтдан бери Алишер кўринмайди, бориб ҳолидан бир хабар олай, деб дўсти яшайдиган кўчага от солибди...»

Хўп.

ўша пайтда ўзи нималар бўлган?!

Кейин:

Алишер Ҳусайннинг подшоҳликка кўтарилишини болаликдан нега Бунчалик истаган?!

Наҳотки, ҳаммаси ривоятдагидек оддий. Жўн:

«Болаликда Ҳусайн Алишерга, агар менга подшоҳлик насиб этса, сени вазирликка қўяман, иккимиз доим бирга бўламиз, деган экан...»

* * *

Самарқанддан Ҳиротга

«учиб келган» Алишернинг

ўша пайтдаги ҳолати-ю,

шундан сўнг рўй берган воқеалар ҳақида

ўйлаганларимни дафтарда белгилаб қўймоқчи эдим;
кутилмаганда...

қаттиқ шамоллаб, ётиб қолдим.

Мен негадир қиш эмас, ёзда шамоллайман.

Йилда бўлмаса ҳамки, йил ора шундай!

Бошим айланади. Суякларим зирқирайди.

Нафасим қисиб, юрагим тўхтаётгандек бўлади.

Шаҳрия: «Бундоқ шабада тегса ҳам ётиб оласиз! Бу қандоқ гап?!» — деб мени айблабми, ўпкаланибми, тўнғиллайди.

Ўйлаб кўрсам, болаликдан ранги сарғайиб юрган одамлардан эмасман. Аввалдан дард деса кулардим. Бир-икки тишим оғриган. Қулоғим шанғиллаб юрганам ҳам эсимда. Шу!

Сўнгги йиллар катта бир ишни бошладим-у, кучга тўлиш ўрнига сўлжайиб қолдим. Нега?! Билсам экан! Бунинг устига, олдин ҳам бўлгандек, шу кунлар яна қизиқ ҳолатларга дуч кела бошладим.

Кўчадан куппа-кундузи алакимлар от чоптириб ўтади.

Кейин, ярим тунда қаердандир аёллар йиғиси, йиғи эмас, узун нола, аччиқ фаред эшитилади. Юрагим қаттиқ уриб, ўрнимдан туриб кетаман.

Шу пайт яқин бир ердан: «Эй бевафо дунё... Эй фарзанд!» деган ажиб пичирлаш эшитилади.

Таҳорат олиб, дарвешларга қиёс даҳлиздаги бўйра устига ўтираман. Худойим, дейман. Катта бир ишларни бўйнимга олдим! Балки, Инсонни Тасвишлаб, гуноҳ қилаётгандирман? Унинг Яратувчиси — Сен! Аввалдан уни барча гўзал ва хунук белгилари билан тасвирилган — Сен! Сенинг наздингда мен бир ғариб қўғирчоқ ҳолидаман. Бизнинг бутун яратганимиз қум ёки сувда чизилган шаклар, холос. Сен Асрасанг, Асрадинг. Асрамасанг, бир эпкингда йўқолади. Худойим! Мени ёшим қайтганида, ақлдан оздирма! Муҳтож қилма. Нотавон қилма. Хору зор қилма...

Энди ўнгланиб,

ўзимни у ён-бу ёнга «солаётган» эдим,

Шаҳрия ишнинг белига тепди.

Кайфиятим бузилиб, яна беш-ўн кун паришонла-
ниб юрдим.

Дунёда иккита яхши аёл бўлса, бири — Шаҳрия!

Битта бўлса — шунинг ўзи!

Меҳнаткаш. Ҳалол. Диёнатли.

Лекин қариганда, кўрмайсизми! —

қаёқдандир

ШУҲРАТПАРАСТЛИК дардига чалиниб қолди.

Бизнинг оилани билган киши, оддий боғча тарбия-
чиси Шаҳрияга ШУҲРАТнинг нима кераги бор, деб
кулиши мумкин.

Ўзи учун эмас! Мен учун ШУҲРАТПАРАСТЛИК
киляпти!

Дейлик, ойнаи-жаҳонда бир рассомни кўрсатиб,
унвони, даражасини айтишди. Шаҳриянинг ранги ўча-
ди. Бу кишим ҳам шунақа обрўлими, дейди. Кейин,
сиз нега ҳаммадан орқада, деб «туртади»!

Бирон газетада рассомлар рўйхати келтирилган
бўлса, менинг исми шарифим нечанчи ўринда эканли-
гини текширади.

Ёки қайсидир даврада бошқа рассомларни мақтаб,
менинг исми-шарифимни тилга олишмаса, даврадан
мени судраб олиб чиқиб кетишга шай ҳолатга тушади.

Шу сабаб, ўқувчилик кунларидан синашга эр-хо-
гин баъзан гижиллашадиган ҳам бўлиб қолдик

Умуман, икки қиз эрга тегиб, уйда «чол-кампир»
зерикдикми, сўнгги йиллар турмуш таъмини йўқота
бошлади. Соғлиғим ёмонлашгач, аҳволни очиқ кўрса-
тиб тургандек, уй ҳам қаровсиз ҳолга келди. Девор-
лар, шифтлар ола-була. Ойналар қорайган. Синган.

Шаҳрия озор чекишини билсам-да, уйни қайтиб
безашга кучим етмайди.

Бунинг устига, қўлим қисқа.

Шароит ҳамин қадар.

Гоҳо ўйлайман:

ОДАМ устига нимадир ёпиши керак!

ОДАМ нимадир чайнаб туриши керак!

Ўлгунингча қимирла, БАҲДА!

Мен тушунаман:

иззат-нафси бор аёл эрининг бировдан кам бўлмас-
лигини истайди!

Мен тушунаман:

эътибор дегани — имкониёт, демак!

Ичимда Шахриядан ранжимайман.

Фақат у «ҳаяжонланиб» кетганида, асабийлашаман.

— Тўхта, — дейман. — Бизда тасвир санъати анча юксак, — дейман. — Ажойиб рассомлар бор, — дейман.

Мендан еши катта:

Абдулҳақ Абдулла.

Раҳим ака, Неъмат ака, Рўзи ака.

Мендан ёшроқ:

Баҳодир, Жавлон, Алишер Мирзо

Қизлардан:

Азиза, Зебо, Гулнор.

Яна қанча...

Ҳар ким ўзига яқин кўринганни айтади!

Ана, шу катта даврада мен —

ёки ўз манфаатимни ўйлаб яшашим,

ёки ишим юришиб-юришмай, азобланиб

ўз хизматимни адо этишим керак!

Иккисини бирга олиб боролмайман, жоним...

— Навоийни қара! — дейман. — Бирон пайт манфаат кетидан қувибдими?!

— Навоий вазир бўлган! — дейди қайсарланиб Шахрия. — Ҳамма қўл қовуштириб турган.

— Сен ҳеч нарсани билмайсан! — дейман ва у

Чиндан Ҳеч Нарсани Билмаслигини ҳис этаман.

Ўзим олдин ҳаммасини аниқлай, кейин унга тушунтираман, деб ўйлаб, дафтарни қайтиб қўлга оламан...

Мана, ўрганган-билганларимни яна ёза бошладим.

* * *

«Шоҳлар ёнингда туриб, қўлтиқлаб-суяб, сенга энг кичик эътибордан буюк марҳаматгача бирма-бир кўрсатадилар. Кейин, сени рўпара қилиб, бутун қабиҳлик, ёвузликни ҳам кўрсатадилар. Бу борада ҳам улар зигирча чскинмайдилар...»

Қачондир алақайси Генрихми, Ричардми тўғрисида шуларни ўқиган эдим (балки Людовик ҳақидадир?!)

Аниқ эсламайман). Шарқда ҳукмдорлар подшоҳлик санъатида Фарбдагидан қолишмайдилар! Шунинг баробарида, Шарқнинг ўз тарбия тизими шаклланган.

Бизда подшоҳ амри (ҳукми) вожиб! Итоат биринчи ўринда туради.

Шарқда омма-фуқаро ҳам бошқа! Подшоҳни Ота деб билишади. «Худонинг ердаги сояси!» Яна. «Ўзингиз қандай бўлсангиз, ҳукмдорингиз ҳам шундайдир!» деган ақида учрайдики, бунга шак келтириш куфрга айланади.

Лекин эскидан шоҳлар ҳар хил бўлганидек, уларга нисбатан муносабат ҳам барибир ҳар хил бўлиб келган...

Оддий савол:

Алишернинг шоҳларга муносабати яхшими ёки ёмониди?! Дарҳол жавоб бериш қийин.

У бир томондан:

Боболари йўлини тутади. Шоҳлардан узоқлашиб (узилиб) кетгиси йўқ. Улар даргоҳида хизмат қилгиси келади.

(Умри сўнгигача Ҳусайини улувлайди. Ҳусайн озгина лоқайдлик кўрсатган пайтларда изтироб чекади!)

Иккинчи томондан:

*Шоҳлар олдин-да бош
индурма кўп...*

Бунинг устига, негадир шоҳлардан «қочиш»га ҳаракат қилади:

*Ўт нафъ еткарур
ироқдин,
Андин мунтафеъ бўлмоқ авло
қироқдин...*

яъни четроқдан «бу ўт»да «исинган» маъқул!

(Биргина ўт бўлса ҳам майли, шоҳ дегани: «Аж-даҳо! Ўтлар сочур...»)

(Унинг шоҳларга бағишлаб ёзганлари ичида қизиқ бир жумла:

Ишқ бобида душвор бўлмоқ «ҳамдарди шоҳ» — мен билан шоҳнинг ишқни тушунишимиз ҳар хил!

Кейин:

*Шоҳ мендин
ишқ аро
ожизрак ўлса, тонг эмас...*

Ишқда шоҳни — қайси шоҳ бўлмасин! Абусайидми, Ҳусайинми?! — ўздан «ожизрак» деб билиш... бу қиёс...

Гулини эслатади!

Бу ерда ёшликка хос кескинлик ва қайсарлик кўринади.

Ажиб бир озор ҳам кўринади! Ҳарҳолда, ўлчовли иш тутган, ўйли-мулоҳазали Алишер умрида норозилик сезмаса, «аждаҳо»дан ҳам даҳшатли бу гапни айтмас эди!)

Қисқаси,

бир томондан:

шоҳларга яқинлик, уларга шарқона мулозамат!

Иккинчи томондан:

эҳтиромдан кўпроқ эътироз!

Эҳтимолки, Алишер ҳаёти ва ижодидаги энг катта Зиддият — шу! Бунга сабаб:

а) Алишер «шоҳ ва гадо (ҳукмдор ва дарвеш)» деган, шоҳликдан ҳаётда гадолик (дарвешлик)ни устун қўйган минг йиллик фалсафага суянган. (Фақат бу дунёда эмас, ҳатто «ҳисоб ўлғонда», охиратда ҳам «шоҳдин энгиракдир гадо»!)

б) У ҳаёти давомида устодлари Лутфий ва Жомий сингари «дарвешлик либоси»га ўралишга мойиллик сезади. Ҳаёт бунга имкон бермайди, холос! У арбоб бўлишга мажбур.

в) Амир Темур қолдирган салтанат, бутун саъй-ҳаракатта қарамай, инқирозга юз тутгани, шоҳлару шаҳзодалар майдаланиб кетишгани-ю, ҳурмат уйғотишга ожиз эканликларидан Алишер норозилик туйган бўлиши керак.

г) Бу — Оламни у Тасаввур қилиши билан ҳам боғлиқ.

Унинг наздида, шоҳлар иккига ажралади:

*Орзудаги Шоҳ,
Амалдаги Шоҳ.*

Искандар — Орзудаги шоҳ!
Амир Темур ҳам Алишер учун — шундай!
(Бу ерда уларнинг олиб борган урушлари, жаҳон-
гирлиги кўзда тутилмайди.)
Абусайид — Амалдаги Шоҳ!
Ҳусайн-чи?

* * *

Икки тарафдан томирида Амир Темур қони оққан Ҳусайинни Алишер болаликдан барча шаҳзодалар орасида сараси, бутуни деб билади. Темур шон-шукуҳини Ҳусайн бир куни такрорлайди, тиклайди, деб ишонади. Умилланади.

(Ҳусайн маълум даражада бу вазифани бажарган ҳам! Ўттиз йилдан кўпроқ давр мамлакатни осойишта тутиш ўша, аниқ инқироз жараёнида ҳазилакам иш эмас.)

(Амир Темурдан кейинги шоҳлардан ҳеч ким эришмаган Султон Соҳибқирон деган унвон биргина Ҳусайн Боқарога буюрган эди. Ҳусайнга дастлаб Алишер бу унвонни таққан бўлса, эҳтимол.)

Ҳусайн Орзудаги Шоҳ бўлиб тахтга минади. У «сурати — шоҳ, сийрати — дарвеш (халқни ўйлайдиган, адолатли, жўмард)» намоишда хайрли бир ишларни бошлаб юборади. Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳукмдори сифатида «раиянинг осойишталиги, одамлар бахти» йўлига ўз ҳаётини тикади. (Аввалида, Алишерга шу керак эди, вассалом! Унинг вазифаси тутагандек эди.)

Аммо кўп ўтмай, Ҳусайн ўзгариб, гоҳ-гоҳ Амалдаги Шоҳга айлана бошлайди. Ўз жони роҳатини ўйлайдиган, халққа (унинг аҳволи билан қизиқмай) эрк бермай, зулм қиладиган, исён кўтарганларни аёвсиз зиндонга ташлаб, қилич дамидан ўтказадиган бўлади.

(Алишернинг эса болаликдан у билан «киндиги борланган».

Бу — энди қисмат!)

Алишер Ҳусайинни гоҳ ёнида туриб, гоҳ четдан кузатади.

Безовталанади.

Ташвишланади.

У энди
28 ёшдан кейинги бутун ҳаётини Ҳусайн —
Амалдаги Шоҳ томон сарнигун «қулаб» кетмай
Орзудаги Шоҳ БЎЛИШИ УЧУН КУРАШга БАҒИШ-
ЛАШдан бўлак
иложи қолмайди!

* * *

Унинг мақсади нима эди?!
Ҳусайн Орзудаги Шоҳ бўлишидан —
Алишер шахсан
Маълум Бир Манфаатни ҳам кўзлаганмиди?!

* * *

Хуросон ва Мовароуннаҳрнинг икки буюк ҳукм-
дори — Исмоил Сомоний даври, айниқса яқинда кеч-
ган Амир Темур даврида Кучли Ягона Мамлакат бе-
хос юксалиб кетгани, ҳаммаёқда кўринган ободонлик
устига, илм-фан, санъат, бутун маданият гуллаб-яш-
нагани Алишерга аён! Муҳими, ўша Икки Даврда халқ
бир оз осойишталик туйган. Босқиндан, зулмдан фо-
риғ бўлган... Кейинча, яна шаҳзодаларнинг ўзаро ни-
золари, кундалик талотумлар, бераҳмлик ва хунрезлик
халқнинг жонига тега бошлади. У ҳаётдан тўйган, зада
бир қолатта келди! Халққа жилла қурганда нафас рост-
лагандек осойишталик керак эди.

Болаликдаги хушнудлик, эркаликдан сўнг, халқ би-
лан бирга, Алишер ҳам шун аҳволга тушган эди!

У —

ҳаётни кузатиш-ўрганиш,
ўқиш-мутолаа қилиш,
ёзиш учунгина
дунёга келган!

Унинг Бошқа Бирон Ишга лаёқати йўқ. Хоҳиши
йўқ.

(Ҳарҳолда, ўзи шундай деб ўйлайди.)

У «туркий улус»ни «худ менингдур (меникидир)»
деб «туркий тил била шеър айтмоқ» истайди.

У «туркий айтқон» шоирлар кам бўлмаса-да, араб
ва форс лисони ўз қудратини кўрсатганидан қўлчилик
фақат ҳайратланиб, улардек рангин ва жозиб туркий

тил — Амир Темур давригача ноҳақ камситилиб келингани, ҳамон қанот ёзолмаганидан озор чекади. Бунга то ҳозир шароит йўқ. «Форсий шуаро муқобаласида (қаршисида) киши пайдо бўлмади, бир Мавлоно Лутфийдан ўзга!» деб ўкинади.

У Буюк Бир ишга бел боғлаган.

Бунинг учун

унга ҳам —

озгина имкон ва

ОСОЙИШТАЛИК КЕРАК!

Шу, холос.

«Агарчи бу хоксорнинг (каминанинг) ота-бобоси ул ҳазратнинг (Ҳусайннинг) обо ва ажодги хизматларидоқим... улуғ маротибга (мартабага) сазовор ва бийик маносибқа (муносабатга) комгор бўлгон эрдилар, аммо бу фақир, ҳеч навъ хизматга ўз қобилиятимни ченамаган жиҳатдин ва ҳеч турлуқ машаққатқа тоқатимни онгламагон сабабдин, борча таманно эшикин юзумга мадрус (маҳкам) ва жамъ мурдаолар абнобин (қопқасин) шайимга (олдимга) масдуғ (берк) қилуб (умримни фақат ўз машғулоти билан ўткармоқчи) эрдим...»

У «маккора дунё»га алданиб, умрини зое кетказиб, —

Ҳаётида Бош Вазифа бўлган

Ишдан (Йўлдан) чалғимоқчи эмас!

Шу боисдан,

Қизиқ ҳолат рўй беради...

Ҳусайн тез орада Алишерга муҳрдорлик (маҳкамани бошқариш)ни топширади.

Алишер эса аввалига ўзини «у ён-бу ён» ташлайди. Кейин, кўп ўтмай, секин четланишга уринади!

Ҳусайн уни раъбатлантириб — ёнида тутиб туриш учун вазирлик даражасига кўтаради.

У вазирлик пайти нуқул «хаста»ланаверади. Бешолти йил ичида камида уч-тўрт марта истеъфога чиқишга рухсат сўрайди. Ниҳоят, вазирликни ҳам тарк этади!

Маълум муддат ўтиб, Ҳусайн уни Астрободга ҳоким қилиб тайинлайди.

Бу ерда ҳам у ҳеч тургиси келмайди!

Хусайн қайсарланиб, уни «Шоҳнинг яқин кишиси» деган унвон билан сийлайди.

Бунга аслида эҳтиёж йўқ. Алишерни ҳамма ҳурмат қилади! Шусиз ҳам мамлакатда унинг шоҳга яқинлигини билмайдиган бирон одам топилмайди.

Хусайн унга фойдалангани ер беради.

У ер-мулкдан келган даромаднинг катта қисмини Хусайннинг ўзига, подшоҳлик ишлари учун қайтаради. Қолган қисмини ғариб-ғураболар орасида сочади. Болалар саломатлиги ва билим олишига сарфлайди. Масжид-мадрасалар, ҳаммомлар қуришга кеткизади!

Унинг ўз ҳаёти-чи?!

У ғарибгина яшайди.

Иссиқ нон. Бир кosa сут.

Тун-кун уқийди. Ёзади.

Илк қарашда, асосан,

ўзи-ўзи билан банд.

Хусайн ҳам, сарой ҳаёти ҳам уни қизиқтирмайди!

Лекин бу — алдамчи таассурот...

* * *

Олдиндан келган бир гап...

Алишернинг Боболари Эгаллаган Мавқе (улуғ мартотибу бийик маносиб) НИМАДАН ИБОРАТ эди?!

Улар Қандай Муҳим Вазифани бажарган эдиларки, кейинги (Темурнинг ўғилларидан неvara-чевараларигача) шоҳлар ҳам, Алишер ҳам БУНИ унутмайди?!

Бу — бизга номаълум!

(Афтидан, энди шундай, номаълум бўлиб қолаверадими!)

Шунга қарамай, Алишер тўғрисида тахмин қилиш мумкин.

У — шоир бўлганидан, — ота-боболарининг саройдаги хизмати билан унинг хизмати, уларнинг ҳолати билан унинг ҳолати — бир эмас!

Алишер Хусайндан, саройдан, дабдаба-ю асъасалардан ўзини «олиб қочгани» (шоҳлар ҳақида эътирозли шеърлар битгани) у — халқ, мамлакат ҳаётига аралашмаганини билдирмайди! (У бажарган хизмат шакли ота-боболарникидан ажралиб туради, холос!) Алишер ҳеч қачон ғафлатда юрмаган. Салтанатда у

ҳатто кундалик ташвишларга бирор пайт бепарво қарамаган.

* * *

Қирқтадан ўн бештами-йигирмата ривоятда, Ҳусайн бир ишқал (муаммо) чиқиб, Алишерни чақиртириб-тоштириб келади. Оддий ҳолатларда ҳам, унинг ёнида ҳеч ким Алишернинг ўрнини босолмайди. («Шоҳ Алишерга қойил қолиб, қирқта вазирини ҳайдатиб юборибди».) Ана, кўчада кетаётиб, темирчи (оҳангар) дўкони олдидан ўтган Ҳусайн хаёлига «доманимга тушди ўт» деган гап келиб, у давом эттиришни сўрамаган шоир қолмайди! Бироқ уйда ётган Алишер: «Билсам, ишқ оҳангари занжир пайвандлар экан!» деб ёзиб бермагунича, шоҳнинг кўнглидагини топишга бировнинг ақли етмайди.

Алишер саройда юрибдими, йўқми — Ҳусайннинг хаёлида туради.

Мамлакат ҳаётида оддий ҳолатдан озорли, танг ҳолат кўп! (Алишер аралашмасликни истаган тақдирда ҳам, буни эплаёлмас эди!)

Атрофдаги шаҳзодаларнинг тахт устида жангими ёки ўз ўғиллари — шаҳзодаларнинг (отага қарши) низоларими?! — Ҳусайн Алишернинг маслаҳати, иштирокисиз бир иш қилолмайди. Баъзан ҳар ер-ҳар ерда халқнинг норозилик — исён алангалари кўтарилади. Ҳусайнга яна Алишер керак! (У қийин пайтларда ўзини ожиз, ночор сезади. Аксар гангиб қолади. Унга кўпроқ қилич билан иш битириш ўнғай!)

Албатта, Ҳусайн — шоҳ.

У — мамлакатни бошқаради.

Ҳамма қатори Алишер ҳам унинг олдида қўл қовуштириб туради.

Аммо Осойишталик — Алишернинг вазифаси.

(Фақат ўзи эмас, МАМЛАКАТ ОСОЙИШТА бўлиши керак!)

(Ўмуман, салтанатни қўлга киритган — Ҳусайн!

Сақлаб турган — Алишер!)

Ҳусайн жангта, овга кетадими, саёҳат-сафаргами — Ҳиротта эғалик қилиб туришни Алишерга қолдиради. Шу ҳолдагина, у бирон фитна рўй бермаслиги, тахт кўлдан кетмаслигига ишонади.

Салтанат олдида Хусайн қанчалик масъул бўлса,—
Алишер шунчалик жавобгар!

У қаерда, қандай юрганидан қатъи назар, инон-
ихтиёри ўзида эмас.

Ҳажга боришни орзу қилар эди! Бир гал тайёр-
гарлик кўрганида, уйдан ҳам чиқолмай қолади. Яна
бир гал ярим йўлга борганида, орқага қайтишга маж-
бур бўлади.

Салтанат Алишерсиз «нафас ололмайди»!

* * *

Ўз даврида ҳам, кейин ҳам рассомлар Алишерни
негадир ўта мулойим, шикаста-мискин қиёфада тас-
вирлашган. Зиёли киши, деб шундай ранг-бўёқ бе-
ришганмикин? Бу тасвирларда ички ғурур, шиддат
йўқ... Тўрт мизожга кўра қаралса, Алишер сержаҳл
(баджаҳл, қизиққон, асабий) ҳам, совуққон (бепарво,
бедард) ҳам, хушчақчақ (кўтаринки, енгил ҳаёт киши-
си) ҳам эмас, хафақон (ўз алами билан яшайдиган,
қар нарсани кўнглига оладиган одам) дейишибди! У
баъзан озор чекиши, баъзан ҳаяжон билан, титраб
гапириши мумкин. Шунинг баробарида, унинг хатти-
ҳаракатида эҳтирос кўпми, мулоҳаза — ажратолмай-
сиз. Ва ҳамма бало шундаки, тўрт илмий мизожга Али-
шер «сиғмайди».

Шахс — Катта Бўлган сайин, Бир Хил Ҳолатдан
КЎП ҲОЛАТЛАРга қараб бораверади. Гоҳ ташқи, гоҳ
ички, гоҳ ички ва ташқи ҲОЛАТ қарама-қаршилиги
(ЗИДДИЯТ) Инсоннинг Булоқлигини белгилайди... Али-
шернинг «мулойим»лиги («хафақон»лиги) яширин тўф-
ёнлар (бой, рангин Ҳолат) олдида тортилиб турган
пардадир. Менга рассомлар ҳали «парда орқасига»
ўтмагандек туюлади.

Қисқаси:

Хусайн — ўз унвон-даражаси, сохт-сумбати, юриш-
туриши билан ҳайбатли. Важоҳатли.

Бироқ Алишер — ундан кучли!

Хусайн Буюрган Хизматни бажаради Алишер.

Унинг ҳурмати жойига қўяди.

Унга меҳр-садоқат кўрсатади.

Шу билан бирга, ўзи чизган чизиқдан оғмай, тўғрига қараб кетаверади. Шахсий ҳаётда ҳам, мамлакат ҳаётида ҳам шундай. Бу «қайсар»ликни ҳеч ким синдиrol-майди.

Шоирлик, арбобликдан кўпроқ Алишернинг бутун ҳаётида, аслида келиб чиқиши оддий фуқаро (балки зиёли фуқаро?!) эканлиги сезилиб туради. Ҳатто у юрган йўлида буни қандайдир исботлашга уринади... Кўчадаги косибларми, деҳқонларми, тўхтаб, гаплашиб уларни (ялангоёқларни) саройга бошлаб кираверади. Ёки улар ўзи саройга кириб қолишган бўлса, эринмай ҳол сўрайди. Бирон ташвишлари борлигини билса, дарҳол ёрдам беришга ҳаракат қилади. Айниқса, аркони давлатдан Хусайнғача ҳаммани «безовта» қилиб, халқ (фуқаро) дардини тинглашга чақиради! Бу хислат («Халқ ғамидин ғами») уни Азиз Авлиёларга яқинлаштиради. Яна, бу хислат халқ наздида, уни Хизр, Ҳотам, Хўжа Насриддин даражасига кўтариб, мўъжизакор бир инсонга айлантиради. («Навоий» таҳаллуси — фақат куй, наво эгаси эмас, Бенаволарнинг Ўз Кишиси, деган маънода ҳам келган бўлиши керак!) Мана, шу Халқ билан Бирлик (ҳамдардлик) Алишерга эҳтимолки, ҳеч ким, ҳеч нарсадан кўрқмайдиган руҳ бахш этган.

Хусайн баъзи хайрли ишларни бажаришни истамаганда, Алишер одобни бузмай, уч-тўрт эслатган пайтлар бор. (Унга Хусайн тўққиз мартагача таклиф кириши ҳуқуқини берган.) Аммо Алишер, керак бўлса, Хусайнга ўз ҳукмини ҳам ўтказа олган.

Бир жанг олдидан Хусайн мунажжимни чақариш ҳақида оғиз очганида, Алишер анча кескин, мунажжимнинг кераги йўқ, ҳозир вақтни қўлдан кетказмаймиз, деган, шу ҳукм билан аскар жангга кираверган эди.

Ёки ўзи Астрободда юрибди-ю, Хусайнга хат ёзиб, шундай «кўрсатма» беради:

«Эрта уйғониб, намоз қилилса...

девонда ўлтуриб, додхоқ сўрулса (халқ арзу додига қулоқ солинса)...

Аркони давлатни тилаб, мулк ва мол иши айтилса...

аларға андоқ хитоб бўлсаким, ўз ишларидин рофил бўлмасалар...

таворих (тарих, умуман китоб) ўқумоқ буюрилса...
мажлис қуруб, чоғир ичарға кўп ҳирс кўрсатилма-
са...

дахона — (чегара)лар... андоқ мустаҳкам ва мазбут
(дахлсиз) қилилсаким... хотир бикуллий жамъ бўлса...

Ва ҳоказо.

Бундай хатни Алишер Ҳусайнга ёзмаса, —

Бошқа бир киши Бошқа бир шоҳга
езолмас эди!

* * *

Уларнинг муносабати

турли даража,

турли феъл-атвордаги

икки инсон орасида бўлган

Дўстликнинг Чинакам Гўзал намунасидир!

Шу дўслик туфайли,

Амир Темур даврида Самарқанд қандай «ердан
нилий осмонга кўчган» бўлса, Ҳусайн даврида Ҳирот
шундай «осмондан ерга тушган» шаҳарга айланади!

Ҳусайн даврида, Темур давридагидек бўлмаса ҳам-
ки, —

мамлакатда шунга яқин файзли ҳолат юзага кела-
ди!

* * *

Алишер Ҳусайнга, Ҳусайн Алишерга ҳеч қачон хиё-
нат қилмаганми? Улар орасида бирон гашлик бўлма-
ганми?

Ушбу дафтарларни қўлга олган (нималардир ёза
бошлаган) кундан буён Гули хаёлимда, кўз ўнгимда
тургани учун ҳам, шу ҳақда бот-бот ўйлайман.

Эй кўнгул!

Душман топ энди.

Тупмағил

зинҳор — дўст...

Хиёнаткор бир замонда, хиёнаткор бир даврада
юриб, — Алишер албатта онгли равишда кимгадир
хиёнат қилишдан сақланган!

(Гули, дейсизми?!

Унга ҳам!

У билан бўлган воқеа фақат қисматнинг каж раф-
тори.)

Алишернинг ота-боболари тўғри, ҳалол одамлар сифатида танилган. Бу тарбия Алишерга ҳам ўтган.

Шу сабабдан, Ҳусайн унга бирон пайт шубҳа билан қарамайди (Алишерга ўзидан ҳам кўпроқ ишонади).

Дарвеш Али бир эмас, бир неча марта исен кута-
ради.

Лекин укаси учун Алишерга Ҳусайн таъна қилмаи-
ди. (Бу йигит ҳам Шу Хонадонданми, дегандек ажаб-
ланади, холос.)

Вазир Низомулмулк бош буриб, хиёнат қилганида ҳам, Ҳусайн Алишерга, у сенинг ёнингда юрарди, сенга фикрдош эди, демайди. Бу ишга Алишернинг дахли йўқлигини тушунади.

Хўп. Ҳусайн-чи?!

(Эй кўнгул!

Душман топ энди.

Тутмағил

зинҳор — гўст...)

Ажиб ҳол! —

бир гап

Амир Ҳайдар шоҳ юборган ошпаз акамни (Али-
шерни Астрободда) заҳарламоқчи эди, деган бўлмағур гапни тўқийди.

(Мастликдами, савдойи хаёл биланми, оғзидан шу гап чиқади. Ёйилади.)

Бу гап қулоғига етган Ҳусайн —

хиёнат қилиши мумкин эди-ку, лекин хиёнат қил-
маган одамдек, қўрқиб кетади. Дарҳол Алишерга оқлан-
ган оҳангда хат ёзиб, «бу навъ қасд» менинг хаёлимга ҳам келгани йўқ дейди.

Бир пайт Юлий Цезарни кўксига ханжар санчиб,
энг яқин дўсти Марк Брут ҳалок қилганида... —

Файласуф Сенекани ўз ўқувчиси, шогирди Нерон мажбурлаб заҳар ичирганида... —

Ҳусайннинг хиёнатдан қўрқиб кетиши — унинг қадимги юнон шоҳларидан (ўтган кўп бошқа шоҳлар-

дан ҳам) барибир олижанобрoқ эканлигини кўрсатади!

Шунга қарамай, «бу навъ қасд»...

Яна.

Алишер шоҳлардан шикоят қилганида, калтакнинг бир учи ҳарҳолда, Ҳусайнга бориб тегади (унинг ёнидаги Шоҳ — Ҳусайн эди)!

Демак,

Давр ва Шароит тақозо қилса,

Гули воқеаси Ҳусайнга Борлиқ Ҳолда ҳам кечиши мумкин

эди...

2

ҲАЙРАТ

«Барно. Дўстим!

Абулхайрнинг дафтарларини жуда тез, уч-тўрт кунда қайтарганингизни кўриб, аввалига бекор юборибман, кўздан ҳам кечирмабсиз, деб ўйладим. Расмий хат ёзганимдан хафа бўлгансиз, деган хаёлга ҳам бордим. Лекин кейин, алоҳида бир қорозга Сиз белгилаган фикр-мулоҳазалар, янги саволларга дуч келиб, Сизнинг қанчалик йиғиқ, озода эканлигингизни ҳис этдим.

Мен ўзим бу дафтарларни вақтида варақлаганимни айтмаганда, ўқимаган эдим. Улар менга қадрли бўлсада, ҳар ерда чанг босиб ётган эди. Агар Сиз Абулхайр ҳақида сўрамасангиз, тўғриси, уларни эсламасдим ҳам. Сизни Абулхайр қолиб, дафтарлар қизиқтиргани мен учун қутилмаган ҳол бўлди! Мана, энди хижолатдан терга ботиб ўтирибман.

Булар менинг кўлимга қандай тушиб қолган?

Абулхайрнинг Холид деган жияни ёшлиқдан дўстим! Иккимиз рассом билан суҳбатлашгани баъзан уларни кига бориб турганмиз. Ёлғиз борган пайтларим ҳам учрайди. Абулхайрнинг қизиқ одати бор. Уйдан чиқиб кетаётганингизда, кўлингизга гулми, китобми, ширинликми, нимадир тутқасади! Бир борганимда, ол, сенга эсдалик, менга энди керак эмас, деб дафтарларни берган... Бешта дафтар эди! Иккитасини Сиздан қайтиб

олгач, Сизнинг кўзингиз билан «қараб», жигдий ўқидим. Таъсирландим. Яна иккитаси китоблар орасидан топилди. Сизга юборяпман. Албатта, буларни бир жилдга солиб, аниқ жойга қўйиш керак! Мен то ҳозир бепарволикми, бемаъниликми қилганман. Узр...

Одил.»

Учинчи гафтар

— Нима қилиб ўтирибсиз?

— Ўйлаяпман.

— Сиз бирон нарса чизиш ўрнига нуқул ўйлайдиган бўлиб қолдингиз?

— Ўйлаш керак... Алишер ҳаётидан қайсидир пайтни тўла тасаввур қилсам эди! Чизиш қийин эмас. Маълум фикрга келиш қийин, Шаҳрия! Кечирасан... Сени ҳам азобга қўйдим, жоним

— Мен нима, ўзингиз...

— Юрагим шундай ағдарилиб ётибди! Кечалари қандайдир ваҳимми, хавотир босади. Кимдир бу жуда оғир иш, масъулиятли, майиб-мажруҳ бўлиб қолишинг, ўлишинг ҳам мумкин, дегандек бўлади. Бу ишдан воз кечолмайман. Натижа ҳам чиқадиганга ўхшамайди. Худонинг Ўзи куч бермаса... Биз оддий одаммиз. У эса болалиқдан бошқача эди! Болалиқдан шакланган Инсонми? Шунақа! Унинг болалиги қақида кўп ёзишган. Мен оз-моз тасаввур ҳам қиламан. Лекин чиройли бир болани тасвирлаб, Алишер шу, дейиш... Бунинг устига, Ўша Даврдаги Муҳим уч ҳолат борки! Мен буни ҳали ўрганиб, мазмунига тушуниб етганим йўқ.

• • •

У тахминан тўрт еки беш ёшда эди.

*Менга ул ҲОЛАТДА таъби бул-ҳавас
«Мантиқ-ут тайр» айлаб эрди мултамас...
Ўйлаким, ЭДДИН УЗУЛДИ улфатим,
УЛ КИТОБ эрди аниси хилватим.
Халқ РАСМИЙ СЎЗЛАРИДин қилу қол
Ўтса, таъбимга етар эрди малол...*

*Онглағач атфол айлаб шўри шайн,
Истимоъ этди БУ СЎЗни ВОЛИДАЙН...
ЁШУРУБ ДАФТАРНИ, маъдум этдилар,
Шуғлидин кўнглумни маҳрум этдилар...
Лек чун ёдимда эрди УЛ КАЛОМ,
Ёшурун такрор этар эрдим мудом.
АНДИН ЎЗГА СЎЗга майлим оз эди,
ҚУШ ТИЛИ бирла кўнгул ҳамроз эди...*

Мактабда китоблар арабий ва форсий эди.

(Туркийдан ҳар ким ўзича таълим олар, туркий гўёки «уй тили» эди.)

Болалар (ўқувчилар) ўзларига тегишли сабоқни бақриб ўқишар эди.

Юқоридаги сатрларда ўша, тўрт еки беш ёшдаги Алишер ҳаётининг яқлит манзараси акс этган!

У (муштдек бола) «насрдан баъзан ўқур», назмга кўпроқ қизиқар эди.

Анча-мунча шеър ёд билар эди.

(Шу ўринда икки нарсани эслаш керак.

У даврларда болаларга нисбатан-эрта тарбия бера бошланган. 12—14 ёшдаги болалар катталар сафига кириб, ҳатто хизматга қабул қилинган. Аскарликка олинган.

Атрофдаги болалардан Алишер зехни ўткирроқ, зийракроқ эди. Шу боисдан, эътиборга сазовор ҳам эди. Туркий, арабий, форсий — уч тилда юзлаб сатр шеърни бир кун-ярим кунда ёллаб кетаверарди. Ақл бовар қилмайди, лекин шу ёшда у катталар билан шеър бобида фикр алмашган.)

Ўшанда нишопурлик (Нишопурий) Шайх Фаридиддин Атторнинг қушлар (тайр) баҳонасида олам тўғрисидаги фикрлар ифодаланган «Мантиқ-ут тайр» китоби Алишерни айниқса қизиқтирган эди.

Алишердан роппа-роса уч аср муқаддам Нишопур қасабаларидан бири Қадақонда дунёга келган, обрўли аттор ва моҳир табиб Иброҳим Абубакрнинг ўғли — Муҳаммадни Фаридиддин деб ҳам аташар эди. У асосан, отаси дорихонасида дори тайёрлаш ва табобат билан кун ўтказарди. Бироқ тиб ва доришуносликдан ташқари, фалсафа, ҳикмат, тарих, тафсир, калом, ҳадис,

илми нужум билан шуғулланар, бу илмларни ҳам пухта эгаллаган, чуқур билар эди. Гох Фарид, гох Атгор деган тахаллус қўйиб, ҳар соҳада китоб ёзар эди. «Илоҳийнома», «Асрорнома», «Мухторнома», «Мусибатнома», «Тазкират-ул авлиё» ва бошқа асарлари машҳур эди «Қасида ва ғазалиёт девони» ҳам тузган эди... Унинг «Мантиқ-ут таир» китоби тақдир тақозоси, ёш Алишернинг қўлига тушган эди.

Бу дoston Алишерга шу қадар таъсир қилган эдики, у мактабда ҳам, уйда ҳам ўзини ҳаммадан четга торттиб («элдин узудди»), кимсасиз («хилват») бир ерларда яширинган-беркинган ҳолда, қўлидаги нақдина («ул китоб»)ни бағрига босиб, ўйчан пичирлаб (одагдаги сабоқдек бақириб эмас) ўқишга одатланган эди. Шу паллада унинг руҳи шунчалар хуркак эдики, ён-веридаги кишиларнинг ҳар кунги мулоқоти, суҳбати («халқ расмий сўзлари»)дан «таъбиға малол етар» эди. Барча учун эрка-бахтиёр Алишернинг феълдан ноҳос рўй берган ўзгариш (ёввойилик ва хаёлпарастлик) аввал муаллим, сўнг буни сезган оила аъзоларини ташвишлантириб қўяди. Боланинг қайсарлиги эса қаттиқ қайғуга солади. Шу пайтда унинг онаси тирик эди. Ота, айниқса, она («волидайи») болам ақдан озмасайди («Бўлмағайким даст берғай телбалик») деб қўрқадди. Алишерга китобни («бу сўзни») ман этади. Алишер дostonни дафтарга ҳам кўчириб олган эди, улар (ота-она) «ёшуруб дафтарни», «машғулот»ни тўхтатишга уринишади. Лекин асар («ул калом») Алишерга ёд бўлиб қолган. Бу — бир ишқ эди! Барибир, такрорлайверади. «Андин ўзга сўз»га (китобга) «майли оз». Уни ҚУШ ТИЛИ номаълум бир Оламга Юзлаштирган эди!

• * •

Боғлардаги ажиб-турфа қушлар сайроғи унинг юрагига кўчган эди!

Бу не хониш?!

Бу қандай тараб?

Қушлар ноласи (нағма) кейинчалик (эҳтимолки, шуурсиз ҳолатда) куй, наво деган сўз, Навоий деган номга сабаб бўлган.

(Дарвоқе, ривоятда ҳам бу таъкидланади.

Алишер боғда шеър ўқиб юрганида, Булбул уни тинглаб:

— Сенинг овозинг қушларнинг тонгдаги НАВОСИГА ўхшар экан! — дебди. У шундан сўнг, шеърлари остига Навоий деб ёзиб қўядиган бўлибди.)

* * *

Бу не хониш?!

Бу қандай тараб?!

«Мантиқ-ут тайр»га эргашиб (бағишлаб) Алишер кейинчалик (улрайганида) «Лисон-ут тайр» («Қуш тили») достонини ёзади.

Лекин унинг кўнглида бу асарни ёзиш нияти ўша мурғак Болалик пайти турилган, дейиш мумкин.

Бу асарни у Ўша Паитдан ёза бошлаган, дейиш ҳам мумкин.

* * *

Шеър «касали» Алишерга «йўрғақда теккан».

(«Она алласидан» деган сийқа гапни айтмаймиз.)

Алишер қаноат ҳосил қилмай, доим ўпқаланганига қарамай, аслида унга қадар «туркий айтқон» кўп шоирлар, минг йиллик (камида беш юз йиллик) «туркий ашъор» бор эди! (Адабиёт Алишер орзу қилган даражага қўтарилмагани бошқа масала!)

Шоирлар бир қавм, улар авлоддан-авлодга «ўтиб» туғиладилар, деган ақида учрайди. Алишернинг насаби олдинроқ «туркий айтқон» қайсидир шоирга бориб тақалиши бир куни аниқланса, ажабланмаслик керак!

«Йўрғақда» деган сўз ҳам муболаға эмас. Алишер айни йўрғақда ётган кунларда, улар қонадонида гоҳ-гоҳ шеър янграр эди. Унинг икки тоғаси («фақирға тоғойи эдилар») — онасининг акаларими ёки укаларими?! Акалари, деб тахмин қиламиз! — «туркий айтқон» шоирлар эди. Мир Саид — Кобулий, Муҳаммад Али — Ғарибий тахаллуси билан ғазал ёзар эди. (Булар мусиқа, хаттотликда ҳам шухрат топган кишилар эди.)

Демак, Алишернинг аввалдан шеърый бир «майдон»-да туғилгани шубҳасиз!

Аммо унинг юрагида илк дафъа Шеър Уйғониши «Мантиқ-ут тайр» («Қушлар ҳаётидаги мантиқ»)дан Бошланган!

(Тўғри, бу дostonни ўқиб-ёдлашдан олдин ҳам у шеър ўқиган-едлаган. «Бу фақир... уч ёш била тўрт ёшнинг орасида эрдим...» Хиротда шоир ва файласуф сифатида танилиб, шу ерда Алишер туғилишидан ўн йилча бурун вафот этган, асли озарлик Амир Қосим Анворнинг бир назмини «ўрганган». Катталар — «азизлар» даврасида буни намойиш ҳам қилган!)

Шайх Атторнинг китоби туфайли у илк дафъа Инсон Оламига эш Олам ва яна, ёнма-ён Бир Оламлар («ўн саккиз минг олам») борлигини ҳис этади.

Алишер Қушлар Ҳаётининг Маъносини англаб, рўпарада ва «парда ортида» турган Барча Оламларга Назар Ташлагиси келади.

*Бўлмоқ имкон йўқ, хасу хошок аро
пинҳон сабо...*

*(Хас-хашак орасида ғивирлаган шамолга
эътибор бермасликнинг иложи йўқ...)*

Унинг наздида шундай Бир ҳақиқат очилади.

Инсон — қуш!

(Ахир, азалдан у Ер билан Осмон орасида туради!)

Турли Оламларни кўриш, Бу Оламлар Ғалаёнида йўқолиб кетишдан сақланиш учун ҳам, Инсон Ердан баланд кўтарилиб, парвоз қилиши (Осмонда чарх уриши) керак!

Инсон — қуш!

У Юксақда Айланаётиб «кўрган»ларини куйлаши, Инсониятни ОЛАМЛАР ИЧИДАги боғланиш, улардан ҳар бирининг хатти-ҳаракатидан воқиф этиши керак!

Шунинг баробарида...

Шоир тили — ҚУШ ТИЛИ!

Бу Тилга тушунмай туриб, Инсоният ўзини Жар Ёқасига Боришдан қутқариши қийин!

(Алишер кейин, умри давомида Одамлар Бу Ҳақиқатни Англамаётганидан изтироб чекади.)

*Тандаги пайконлару
ашким ёрутмас уйниким,
Дуди оҳимдин қорармиш
собиту сайёра ҳам...*

*(Менинг танимга бўлган жароҳатлари
кўз ёшларим уйимни ёритолмайди,
Чунки оҳим тутунидан собит — Ер ҳам,
сайёралар ҳам қорайиб ётибди...)*

* * *

Хўп.

*Сўз оташину
таъб хом...*

Боламга зиён тегмасин, деб ота-она азобланиши — бир томон. Иккинчи томон — Номанум Олам (Оламлар) билан юзлашиб, у ҳайратланган ва даҳшатта тушган эди! Чиндан ақддан озиши мумкин эди. Бу — оғир «юк»! Ҳар ким кўтаролмайди Муҳими...

Инсоннинг таъби (асаби) — хом (мўрт).

Сўз эса — ўт. Кучли. Хатарли.

Сўз билан ўйнашиб бўлмайди!

Инсон Сўзни топтаб, тупроққа қора олади.

Аммо Сўз Инсонни ўддиради! Тирилтиради!

Инсон — чумоли «Оёқ остида» қолиб кетади!

Сўз эса — абадий!

Сўз (Калом) Осмондан тушган! У — Ернинг ўқи.

Ер — шу ўқ атрофида айланади...

Алишер «элдин узулиб», ёлғизликни исташи — Нима Бўлаётганини англашга уриниш эди, холос.

(Мен ҳам англашга уринмоқдаман.)

У Сўз Топмоқчи эди...

* * *

Бу не хониш?!

Бу қандай тараб?!

* * *

«Ҳинд мулкида Қақнус деган бир тайр (қуш) бор. У ҳайбатли ва гўзал. Ҳар бир пари (пати) ўзга нақшу ранг била товланади. У ниҳоятда хушовоз. Тумшуғидаги қатор тешиқлардан бири-бирига ўхшамаган, ҳар хил (енгил ва маҳзун) овозлар чиқади. Унинг нидосини эшитган ҳайвонлардан қурт-қумурсқагача таъсир-

ланиб (тарки ҳуш айлабон) қотиб қоладилар. Бу қушнинг жуфти бўлмас. Пайванди ҳам. Ҳеч тайр ўлмас анинг монанди ҳам... У бир умр хас-чўп йиради (шурли анинг йиғмоқ ўтун). Ниҳоят, умри поёнида мана шу ўтун хирмани устига қўниб, ҳар қачонгидан кўпроқ,

*Тортар эрмиш наъма
тайри хушнаво,
Бас, ҳазин оҳанг ила
дилкаш наво...*

Бу «алвидо» «нағмаси»ни эшитиб, дарахтзор (тўқай, ўрмонлар)даги тирик жон тутдек тўкила бошлайди (бу нолага чидаёлмай, жон таслим қилади). Баъзи бир ҳайвонлар бадар қочади. Баъзи бир жониворлар беркинишга уринади. Қақнус эса узоқ куйлайди. Сўнгра...

*портиб
бир ажиб ўтлуқ наво,
Солур эрмиш ул улук хирманга
ўт...*

Унинг ўтли овозидан хирманга ўт кетади!
Ўтун хирмани гуруллаб ёниб, кул бўла бошлайди.
Хирман билан бирга унинг ўзи ҳам...

Бироқ

шу асно

кул уюми ичида

Бир Қақнус Палапони жонланади.

Палапон (Қақнусбача) уюмдан четга чиқади.

Устидаги кулни силтаниб-қоқиб тапшлайди.

У ён-бу ён аланлаганча,

учиб,

азим бир дарахт шоҳига бориб қўнади

ва —

бир севинч, бир ҳасрат билан энди у ОЛАМга

НИДО тарата бошлайди...»

* * *

*ҚУШ ТИЛИ*гин шуълалар
зоҳир қилиб,
Ҳам ўзум, ҳам эл — КУЛ
ўлмоғин билиб...

Алишер ўша, Болалик Пайти (тўрт-беш ёшида) ҳайратланиб ва даҳшатга тушиб, ёлғиз қолиб, ўйлаб-излаб ахийри

Топган Сўз — шу!

Ақл бовар қилмайди, лекин Ўша Пайтда Олам (Оламлар) унга кафтдагидек «кўринган» эди! Кейин умри охиригача унинг эътиқоди ўзгармайди.

Ўртадим Олам Элини.

Ўзни ҳам.

ҚУШ ТИЛИгин ўзга қилмай

СЎЗни ҳам...

* * *

«Лисон-ут тайр» («Қуш тили»)да (ҳикоятга кўра):

Аттор — Қақнус

Алишер — «кулдан чиққан» Полапон.

(Бу ҳам барибир, Қақнус!)

Мени Алишернинг ўзига «берган» сифатлари қизиқтиради.

Дейлик, Булбул.

«Навоий»нинг ўзи — Булбул, демак.

Бу сифат эканлигини у ошкор айтади:

Навоий-ё, неча Булбул киби

наво қилсанг...

ҚУШ ТИЛИ (СЎЗ) баҳонасида Алишернинг Қақнусни эслаши табиий! Аммо бу ерда жумбоқ; рўпарамда «Занжирбанд шер» турибди.

Ажаб! Булар орасида қандайдир борлиқлик борми?!

У — ҚУШми?!

Занжирбанд ШЕРми?!

Бу Икки Сифат — тасодифми ёки ўйлаб қилинган иш?!

* * *

Мақтабда дастлабки сабоқлар давом этмоқда эди.

Орадан кўп ўтмай, рўй берган воқеа (иккинчи ҳолат) илк қарашда на ҳайратли, на даҳшатли; аксинча, шу қадар оддий эдики... муаррихлар Алишер тўғрисида ёзаётиб, бунга у нега аҳамият берганига ажабланишади!

Қисқаси:

«тахминан олти ешимда бўлғай эрдим...»

Яна, бундай:

«Шоҳрух — гемурийларнинг шухратли ва олижаноб бир шаҳзодаси эди.

У отаси (Темур)га тегишли (Сурия билан Арабистондан бошқа) барча ерларни ўз қўл остига олганидан кейин, Мовароуннаҳр тахтини тўнғич ўғли Улуғбекка топширади.

Улуғбек отаси каби аҳил киши бўлиш баробарида, илм-фан (маърифат-маданият)га улуғвор майл кўрса-тишда ундан ҳам ўзди.

Шоҳрух вафот этгач, хийла муддат очиқ-соф турган мамлакат осмонини қора ва қуюқ булутлар чулғадди...»

Мана, шу ҳаммаёқ исён алангаси ичида қолган кунларда тўп-тўп кишилар Хуросондан (Ҳиротдан) Ироққа қочиб боришар эди. Булар орасида отаси (волиди) билан Алишер ҳам бор эди.

{Карвонни бошлаганлардан ҳеч ким албатта, ўзи қочиб, кексалар, хотин-халаж, бола-бақрани нотинч шаҳарда қолдирмаган! Кўпроқ улар учун Ҳиротни тарк этишган эди.

Алишердан ташқари, Дарвеш Али ҳам биргамиди?!

Эҳтимол.

Лекин уларнинг онаси — волида бирга бўлмаган. Шу даврда у вафот этганми?! Ҳарқолда, ота уни қолдириб, бола етаклагани кишини ўйлантиради. Агар у бирга бўлса, бу сезилар эди Алишер ҳам «фақирнинг волиди» деб фақат отаси ҳақида сўзламас эди.)

Ироққа бораётиб, йўл устида карвон Тафтла қўнади («ярим кеча етиб тушдилар»). Одамлар карвонсаройдан жой олганми ёки яланглиқда чодир қурганми?! Номалум. «Тонг отқанда» қандай бўлмасин, яқин ерда эски бир хонақоқ кўринади. Болалар (тифл, атфол) тек туролмай, шу томон чопиб кетишади. Хонақоқ айвонида ўйнай бошлашади.

Зийрак Алишер айвон кунжида ниҳоятда кексайиб қолган бир киши супачада ўтирганига эътибор беради. Қария афтидан, бу болалар киму нима қилиб юришганига қизиқиб, уларни ёнига чақиради.

Алишер биринчи бўлиб югуради. Одоб билан салом беради. «Ҳар неким сўрдилар, жавоб айттим. Табассум қилиб, таҳсин қилдилар.» Шундан сўнг, улар орасида бундай суҳбат ўтади:

— Мактабга борубмисен?

— Борубмен.

— Не ервача ўқубсен?

— «Таборак» сурасигаҗа.

— Бу жамоат атфолидин биз тилағонда, сен келиб, бизнинг била ошно бўлдуңг. Сенинг учун фотиҳа ўқули...

Қария қўл очиб, Алишерни дуо қилади.

Шу паллада (ҳамул замон) болаларни излабми, чақирганими «фақирнинг волиди ва ул хайл улуғлари» келишади. Қарияни кўриб, улар беҳад хурсанд бўлишади. Дарҳол (совға-салом келтириб, дастурхон ёзганча, бирга чой ичиб) «хизматида анвои ниёзмандликлар» қилишади. Ана шунда (даврада) катталардан Алишер Бу Қария Буюк Муаррих мавлоно Яздий (Шарафиддин Али Яздий) эканлигини билиб олади.

Аслида, рўй берган воқеа шу!

Буни — Алишернинг ҳаётидаги ажойиб кишилар билан кўплаб учрашувлардан бири, дейиш мумкин.

Кейинчалик унинг хотирасида Лutfий билан, Жомий билан, Сайид Ҳасан Ардашер билан, Паҳлавон Муҳаммад билан, қанча азиз инсонлар билан бир эмас, қатор мулоқотлар, суҳбатлар чуқур из қолдирган. Алишер булардан ҳар бирини энтикиб, гоҳ ифтихор, гоҳ миннатдорлик туйғуси, гоҳ самимий инсоний қарздорлик ҳисси билан эслайди. Қанча жўмард, комил, кўнгли ойнадек пок инсон Алишерни қуршаган, ҳаётда унга йўл кўрсатган, сабоқ берган, овир пайтда қўллаган, хасталаниб-йиқилиб қолганида Паҳлавон Муҳаммад сингари унинг ёнида турган, муолажа қилган, «шафқат ва ёрлик ва тариқи муҳаббат ва ғамхорлик бажо» келтирган. Алишер билан бундай беғараз-беминнат одамлар орасида шундай дўстлик бор: уларнинг муносабати «ҳеч навъ махфий сири ва рози йўқ эрдиким, бу фақирдин ёшурун бўлғай».

Шунга қарамай, Қария Яздий билан Болалиқдаги Тасодиф Учрашув ўзига хос, унинг учун муҳим эди.

Ижодкор — ҳис этганини тасвирлайсан!
 Дунёда яшаб, бутун ҳис этганини эмас.
 Бада бутун ҳис этганини тасвирлаёлмайди.
 Барибир, ярим ашула. Кемтик жойи қолади!
 Мукамаллик Оллоҳга хос!

Дунёда мукамал тасвир бўлиши қийин.

(Заҳириддин Бобур Алишер ижодига қизиқиб,
 унинг шеърятини «кўб ва хўб» дегач, қайсидир ёзма-
 лари ҳақида, назаримда, мукамаллик етмайди, дебди.
 Даҳо инсон ижодида ҳам шундай бўлар экан!)

Баъзан ҳис сўниши — совиш мумкин.

Баъзан эса «бир нарсалар» ортиқча ҳам туюлади.

Тасвир билан тасаввур ҳарҳолда фарқ қилади.

(Алишернинг айрим асарлари чала қолган, айрим
 ниятлари ҳатто амалга олмаган экан. Нега?! Дарахт-
 даги мева ҳам бир вақтда ва бир хилда пишмайди.
 Бунинг устига, тасаввур тасвирга айланишга улгурма-
 ган!)

Ижодкор турли сабабларга кўра «тутатмаган» ман-
 зарани кўриш, ҳиснинг «расмини топиш»га ури-
 ниш — кейинги авлодларнинг иши! Муаллиф буни
 уларга қолдиради.

Хўп.

Гап тасодиф — қисқа учрашув устида боради!

Яздий билан «ошно» бўлганини Алишер умри охи-
 ригача унутмайди. Ўзини Қария тўғрисида сўз айтиш-
 га бурчли сезади.

Бу оддий учрашувни нега у қадрлаб, бундай кўкси
 илиб юрган?!

Унинг ҚУШ ТИЛИга «ўргана бошлаган» даврдаги
 ёввойилиги, хаёлпарастлиги маълум эътиқодга келгу-
 нича давом этган, холос Алишер, асосан, одамлар бил-
 ан тез тил топишиб, улар суҳбатини олишга мойил
 эди. Умри давомида — доим фаол бўлгани кўзга таш-
 ланади.

Биз тасаввур қиламиз:

у Яздийни оддидан эшитган. Билган.

Хонақоҳ айвонида Алишерга катталар (балки во-
 лиди) Қарияни таништиргандан кейин, у «шуур ҳосил
 бўлди. ангаким, не киши эркондур» дейиши, мана шу

«не киши» улар орасидаги Бутун Муносабатни кўрса-
тади

«Таборақ» сурасигача ўзлаштирган олти ёшли Али-
шер Қариядан дуо олганига бир суюнган бўлса, энди
бу — Яздий (Тирик Тарих) эканлигидан икки суюна-
ди. То шу пайтгача (эҳтимолки) у Бундай Машҳур
Буюк Одамни кўрмаган эди!

Алишер катталар олдида ўзини осойишта тутди.
(Шу ўринда айтиш керак. Баъзи асарлар бор, у бола-
ликда бижиллаб ҳар нарсани гапиради. «Доно»лик
қилади! Аслида, босиқ-ўйчан туриш унга хос. Кўп тинг-
лаб, кам сўйлайди. Ажабки, бир умр ўз эҳтиросини у
фақат қоғозга ишонган! Чексиз ҳаяжон, кучли эҳти-
рос эгаси бўла туриб, атрофдагиларга буни одатда,
ошкор қилмаган!) Болалар билан қайтиб ўйинга
шўнғиб, дарҳол учрашувни гўёки унутади. Бироқ ўйин
давомида ҳам, Тафтдан Ироқ сари йўлга тушгандан
сўнг ҳам Яздий унинг хаёлидан кетмайди. Карвон шу
кунлар дуч келган саргардонликдан каттароқ бир таш-
виш уни домига тортган эди.

Қисмат гирдибоди, дунёнинг бевафолигию инсон
умрининг бебақолиги! Кекса Яздий қиёфасида Али-
шер шу маънони ўқиган эди.

Шайх Ҳожи Яздийнинг ўғли Шарафиддин Али бо-
болари юрти Язд шаҳри яқинида, Тафтда туғилиб,
анча йил Шерозда, кейин Ҳиротда яшаган, умри оёқлаб
қолганида айланиб яна «киндик қони тўкилган ер»
Тафтга келиб қолган эди. Бу ерда эски хонақоҳни
эгаллаган, «шогирдлари ва муридлари бор эрди».

Шарафиддин Алининг болалиги Амир Темур ҳали
ҳаёт бўлган, ҳукм сурган даврда ўтади. У бир куни ўз
номи Темур номи билан боғланишини, Соҳибқирон
туфайли ўзи ҳам абадият касб этишини билмайди!
Диний ва дунёвий илмларни ўрганади. Жумладан, та-
рихга қизиқади. Ёши йигирмага етиб-етмай, мадраса-
да мударрис даражасига кўтарилиб, уламолар сафига
киради. Ниҳоят, ўттиз ёшида балки бахт, балки шон-
шухрат излаб Тафтдан чиқиб кетади.

Шу пайтда Шоҳрух Мирзонинг ўғли Иброҳим Сул-
тон Форс ўлкаси ҳукмдори эди. У Амир Темур насли-
дан бошқа биров ўйламаган олижаноб-хайрли ишга

жазм этади. Бобоси хизматида юрган, бот-бот кўришган кишилар барчаси дунёдан ўтиб кетмай, бор маълумотлар йўқолмай, авлодлар учун қоладиган бир китоб ёзилишини орзу қилади. Ўшанда Темурнинг ўлганига ўн беш йилча бўлган, чиндан кўп кишилар дунёни тарк этиб, кўп нарсалар унутила бошланган эди! Иброҳим Султон фақат фармон бериб, фақат котиблар, муншийларни ҳар томонга югуртириб қолмай, шахсан туркий ва форсий ҳужжатлар, хотиралар, наср ва назмда бағишловлар билан танишиб боради. Бирон ноаниқлик кўринса, узоқ жойларга одам юбориб, текширтиришга ҳам эринмайди. Бутун ишни ўзи назорат қилади! Шундан сўнг, у Шерозга келиб саройда хизмат қилаётган Шарафиддин Алига «тўпланган гаплар» билан танишиш ва китоб ёзишни топширади.

Иброҳим Султон бу ишни Шарафиддин Али Яздийга ишонгани бежиз эмасди. Шарафиддин энди Шероз уламулари орасида ажралиб турган, «донийшманда ва соҳиб-камол киши эрди». У ҳақда «Ўз замони салотини — шоҳлари қошида мукаррам эди» деган баҳо ҳам, асосан, Иброҳим Султон даврига тегишли. Бошқа шоҳ ёки шаҳзода Яздийга ортиқча иззат-икром кўрсатмаган. (Қисқа умр кўрган Иброҳим Султон акаси Мирзо Улутбек сингари маърифатли, одил, куюнчак инсон эди. Яздийнинг энг бахтли кунлари унинг шоҳлик даврида кечади. Яздий илҳомланиб-руҳланиб, жиддий иш билан шуғулланади. Иброҳим Султон вафот этган йилнинг ўзидаёқ Яздийнинг Шероздан кетгани ҳам, унинг бу шоҳ билан муносабатни қанчалик қадрлаганидан далолат беради!)

У қўлидаги дафтарлар, варақларни тартибга солишдан тортиб тўрт йилча вақт ичида «Зафарнома» деб қадим ривоятлардан бошланган, лекин биринчи навбатда Амир Темур ҳаётига бағишланган китоб ёзади. Темур давридан сўзлаб, унинг шажараси ҳақида ҳикоя қилиб, Соҳибқироннинг олдинги ўтган шоҳлардан фарқи, давлат арбоби ва саркарда сифатидаги устунлигини тасвирлайди.

«Зафарнома» Шарафиддин Али Яздийни баёнсиз юксакликка кўтаради. Уни бутун Шарқда (кейинчалик Фарбга ҳам) танитади. (Асар ўша даврда шу қадар

тилга тушганки, Мавлоно Лутфий Қаҳрамонлик қис-
саси деймизми, жангнома услубидами, уни шеър
шаклда ифодалаган эди.) Шарафиддин Алини кўп му-
аррихлар устод ўрнида кўриб, уни энди «энг фази-
латли киши», «қалами ҳуснихат биттувчи жаҳон хуш
таъбларининг нозик сўзлиси», «оқиллик буржининг
порлоқ юдузи» деб атайдилар. (Ғарбда олимлардан
Шарафиддинни камситиб, «ривоят ва ҳикоятни ара-
лаштирган», «ширинкалом», ҳаттоки «маддох» деб ата-
ганлар ҳам учрайди. Лекин бу Шарқ ҳаёти, маданияти
ва одобини билмаслик нишонасидир.)

* * *

Дунёда доим бўлмаса-да, учраб турадиган даҳшат-
ли бир ҳол бор: ота билан боланинг душманлиги!

Бу — дунёқараш устида юзага келиши мумкин.

Яна:

*Тахт устида,
мулк устида,
аёл устида!*

Бир кунлар Абдуллатиф («ўтар дунё маслаҳати
учун») отаси Улуғбекни хизматкори Аббосга ўлдирти-
ради. Аммо кўп ўтмай («салтанат Шеруяға вафо қил-
гонча анго қилди»), падаркуш Абдуллатифнинг боши
кесилади. Улуғбек қурган мадраса дарвозаси пешто-
қизга осиб қўйилади.

Тахт устида кураш — бир томон. Кутилмаган хас-
таликлар, оёқ остидан чиққан фалокатлар, саргардон-
лик, ҳаммадан ўтиб тушадигани бир-бирини тушун-
маслик ва кўролмаслик... Гап фақат Абдуллатифда эмас,
ўшанда шоҳлар ва шаҳзодаларни «гангитиб» ташлаган
қисматми, шароит... улардан ҳар бири ўзича бахтсиз,
ҳаёти фоже эди!

Амир Темур вафот этганида, унинг кўп ўғиллари
(Мироншоҳ ҳам, Умаршайх ҳам...) дунёдан ўтишган
эди. Шохрух Мирзонинг ҳам ўзидан олдин навқирон
ўғиллари (Иброҳим Султон, Султон Муҳаммад Жўти)
кўз юмишади... Тўнғич ўғил Улуғбек мамлакат тахти-
ни эгаллаши керак (у қонуний ворис) эди (шунда бал-
ки, бутун Хуросон ва Мовароуннаҳрда «бузуғлик» дав-

ри бошланиши, халқнинг хонавайрон бўлишидан қутулиш мумкин, анча йил осойишта яшаш мумкин эди; Улуғбек доно ва одил, «Шарқнинг юксак фикрли ҳукмдори» эди), лекин катта-кичик шоҳлару шаҳзодалар (Алоуддавла, Абусайид, Абдуллатиф) тахтта ёпирилиб, ёпишадилар. Улуғбекнинг йўлини тўсадилар. У биргал Ҳиротни қўлга киритади ҳам! Бироқ (укаси Абулқосим Бобур ҳамроҳлигида) сафарга чиққанида, ташқи душману ички душманлар Ҳирот билан бирга Самарқандга ҳам бостириб кириб, мамлакатни талон-тарож қиладилар! Унинг душманлари орасида пушги камаридан дунёга келган Абдуллатиф ҳам бор эди...

Бу воқеалар сал кейин рўй беради!

Биз ҳикоя қилаётган кунларга дахли йўқ.

Яздийга дахли йўқ.

Ҳозир гап бошқа.

Ота билан боланинг душманлигига сабаб нима эди?!

Биринчи, дунёқараш.

Барча темурийлар сингари ўзини маърифатга яқин тутса-да, Абдуллатиф олим Улуғбекнинг даражасини билмагани шубҳасиз. Уни отасининг даражаси эмас, ўзининг манфаати қизиқтиради. У ёнидаги аксар шоҳлару шаҳзодалардек «тиш-тирноқли» бўлиб турилган.

Хўп.

Сабаб — тахтми?!

Албатта.

Улуғбек Абдуллатифдан кўпроқ унинг укаси Абдулазизга ишонар, суянади. Тахт ўзига тегмаслиги мумкинлигидан безовталиқ уни «савдойи мизож ва васвасий таъб ва девонасор киши»га айлантирган эди.

Мулкми?!

Мулк ҳам.

Абдуллатиф ўз мулки деб ҳисоблаган (Ихтиёридин саройидан топилган) хазиналарни Улуғбек мусодара қилдирган эди. Абдуллатиф буни кечирмайди.

Аёлми?!

Эҳтимол.

Абдуллатиф ёқтирган бир қиз (вақти келиб, Гули саройга тушгандек) Улуғбекнинг ҳарамига «адашиб» кирмаганмикин?! (Ёки Абдуллатифнинг савдойи хаёлида шундай манзара гоҳ-гоҳ жонланган бўлса-чи?!)

Ҳаётда одамлар шаҳодат бера олган ҳолатдан шаҳодат беролмайдиган ҳолат кўп!

(Мана, энди мақсадга яқинлашаялмиз.)

Улар (ота-бола) бир-бирига аввалдан-охир душманлик қилиб яшаганми? Йўқ.

Улуғбек учун Абдуллатиф — фарзанд эди!

Бир гал Абдуллатиф асир тушган ва ўлдирилиши аниқ бўлган пайтда Улуғбек югуриб-елиб, ўзига бундан зиён етса-да, сулҳ тузиб, уни асирлик ва ўлимдан қутқаради. Шу боисдан, Абдуллатиф тўғрисида кейинчалик «отасининг улкан муҳаббатига қуфрони неъмат қилди», дейишади.

Абдуллатиф учун Улуғбек — ота эди!

Бир гал Шохрух Мирзонинг невараларидан бири (Муҳаммад) унга қарши жангга киради. Енгилади. Шаҳзодага тегишли кишилар орасида Шарафиддин Али Яздий ҳам асир тушади. Шохрух Мирзо Яздийни (отаси ҳақида китоб ёзган Буюк Муаррихни) ўлимга ҳукм қилади. Шу пайт Абдуллатиф бобоси ёнида бўлади. У Шохрух Мирзодан бош эгиб, Шарафиддин Али Яздийнинг қонини тилайди. Ўшанда ўз яқинларига Бу Одамни Самарқандга, Отамнинг Олдига юбораман, Отам Бу Одамнинг қадрига етади, дейди. Шундай қилади ҳам! Фақат... шохлару шаҳзодаларнинг ўзаро жанглари, низолари, ўйинларидан чарчаган кекса Яздий ҳатто Улуғбекнинг ҳам олдига боргиси келмай, йўлга тушгандан кейин, Тафтга қараб кетади.

* * *

Яздий ҳаётига тегишли бу воқеалар ярим-ёрти бўлса-да, Алишернинг қулоғига чалинган. Тафтда ҳам, Тафтдан чиқиб кетаётиб ҳам эслайди.

У хонақоҳ айвонида учраган Яздийнинг юз-кўзида Амир Темури ва ўзининг Мавқе Эгаллаган Боболари қиёфасини кўргандек бўлади. Буюк Салтанат емирилиб бораётганини ва энди илож йўқ! — емирилиши муқаррар эканлигини ҳис этади (башорат қилади).

Қисмат бу тасодиф учрашувни буюрганидан ҳам мурод:

унга илк дафъа —

Мамлакатнинг Бахти, Осойишталиги

Ўзига Боғлиқ Бўлиб туюлади!
Бахт ва Осойишталик —
унинг умри ЎЛЧОВИДА
қисқа, имкон-қадар бўлиши кераклигини ҳам —
у илк дафъа
БАШОРАТ ҚИЛАДИ!

* * *

Чўлнинг қоқ ўртасида идиш тўла сув нима қилиб турибди?! — тушуниш қийин эди.

Бунинг устига, сув — тиниқ, тоза, тотли эди.

Карвон (сарсон-саргардон кишилар) Машҳад, Шероз, Ироқда, яна Шерозда бир неча йил (тахминан уч йил) тургандан кейин, қайтиб Ҳиротта йўл олган. Хуросон нибатан тинчигандек эди. Ҳамма ўз Ватани, уйига талпиниб, пароканда халқ Язд чўли орқали кун ва тун илдам босар эди.

Алишер энди «йигитча» (саккиз-тўққиз ёшда) эканлигидан (сўнгги ҳолат!) бировга ортиқча қарамай-эргашмай, ўзи от «ўйнатиб» боради. Тунда одамлар беҳад толиқишганидан кўзлари қисилиб, бир мудраб-мункиб, бир уйғониб, гўёки туш дарёсида юзадилар. Алишерни ҳам вафлат-уйқу босади. Катталар уни «муҳофаза қилиб боришни унутиб» қўйишган; тизгини кўлдан чиқиб кетган от ўзини эркин сезиб, ўт чимдибми-чалғиб, аста-аста карвондан четлана бошлайди. Бу етмагандек, Алишер уйқу зўридан эгардан ерга сирғалиб тушганини пайқамайди; яланг ерда тош қотиб ухлаб қолаверади.

(Агар онаси — волидаси бирга бўлса, бундай воқеа эҳтимолки, рўй бермасди! Ота бепарво қараши мумкин. Лекин она боласи қаердаю қайси аҳволда эканлигини «унут»майди. Айниқса, нотинч пайтда боласини она жилла курса «кўнгли билан назорат» қилиб туради! Муаррихлар: «Отаси ва биродарлари манзилга кўниб, у кишининг йўқлигини билишди», деб ёзишлари ҳам менинг гумонимда асос борлигини кўрсатади.)

У ахийри уйғониб, офтоб ёйилгани, ўзининг «қуруқ» ерда чўзилиб ётганини кўради. Қандай воқеа рўй берганини сезади. Атрофга аланглаб, от яқин ўртада ўтлаб юрганига кўзи тушади. Бир оз суюнади! Уни биёбонда

«ташлаб кетмаган» отнинг ёнига бориб, ёлларини силайди. Эгарни маҳкамлашга уринади. Ниҳоят, бўйи етмаганидан қийналиб-амаллаб, отга миниб олади. Мана, энди ўзининг йўл билмаслиги ва ёлғиз қолиб кетгани унинг «ёдига тушади».

Йўл излаб, ҳар ёнга от суради. Аммо йўл топилмайди. Сахро боласи эмас, шаҳар боласи бўлганидан, бепоён чўл (сахро)да ўзини нотавон, ночор ҳис этиб, юрагига чўккан ёлғизлик дам сайин — нимадан эканлиги номаълум қўрқувга айлана бошлайди.

Офтоб шиддат билан кўк пештоқига чирмашади. Дашт-биебон гуруллаб ёнади! Ҳаммаёқ оқиш-сарғиш тусга кирган. Тўрт томон маъносиз от чоптириб, кўп ўтмай, у ҳам кузги сахро сингари куйиб-қолсизлана бошлайди. Қорни оч. Бундан ҳам ёмони, ёлғизлик ва қўрқувга ташналик «келиб қўшилади».

Шундан кейин, тез орада нега бу бепоёнликда тўрт ёққа от чоптираётганига ажабланиб-тушунмаётгандек кайфият уйғонади. Бора-бора ёлғизлик ташвиши ҳам, энди аниқ сахродаги йиртқичлар, қашқирлару қузғунларга ем бўлиш мумкинлигидан безовталиқ (қўрқув) ҳам чекина бошлайди. Фақат ташналик азоби қолади! Унинг жисми-жони бир қултум сув тилайди. Сўнг «неки бўлса, бўлган».

Кутилмаганда олис нуқтада —
нимадир қора кўринади.

Бу — бирон хароба гумбазими, сипоҳими, даштдаги қуриган ёлғиз дарахтми?! Алишер шу томон от солади. Бораверади. Бораверади! Яқинлашганида, донг қотади. Каттакон ёғоч идишда сув!

У отдан сакраб тушиб, ютоқиб ичади. Отини ҳам суғоради. Қизиқ жойи, идишни ҳозиргина кимдир бу ерга келтириб қўйганга ўхшайди! Сув муздек. Тиниқ. Тоза. Тотли.

Бир дам бурун ҳушидан кетиб йиқилиб қолса, бас. Бунга қаноат ҳосил қилган, ҳаётдан умидини узган эди! Сув билан бирга унинг томирига қайтиб ҳаёт киради.

Шу куни Алишер, Оллоҳнинг суйган бандаси эканман, энди яшайман, деб ўйлайди. Ўша берган ҳолат унга буюк бир мужда бўлиб туюлади.

Илк дафъа ЯШАШ НАҚАДАР ГАШТЛИ эканлигини ҳис этади.

ҲАЁТГА чексиз МУҲАББАТ бехосдан кўксини тўлдириб юборади...

*(Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неники севмак ондин ортиқ бўлмас —
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.)*

* * *

Биёбон қаърида «пайдо бўлган» ёғоч идишдаги сув кейин, бир умр унинг хотирасида қолади! (Умуман, карвон Язд шаҳридан чиққанидан буён йўлда сув учрамаган эди!) У йиллар давомида, яна неча бора сарсон-саргардонлик кўриб, —

*овир машаққатларга дучор,
уринган-абгор,
парча нонга зор,
бир кимсалар уида,
қоронғи хужраларда бемор
бўлганида, ҳар гал
ўша ЁҶОҶ ИДИШни эслайди!
Олоҳга шукрона келтиради.*

Фараҳли дамлар етиб, кўркам қаср-саройларда —

*унинг шаънига мадҳиялар тўқилган,
барча таъзим қилиб-букилган,
кумуш косалар, олтин қадаҳларда
май тўлиб-тўкилган,
бу дабдабалардан ўзича бир оз сиқилганда ҳам,
ҳар гал у —
ўша ЁҶОҶ ИДИШни эслайди!
Олоҳга шукрона келтиради.*

* * *

Ўшанда, биёбонда эса Алишер қийналиб-амаллаб яна отга минади.

Бу гал офтоб йўналишига қараб йўл қидиради.
Ҳаш-паш демай, йўлни топади.
Кетаётиб, хаёлга ботади.

Беихтиёр, қанча одамлар бир қултум сув тополмай ҳайвонларга ем бўлишгани, суяклари (сўнгаллари) Шу Биебонда қолиб кетганини ўйлайди.

Лекин не-не карвонлар Бу Биёбонларда судралмаган!

Уларга (у каби баъзи инсонларга) Оллоҳ КЕРАК ПАЙТда сув ҳам етказганки, улар ЎЗ МАНЗИЛЛАРИГА етиб олишган!

Унинг кўз олдидан умидли карвонлар ўтиб, келиб чиқиши аслида фуқаро — Буюк Боболари хаёлида жонланишади.

У Замонлар Бўйи Биёбонларда Судралган Карвонлар (Эл, Улус, Халқ) тўғрисида ўйлаб, шу куни илк дафъа, инсониятнинг бутун ҳаёт йўли, қисматини муайян Бир Шаклда тасаввур қилади:

Елғизлик.

Безовталиқ (қўрқув).

Ташналиқ.

Шу куни, Алишер: «Агар халқда озгина нафинг тегса, билки, ўзингга бу наф кўпрақ бўлиб қайтади!», яна: «Одам Халқ билан бирга Инсон бўла олади!» деган БУЮК ЭЪТИҚОДНИ ўзи учун кашф этади.

(Кейинчалиқ у шеърларида ўқувчига мурожаат қилиб, ўзини қадам-бақадам Халқда ЯҚИН ТУТГАНИ кўринади.

Аввал:

эй соқий.

Кейин:

эй дўстлар.

Кейин:

эй рафиқ.

Ниҳоят:

эй азизим...)

* * *

Алишер энди тўғри йўлдан бораётган эди.

Бир маҳал уни излаб юрган мулозимга рўпара келади.

Улар бирга карвон қўнган манзилга етиб борадилар. (Яна, муаррихлар: «Ота ва биродарлари олдига» деб ёзишади.)

Алишер бўлган воқеани қисқача ҳикоя қилади.
Аммо энг яқин кишилар ҳам...

* * *

(ОЛДИНГИ ҲОЛАТЛАРдаги каби БУ ҲОЛАТда, бо-
лаликда)

у қандай ДАҲШАТ ва ҲАЙРАТ туйганини
сезмай қолаверадилар!

(Даҳшат ва Ҳайрат кейин, доим унинг вужудида
бир-бири билан курашиб яшайди.

Шундай пайтлар бўладики, у тушкунликка тушиб,
алланечук кўрқув босиб, уйи-жойидан, шаҳардан, уму-
ман ҳаётдан қаёқларгадир бош олиб кетгиси, қочгиси
келади... Бир гал шундай пайтда Ҳусайн уни қаттиқ
тергаб, насиҳат қилгани маълум!

Лекин Даҳшат қутуриб, у таслим бўла бошлагани-
да, бехосдан Ҳайрат туғилади. Янги тўлқиндек кўта-
рилиб, Даҳшатни суриб ташлайди. Енгади... Эзилган-
толган унинг вужудини Голиб Ҳайрат эгалайди! У
Эҳтирос КУЧИдан энди —

ўзи-ўзига

сигмайди.

Шерми?! Қақнусми?! Бўлиб, —

халққа

ва ҳар бир

инсонга

ўзини

фидо қилгиси

келади...)

* * *

Йигитчанинг исми кам учрайдиган — Бокир эди.

Унинг машинаси бор эди.

У машинани бир оз бепарво ва бир оз кибр билан
ҳайдар эди.

Бу воқеага ўттиз йилдан ошди.

Биз бир маҳалланинг болалари эдик.

Уйдан чиқиб, кўчада кетаётганимда баъзан Бокир
машинаси билан келиб қоларди.

Машинага таклиф қиларди Бораётган жойимга (яқинми, узоқми барибир) олиб бориб қўярди.

У шундай олижаноб эди. Ҳаётни нозик тушунарди, ақлли эди. Ҳикмат десангиз, ҳикмат, латифа десангиз, латифа — суҳбати ширин эди.

Мен у билан сўзлашишни ёқтирардим. Яшириб ўтирмайман, менга (ўз машинам бўлмаганидан) гоҳ-гоҳ унинг машинасида юриш ҳам ёқарди. Бироқ бу машинага минишга қўрқардим.

Бокир машинани шамолга айлангириб юборарди. Бир неча марта баъзан дарахт, баъзан деворга олиб бориб урганини эшитганман. Бундай воқеа камида ҳар уч-тўрт ойда бир бўлиб турарди. Бошқа машиналар билан «туртишиб» Бокир жарима тўлаган, бундан куйган пайтлар ҳам бор. Лекин Худонинг берган феъли экан-да!

Дунёда бирон ҳайдовчи ёнида ўтирган кишининг гап ўргатиши, йўл кўрсатишини ёқтирмайди. Бу — тўғри ҳам эмас. Ҳайдовчини чалғитиш мумкин! Айниқса, шахсий машинада «доно»лик қилишни одоб ҳам кўтармайди. Мен буни билган ҳолда, оғайнимнинг машинасида кетаётиб, вақти-вақти билан:

— Секинроқ! Эҳтиёт! — дердим.

Гоҳо халқнинг гапини келтирардим:

— Тез борган жойга аста-секин ҳам етиб борса бўлади!

Гоҳо эса беозор ҳазиллашардим:

— Шошган қиз эрга ёлчимас!

Мен «тек ўтирмаганим» Бокирнинг гашига текканини сезардим. Шунга қарамай, ўзимни мен ҳам «тўхтатолмас» эдим...

Кейин Бокир маҳалладан кўчди.

Мен ҳам бошқа ёққа кетдим.

Ўтгиз йилдан кўпроқ вақт ичида биз қайтиб бирон марта учрашганимиз йўқ. Тақдир бизни йўлиқтирмади!

У тинч юрганмикан?

Худонинг Ўзи бало-қазолардан асраган бўлсин...

Мен бу воқеани нега эсладим?!

Беш-ўн кун тушунмай юриб, ахийри «кўзим очилди».

Алишерни тасвирлашни кўп йил орзу қилганим
рост! Сўнгги йиллар изланиб-азобланаётганим ҳам
рост! Аммо барибир...

Бокир машинасини ҳайдагандек ҳолатда эканман!
Ахир, Навоий қиёфасини шошиб
чизиб бўладими?!

Тўртинчи дафтар

Бир Валийнинг уйига тасодифан қўнган меҳмон.

— Сиз кимдансиз? — деб сўрабди.

Валий дарҳол саволга тушуниб:

— Ишқ аҳлидан! — деган экан.

Минг йилларки, эътиқодда учраган Катта Бўлиниш:

Зухд аҳли бор. Ишқ аҳли бор.

*Аҳли зухд ичра
Навоий топмади
мақсадга йўл...*

Алишернинг мақсад йўли бошқа. У:

*Мени ишқдин
манъ этар
соғда шайх, —*

деганида ўзининг Ишқ Аҳлидан эканлигини айтмоқчи бўлади.

Зухд аҳли (зоҳидлар) янгича тушунчада айтсак, эътиқодда расмиятга кўпроқ риоя қилишади. Улар учун дин баъзан шаклга айланади: ҳамма бир ўлчов, бир қолипда яшашини исташади. Ўзни (жисмни) ҳаётдаги «чанг-ғубор»лардан «тоза» тутишни улар руҳни камол топтириш, деб тушунишади. (Алишер аксинча «Май мени қилди риёи порсолиқдин халос!» дегани шундан.)

Ишқ аҳли (ошиқлар) у дунё баҳонасида бу дунёдан юз бурган (порсолиқ), аслида ҳукмронликни қўлга киритишга уринган (риё) зухд аҳлининг қайсар-бетоқат, баъзан ҳатто шафқатсиз хатти-ҳаракатлари (тарихда бу доим бўлган; буюк бир инсонларни дорга осишлар, терисини шилишлар, гулҳанда ёқишлар, ҳар

хил галаён ва исёнлар)дан норозилик сезишади. Эътиқодни ҳимоя қилиш ниқоби остида Одамга, Одамийликка қарши курашишни (жаҳолатни) жиноят деб билишади. Ошиқлар учун эътиқод — Ишқ; Биринчи ўринда — ишқ туради! Улар Шахс эркинлиги, ҳаётсеварлик тарафдори. Уларга Оллоҳнинг Ўзидан бўлак нарса керак эмас! Мана, шу Оллоҳнинг ўзига ЯҚИН-ЛИКни улар Руҳнинг Камолотта етгани, деб тушунишади. (Навоий шу боисдан хаттоки: «Зухд сенга бермади масжидда файз!» дейди.)

Умуман, Биргина дин! — Икки Дунёқараш асосида ҳам ОЛЛОҲНИНГ БУЮКЛИГИГА ИҚРОР (ОЛЛОҲУ АКБАР) ётади. Шунинг баробарида, булар орасидаги қаршилик (кураш) ҳеч қачон тўхтамаган. Бир замон айниқса, маданият-маърифатга айрича эътибор берилган Амир Темур, унинг фарзандлари даврида бу алоҳида аҳамият касб этган бўлса керакки, Алишер учун (ҳаёт ва ижодда) Дунёқараш ниҳоятда муҳим! У танлаган устодлару топган дўстлар барчаси — ИШҚ АҲЛИДАН! Ҳофиз дейсизми? Анвори? Унинг пири Жомийми? У суйанган Лутфийми?! Алишер баъзи бир зотлар ҳақида: «Валий киши эрди!» дейди. «Дарवेशсифат эрди!» деганида ҳам Ишқ Аҳлидан эканлигини кўзда тутди. Яна, Баҳоуддин Нақшбандга назм ва насрда мурожаатлар Ишқ Аҳли фалсафаси билан боғлиқ.

Қатъият, кескинлик — Алишерга хос. У зоҳидга ҳурни бериб, ўзига жононани, жаннатни бериб, ўзига майхонани «олади». Бундан ҳам даҳшатлиси:

*Манъ айласа борча аҳли ислом қадаҳ —
Кофирмен, агар қилмасам ошом қадаҳ...*

Бу — наузамбиллоҳ! — Алишер тоат-ибодатдан қўювиб, куфрга йўл тутган, қадаҳ кўтариб, бадмастлик қилган, дегани эмас. («Жаҳондин нотамом ўтмак — ҳаммомдин нолок чиқмоқ!» Алишер буни тушунади.) У киноя билан сўзлайди. «Аҳли ислом» деганда, зухд аҳлининг катта бир тўда эканлигини кўзда тутди. Уларнинг ҳаётни улуғлашга, инсоннинг эркин ва бахтиёр бўлишига қарши эканлиги унинг вашига тегиб, балаңд «парда»да жавоб қайтаради. (Бу ЗОҲИДЛАР-

нинг у билан муносабатини кескинлаштирган.) Яна. Бу — Ишқ Аҳлида бўлган Оллоҳда ЯҚИНЛИҚдан тутилган ЭРКАЛИҚдир! (Буни инобатта олмай, Навоийни тушуниш мумкин эмас!) Қолаверса, қадах, май — ичмоқ мазмунидан кўпроқ Ишқ рамзидир! Зухд олами билан ҳар қандай бахсда Ишқ Аҳли фалсафаси акс этади!

* * *

Шарқни билмаган киши, шеърятда бор сир-синоатнинг тагига етолмайди.

Масалан, шеърда ўзини ЧЕККАН ИЗТИРОБдан ҳам кўпроқ ИЗТИРОБ ЧЕКАЁТГАНдек қилиб кўрсатиш! Ёки ўзи жафокаш бўлиб, ёрнинг бўйнига вафосизлик «ёрлигини осиш» («Топмадим гулчеҳралардин шаммае бўйи вафо»)! «Менинг қаршимда Мажнун ҳеч ким, Фарҳод гапиришга ҳам арзимади!» қабилидаги лофми, муболаға. (Фарҳод «қазмади мендек бало тоғини») Ҳаётда бундай бўлиши шарт эмас!

«Боғ, гул, булбул» сўзлари сингари ҳар қадамла «май» сўзи келади.

«Майхона (дайр).»

Кўпинча дайр тавоф қилинганидан, уни ибодатхона деб ҳам тушуниш мумкин.

Дайр пири — бу ернинг мутасаддиси!

Алишер ёзади:

...РАВФО қилди шайх!

Кейин:

Тавба...

қилмадим шайх олдида, —

ким, бу ишга

дайр пирининг ризосин кўрмадим!

У — сезган бўлсангиз, Ишқ Аҳли Пешвосини айт-япти.

Лекин унинг учун:

Дайр пири ким?!

Румийми?!

Куброми?!

Ғиждувонийми?!

Қандай бўлмасин, Алишер ОШИҚЛАР сафига бе-
кордан кирмаган...

* * *

Дунёқараш — ўқиб, токчага ташлаб кўядиган ки-
тоб эмас

У — ҳаёт тарзи. Тириклик тарзи.

Кўпроқ шакл қолипи ва унга солинган лой!

Зухд оламига ўнлаб, балки юзлаб марта қарши чиқ-
қан, исён кўтарган, —

ОШИҚЛИК (риндлик) билан ЗОҲИДЛИК (мутаас-
сиблик)нинг чегарасини ажратгандан кейин, —

Алишер негадир азоблана бошлайди.

Иккиланаёттандек бўлади:

*Масжидқа неча — аҳли риёдек етайин,
Ё ринг киби — азимати дайр этайин,
Мақсуд топилса, яхши, йўқса, нетайин,
Бошимни олиб қай сори эмди кетайин?!*

Бу нима, у Зухд Аҳли билан Ишқ Аҳли орасида
паришонланиб турган пайтлар ҳам борми? «Қай сори
кетиш»ни билмай?

У аввалига ОШИҚЛИКнинг ўзи мақсад, деб ўйлай-
ди. ОШИҚЛАРнинг ЗОҲИДЛАРдан энг катта фарқи,
ҳаётни Ақл билан бирга, асосан, Кўнгул Билан қабул
қилишади! Кейин, қараса, бунинг (Ишқнинг) ўзи мақ-
сад (мақсуд) бўлолмайди... Уни дунёга келиб-кетиш-
нинг маъноси қизиқтиради! Биёбонларда Карвонлар
Судралишидан мақсуд қаерда? «Гўзал бир намойиш-
да Яратилган Инсон» (оят) бутун куч-қудрат, ақл-за-
ковати билан қаёққа шошиб-телбаланиб бораётир?!
Унинг номукаммаллиги, бемаъни туриш-турмуши,
кибр-ҳавоси, очкўзлиги, худбинлиги, бир-бирига хиё-
нати, қабиҳликларидан мақсуд қани?! Ёвузлик-осий-
лиги аён ҳолатда бадбахтлиги-ю, ҳеч бир гуноҳсиз
ҳолда, ёрқин бир лаҳзалардан ташқари, муттасил
ҳимоясизлиги, бахтсизлиги — булардан мақсуд қани?!
Ўзини совуқ тошларга урмоқдан мақсуд?! Умуман:

*Ўн саккиз минг олам
ихтироийдин мақсуд?!*

Шу пайтда Алишер дунёда шунчаки БИР ОДАМ сингари яшашни истаб қолади! Баъзан (ўзининг доим аниқ режали эканлигига зид) шундай хаёлга ҳам бо-ради:

*Не сов ўлайки, чу борғумгур,
ўлмайин маълум —
Бу корхонанинг
аижоми бирла оғози...*

Унга «сов ўлиш» (хушёр юриш)дан «мастлуқ» аф-зал туюла бошлайди. У гоҳ — сўз, рамзий ҳол эмас — амалда майга юзланади («Тут қуёшдек жомни...»).

Дунёни, мащаққатли, кимсасиз (балки, маъносиз) ўз ҳаётини бир оз унутиб, ўзи-ўзини овуттиси, базм қургиси келади.

*Дўстлуғ айлаб,
тутунг гаҳ-гаҳ лабо-лаб жомким, —
Қасди жон қилмиш менга
дарди хумор...*

Лекин «май» унга фақат шеърда ёқиши мумкин!

Бунинг устига, саройдаги «мажлис»лар ҳам, одат-да, «бизнинг бировга зиёнимиз йўқ, ширин суҳбатла-шамиз» деган тор улфатлар давраси ҳам кўпинча тинч ўтмайди:

*Май ичса,
тез ўлуғ — эл,
соғда гар —
ёвош куринур...*

Толиқиб, у эзила бошлайди.

Баъзан ўзи-ўзидан хижолат ҳам чекади

*Кеча
бадмаст ўлғонимдин,
инфиолим бордур,
Майни эмди
оғзимга олмас
хаёлим бордур...*

Худди шу пайтда у гоҳ дунёдан, одамлардан буткул кўнгли совиганини сезади. Унга ўз ҳаёти олдингидан

хам кўпроқ, машаққатли, кимсасиз (маъносиз) туюлади. Дунёни тарк этишга шай кайфият туғилади. Кечакундуз яланг бўйра устида ўтириб, қаттиқ тоат-ибодатга берилади. Оллоҳга МУНОЖОТ — илтижолар қилади:

«Илоҳи, гафлат уйқусидамен, бедор қил. Ва жаҳолат мастлиғидамен, ҳушёр қил.

Илоҳи, ул бедорлиғни огоҳликка еткур. Ва бу ҳушёрлиғни беишгибоҳликка улантур.

Илоҳи, агар афъолимга боқсам, уёт ўлдуруп. Ва Сенинг карамингни соғинсам, умид танимга жон келтурур.

Илоҳи, тупроқдин эл кўзиға тийралик етар. Ва Қуёш ашға била Олам Аҳли кўзун равшан етар.

Илоҳи, тақдир қилғонингни қилурға не ихтиёр. Қилмасмен, демакка кимнинг ҳадди бор?!»

Ниҳоят, Алишер:

*Ўн саккиз минг олам
ихтироиъдин мақсуд*

Ўз мақсуди билан боғлиқ (вобаста) эканлигини ҳис этади!

*Ишқ Аҳлиға ҳаром —
уйку...*

У яна ўзини болаликдан бошланган азобли ўқиш-ўрганишга ундайди.

Араб адабиётидан юнон фалсафаси (Афлотун, Арасту)ни ўрганади.

Ҳисоб ва мусиқа баҳонасида Фисоғурс (Пифагор)га кўзи тушади.

Искандар ҳаёти билан танишади.

Форс шеърятини мукамал ўзлаштиради.

Бир Ҳинд, бир Чин, бир Арман томон нигоҳ ташлайди!

БУТУН ДУНЁНИ кўра бошлайди!

ОЛЛОҲ, ДУНЁНИ ЯШАШ учун ЯРАТГАН...

ОШИҚЛИК (Ишқнинг ўзи) шакл, холос.

Унга ҲАЙРАТ мазмун бағишлайди!

Ҳайратдан Огоҳлик юзага келади.

Огоҳлик Мақсадга, мақсад Шиддатга айланади...

Уйга жияним (опамнинг ўғли) Холид келган эди. Бировдан озор чекканми, негадир тубанлик билан камолот ҳақида менга ярим соат «маъруза ўқиди».

*Кеч тунлар уйғотиб баъзан ушқудан,
Менга бир ҳикматни эслатар юрак:
Биз тубан бўлганда, ҳаёт ҳам тубан,
Биз юксак бўлганда,
ҳаёт ҳам юксак...*

Холид кетгандан кейин беихтиёр ўиланиб қолдим.

Тасаввур қилинадики, Буюк Инсон ҳаёти гўёки қироатхонага қарсақлар билан кириб, у ердан қарсақлар остида чиқиб кетишга ўхшайди.

Яна тасаввур қилинадики, Буюк Инсон ҳаёти ялтираб ётган силлиқ йўл. Унинг усти ҳам ялтир-юлтур. Йўлда ҳеч кимга парво қилмай, кеккайиб кетяпти.

Ҳолбуки...

Буюк Инсонни ўз даврида ҳамма Буюк Инсон, деявермайди!

Ҳолбуки...

Ана, Ҳусайннинг ифлос бир ошпази! Бурнини этагига артиб, сабзи тўғрайдиган. Алишерни кўчада учратиб, саройда бутун сизни ғийбат қилишди, дейди. Озор етказади.

Ёки ипириски бир сартарош! Шоҳнинг соқолини кузаб келяпман, сизнинг соқолингизни тагидан олиб ташлашим ҳам мумкин, деб тегишади.

Кейин-чи?!

Кейин ҳам турли даврда унга муносабат турлича бўлаверади!

Ана, Янги Тарих...

Шундай бир давр учрайди:

*Шоҳ — душман.
Вазир — душман.
Бек — душман.*

*Бой — душман.
Мулла — душман.
Табиб — душман.*

Фақат Ишчи билан Дехқон қолади.

(Ўроқ ва Болға!)

Алишерни Ишчига ҳам, Дехқонга ҳам боғлаёлмайсан.

Хўп. У Дўстми ёки Душман?!

Кулгили. Лекин бир кунлар шу тарзда масала кўндаланг қўйилган!

Навоий номини тилга олиш ман этилган.

(Чол-кампирлар унинг китобларини яширин бағирларига босишган Менга ўхшаш невараларига баъзан «дадиллик» қилиб, ўқиб ҳам беришган.)

Пайти келиб, ахийри (зиёлилар курашиб) Алишерга «у барибир, Халқни ўйлаган. Ишчи билан Дехқонга хайрихоҳ!» деган «оқлов» топилган. Навоий ҳаёти ҳақида ярим-ёрти (бутун ҳақиқат эмас!) гапириш, унинг ёзганларини ярим-ёрти (тўла ҳолда эмас) босишга «руҳсат» берилган.

Бизнинг авлодимиз Навоийни яхши билмайди.

(Қозонда овқат бўлмаса, қопқоқни очишнинг маъноси йўқ!)

Зулм натижасида унинг бирон китоби хатосиз, тўғри босилмаган.

(Ўроқ ва Болға!)

(Ўриб Танлаш ва Бошга Тушириш учун!)

«Оқлов»дан кейин баъзи бир олимлар ортиқча ҳаяжонланиб ҳам кетган! Улар Алишерга бўйинбоғ тақиб, чўнтагига «дафтарча» солиб қўйишларига оз қолган! Унинг Зухд Аҳли билан баҳсидан даҳриёна ўйинлар излашган! У Жомийга эргашиб, Авлиё Мақомотига яқинлашганидан беҳабар бўлишганми?! Бу ҳақда ўйлашмаганми?!

(Мана, энди давр ўзгарганида, тескариси ўша олимлар маънога етиб-етмай, унинг ҳар бир сатридан Илоҳият «топишяпти». Буни «исбот»лашга уринишяпти! Бу ишнинг ўзи ширкка айланишини уларга биров айтса-чи!)

Йиллар давомида баъзан бундай муносабатни ҳам кузатганман:

«Навоий зодагон! Халқдан узоқ...»

(Тилинг кесилсин! Неча аср муқаддам халқим, деб жони ачиган ОДАМга тош отасанми?!)

У бир куни эл ичидан сенга ўхшаганлар ҳам «чиқиш»ини билиб:

*Мен жаҳондин кечдим-у,
кечмас менинг жонимдин эл... —*

дегандир-да! Ойнага қара, у ўшандаёқ сенинг башарангни кўрсатган.

*Тонимаслар бир-бирин
ёққан мазилат гардигин...)*

«Навоий мураккаб! Тушуниш қийин...»

(Ўл-а! У бир куни сенинг саводсиз ва эринчоқ бўлишингни ўйлабмиди?! Тушунмасанг, ўқи. Ўрган! Сенинг бурун жийиришингни эса у олдиндан «кўрган»:

*Ҳар замон душманларим
озурдагур...)*

Қисқаси,

Алишер (Буюк Инсон) вақтида

ўзига нисбатан МУНОСАБАТга

айрича эътибор берган

(Ҳусайннинг ўзгарувчан муносабати шундан, баъзан унга малол келган!)

Бу олифталиқдан эмас. Ўз даражаси, ҳурматини билгандан!

(Унинг руҳи ҳозир ҳам Бизнинг Муносабатимизни кузатади!)

У, дунёда яшаб, энг ёмон кўргани — ЖАҲОЛАТ.

Зероки, ЖОҲИЛ:

*Нур — эл кўзидин англаса,
ўз кўзига кам...
Эл кўзини ҳам ўйгай-у,
ўз кўзини ҳам...»*

* * *

Ҳаётда

Алишер

кўпроқ суянган тариқат:

Қалб — севиш учун.

Қўл — иш учун...

Қалб — севмай турмас. Севмай туролмас!

Бор, гул, булбул, май, булут ва офтоб, илиқ ва совуқ шамоллар, эзгин ёмғирлар — Ёр борлигидан бор. Бўлмаса, буларнинг кераги иўқ! Ёр теграсида булар — бир манзара! Алишер Ёрга мурожаат қилиш баҳонасида, манзарани чизади.

Унинг деярли барча асарлари Ёр ҳақида!

Ишқ ҳақида!

Ҳофиз айтмоқчи.

*Бошда ишқ осон туюлди,
сунгра пайдо бўлди мушкуллар..*

Алишер асарларини, айниқса, ғазалларини (ана, «Ҳазоин-ул маоний» — «Маънолар хазинаси») қайта-қайта ўқийман

Ғазалларда Қайси Ёр тасвирланган?!

Оҳанг, руҳ ҳар хил...

энг аввало, у Оллоҳни улуғлайди.

(Илоҳият ҳақидаги гапда бир оз жон бор. Оллоҳни севиш Ишқ Аҳли ижодида мартаба саналади. Сўзга рамзий бир маънолар берилади.)

*Ёр аксин майда кўр, деб
жомдин чиқди садо ..*

(Ёр — Олоҳ,

Жом — олам.

Май — ҳаёт.)

Шоҳни Ёр тимсолида кўриб, ундан «ўпкаланиб» ёзган ғазаллар ҳам йўқ эмас:

*Кимса кўнглин, кимсадин истаб вафо, олгурмасун,
Ким, менга худ етмади ул кўнглум олғондин вафо...*

(Шундан кейин, гап ким ҳақда эканлигини очиқ ҳам айтади:

*Эй Навоий, гар вафосиз чиқди ул Султон Ҳусаин,
Топдинг элдинким, тиларсен эмди султондин, вафо...)*

Баъзан Халқни — Ёр деб ундан шикоятланган сатрлар ҳам кўринади. Тахминан!

*Ҳар киши ёр олдида дер, чинни ҳам, ёлғонни ҳам,
Ваҳжи, ул бовар қилур воқеъни ҳам, бўҳтонни ҳам...*

(Сал кейинроқ «гап эгасини» топади:

Эй кўнгул, давр аҳлига йўқ ваъдау паймон...)

Баъзан эса чиройли одам, умуман чирой баҳонаси-
да меҳр билан ишқ орасидаги ҳолат:

Мен қари қулгурман, ул мирзо йигит... —

дегандек.

Алишер Биринчи Муҳаббати — Гулини эслаб ҳам
нималардир ёзади:

*Ёшрунғон эмиш қаро булутга моҳим,
Гардунни совурмоққа эрур дилхоҳим,
Кирмиш қора тупроққа қуёшдек шоҳим,
Нечун қора қилмасун фалакни оҳим?!*

Демак, «Ёр кўйида» унинг ёзганлари, асосан:

*Олоҳга,
Шоҳга,
Халққа,
Чиройли одамга,
Гулига
бағишланган.*

(Шу холосми?!)

Озгина сабр!

Гап ҳали тугагани йўқ.)

У ўз ҳаётида аввалдан ЁЛФИЗЛИК туйган.

(Болалиқда китобга берилиб, ота-онасидан бир оз
«узоқ»лашади; кейин саҳрода Ёлғиз қолади.)

(Онаси ва отасидан айрилиб, ёшлиқда Гулини ҳам
йўқотгач, Ёлғизликка умуман қисмат, деб қарай бош-
лайди.)

Алишер укаларидан ёлчиган, дейиш қийин.

(Катта дарахт яқинидаги ниҳоллар заиф, сўлғин
ўсади!

Бўлмаса, Улутбекнинг ўғли ахир, мулкпараст, шуҳ-
ратпараст, сотқин ва қотил чиқармиди?! Бу — даҳ-
шатли бир қонуниятми...)

Алишернинг ўзи ҳам укаларига ортиқча меҳрми,
эътиборми кўрсатолмаган!

Улардан бири (Дарвеш Али) — қизиқдон, бадгумон,
бардошсиз.

Бошқаси (Амир Ҳайдар) — бир ишни оддин қилиб
қўйиб, кейин у ҳақда ўйлайдиган, бировлар гапига тез
кирадиган, сал девонаваш.

Лекин улар (Абдуллатиф эмас!) барибир Алишерни
яхши кўришади. Алишер билан фахрланишади! Керак
бўлса (Алишерга озор етганини билишса ёки уларга
шундай туюлса), ҳатто Ҳусайндан уни ҳимоя қилгилари
келади. Уларнинг акаси ҳақида ўйлаб, баъзан ҳар
ёққа от суришлари — Алишер ҳаётидаги жуда таъсирли
ҳолат!

Шунга қарамай, у ўзини ЁЛФИЗ сезади.

Яна ЗИДДИЯТ!

Алишер бирон пайт одамлардан ажралиб яшамаган.
Шунинг баробарида, унинг умри ЁЛФИЗЛИКда ўтади.

У бир умр муҳаббатни куйлайди. Шу билан бирга,
унинг ҳаёти асосини ҲИЖРОН (айрилик) тапшиқ этади.

Бу ҳолатни ўзи ҳам билганки, КИМГАДИР бағишлаб
ёзган язадда:

*Мен агар маҳрум эдим, —
маҳрам ҳам эрмас эрди ул,
Кўнглум ар озурда эрди, —
лек миннатдор эди...*

ЁЛФИЗЛИК — ФАҚАТ Гулига тегишли бўлмаганидек,
ҲИЖРОНни ҳам фақат Гулига борлиқ, деёлмай-
миз. Алишер учун ҲИЖРОН аввалдан келган ЁЛФИЗ-
ЛИКнинг давомидир:

*Эй Навоий, чун рафиқе топмадим. Бу вуссагин
Ўзни бекаслиғ балосига гирифтор устадим...*

Қандай бўлмасин, кўзга ташланадиган манзара:
вусса ва ҳижрон!
Ҳижрон ва вусса!

Ҳажрдин асру ҳазинмен...

Телбарармен вуссагин...

Мен ютмоғон хунобу ҳижрон қолдиму...

У Ҳижрон Азоби ва Ёлғизлик (русса)ни енгиб, бор иқтидори, бор имконини ЁЗИШ (ижод) йўлига тикади:

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.

«Шукру сано УЛ ҚОДИР» вақим, чун адам осойишгоҳидин вужуд оройиши огоҳлариға жилва берди; инсонни сойир махлуқотдин нутқ шарафи била мумтоз қилди...

бу хоксори паришонрўзгор...

ишқим ошуби тугёнида ҳар суубатким юзланур эрди, чун бир ҳамдард рафиқим йўқ эрдиким, дардимдин шаммае изҳор қилғаймен. Бирор байт бирла ул ҳол мазмунин назм қилиб, кўнглаумни холи қилур эрдим! Ва жунуним шигдати қалаёнида ҳар ошубким, олдимға келур эрди, чун ҳамзабон мушфиқим йўқ эрдиким, махфий ўтумни ошкоро этқаймен. Бирор маплаъ била ул маънони адо қилиб, қаттиғ ҳолимни шарҳ тар эрдим...»

Энди бундай (ЗИДДИЯТ)!

Бир томондан, у

Ҳижрондан азобланиб,

Ёлғизликдан оғриниб,

булар ўз насиби эканлигидан зорланиб юрали.

(Асарларида «ҳоли қаттиғ» эканлигини яширмай ёзади!)

Иккинчи томондан, ўзига

«ҳамдард рафиқ», «ҳамзабон мушфиқ» топишни қандайдир

хаёлига ҳам келтирмайди.

Аксинча:

*Эй Навоий, эр эсанг,
дунё арусин қил талоқ,
Бир йўле бўлма забун
бу золи-маккор олида...*

*(Яъни йигит бўлсанг, «дунё арусин» —
Аёл қиёфасидаги Дунёни талоқ қилгин,
унинг макрига учмагин...)*

Бундан тушқунлик (тарки дунёчилик) излаш жоиз эмас

Гап Аёл устида боряпти!

Кўнглида яшаган ЁЛФИЗЛИК ва енида «бир маҳрам» бўлмаганини айтмаганда, Алишер каби АРБОБИ ҳаётда ЁЛФИЗ қолган, дейиш қийин. Унинг умри ДАВРАЛАРда ўтади! Бу давралардан айримларида Дуне Муаммолари ҳал этилса, айримларида ширин суҳбатлар, шеърхонликлар, мусиқа тинглашлар... баҳслар ва ҳаттоки баъзан қалтис ҳазиллар!

Уша давраларда (тарихда) Алишер билан кўпроқ баҳслашган, унга аёвсиз тегишиб-ҳазиллашган киши — Камолиддин Али бўлиши керак...

* * *

Навоий билан Бу Одамнинг муносабатини гоҳо душманлик деб билишган! Гоҳида икки ижодкор орасидаги рашкка, гоҳида раъириликка йўйишган. Аслида, ҳаммаси оддий...

Муҳаммад Сабзнинг ўғли Камолиддин Али Ҳиротда турилган. Ёшлиқдан хаттотлик, тарих, мусиқа ва назмда арзирли бир ишлар қила бошлаган. («Бағоят қобилияти бор.») У аввалига Ҳолий тахаллусида шеърлар ёзган. Отаси меъмор бўлгани учундир, кейинчалик Биноий деган тахаллусни олган.

Қисмати фоже инсонлардан.

Одамлар билан унчалик чиқишолмаган. («Эл таъну ташниидин Ҳирийда туролмай, Ироққа борди... Кўп ғурбат ва шикастликлар тортди; умид улким, нафсиға ҳам шикаст ва тавозеъ етмиш бўлмай.»)

Ҳиротта бир неча бора келиб, туролмай кетади («фақр тарийқин ихтиёр қилди»). Самарқандда Заҳридин Бобур, сўнг Муҳаммад Шайбонийхон дарборида хизмат қилади. Шайбоний лашкари билан яна Ҳиротга келади. Аммо шоҳ Исмоил сафавий (сафавийлар) Ҳиротни эгаллаши арафасида Амударёдан кечиб, Қаршига боради. Нажми Соний бошчилигидаги Сафавий лашкари Мовароуннаҳрнинг анча ерларини босиб олиб, талаб, халқни қатлиом қилганида, кўпчилик орасида у ҳам шаҳид бўлади. (Бу воқеалар жила кейин рўй беради.)

Ҳиротда турган йиллари, Биноий маълум муддат Жомий ва Навоий даврасига киради. Лекин («пири ва муршиди йўқ эрди») бу даврала узоқ юролмайдди. «Бино

яратиш»дан кўпроқ ўзига «бино қўиш» хислатими, катталар билан эркаланиб-тенг муомалага киришаверганими, Алишернинг гашига теккан кўринади! Биноий аслини олганда, Алишердан 12 ёш кичик эди. Буни ўйлаб ўтирмай, у бемалол ҳазиллашади. Алишер ҳам кескин жавоб қайтаради. Ана, Алишернинг уйда бир давра. Ҳовлида итни кўриб...

Биноий:

— Бу уйнинг итлари ҳам наво қилади, — деса,

Навоий:

— Кичиклигидан боқиб парвариш қилганмиз. Энди бинойи бўлиб қолди, — дейди.

Инсоф юзасидан, Алишер ўзи Биноийга биринчи бўлиб тегишган пайтлар ҳам учрайди.

Бир куни даврада ўтириб, у:

— Ҳиротда оёғингни чўзсанг, шоирнинг кетига тегади, — дейди.

Биноий кулади:

— Йиғсанг ҳам...

* * *

ЁЛФИЗЛИКдан ички бир норозилик ва Бунга Зид ЁЛФИЗЛИК истаги! — Алишернинг ҳолати барибир кишини эсанкиратади! Эҳтимол, шу боисдан, унинг шахсий ҳаёти ўз даврида ҳаммани қизиқтирган. (У нега уйланмаган, ҳозир ҳам одамларни қизиқтиради.)

Бир ғазалда Алишер: «Айламанг бекаслиғимни таън...» дейди. Сал ошириб айтилган! Унга ўз даврида ҳеч ким «бекаслиғи» (ёлғизлиғи)ни таъна қилмаган.

Қизиқиш бор.

Таъна йўқ!

Бу — биров ундан қисиниб, ботинмагани ёки гапиришни эп кўрмаганидан эмас. Инсон сифатида мабодо бир қусур (ожизлик) сезилса, «ўйиб оладиган»лар топиларди. Мен айтмоқчиман, Биноийнинг ўзи уни «еб ташлар» эди!

* * *

Унинг ҳолатини Ҳусайн «поқдоманлик ва риёзат сабаб» деб тушунтирган бўлади.

Шоҳнинг сузюкли хотини Хадича оғо беғимни бу гап қаноатлантирмайди. Ривоят буйича, Давлатбахт деган канизакни Хадича «имтиҳон учун» бир оқшом Алишернинг уйига киритиб юборади. Улар туни бўйи суҳбатлашишади.

Бу ривоят вақтида қанчалик батафсил ёзилган бўлмасин, «кемтик» жойлари кўринади. (Алишер Хусайн ва Хадичадан ақллироқ, айтиш мумкинки, «муғамбирроқ». Адашмасам, қайси бир дафтарда олдин ҳам ёзгандим, у ўз ҳаётини атрофдагилар кўзидан «пардалаган», яширган! Ҳозиргача унинг ҳаёти ёнж-ёнж сир-жумбоқ эканлиги ҳам балки, шундан!) Алишер билан Давлатбахт бир-бирига нисбатан аввалдан яқинлик сезган. Бўлмаса, Алишер уйда канизакнинг қолишига изн бермасди. Давлатбахт ҳам Хадичанинг «шумлиги»га қараб, «шарт»ни бажаравермасди. Ўша давр шароити (итоат, қуллик ва чўрилик)ни минг инобатта олганда ҳам, Кўнгул Ҳукми муҳим! Менимча, шундай.

Бошқа бир ривоят:

«Бор сайлига чиқувчи қизлар Алишерни сўзлатишга (Алишер билан гаплашишга) ишқибоз (муштоқ) эканлар. Шоир ён бермай, уларни ўзига йўлатмай юрар экан.

Улар ҳазиллашиб, аксар унинг давотими, дафтари-ми, патқаламими — ўғирлаб, яшириб қўйишар экан...»

Нима қилганда ҳам, Алишернинг олдида АЁЛЛАР «уймалашишгани» аниқ!

Алишер келишган йигит Чиройли! Юзи нурли. Кўзлари чакнаган. Порлаган! Хушқомат. Одими тез. Ҳаракати эпчил! Унинг ўзини тутиш одоби айниқса мафтун этади.

Алишернинг ўзи ҳам АЁЛ ОЛАМИни яхши билгани шубҳасиз!

Ана, биргина тасвир:

*Ё Раб, бу не гулдирким,
бошига чечак санчар,
Гаҳ эгри кўяр бўркин,
гаҳ белга этак санчар ..*

Унинг ёзганларида кўпинча Йигитлик Шаъни ҳақида ҳам сўз боради:

*Йигитлигинг ҳаққи...
Йигитлик бирла ошиқ шевалик
ўз ихтиёримга...*

Умуман:

У Кучли Инсон.

Ҳар жиҳатдан КУЧЛИ.

Жисман!

Давлат ишида юриб, ҳар қадамда халқнинг ҳожа-
тини чиқариб, яна тун-кун ўзи учун меҳнат қилиш
қобилиятига – уни билганлар доим ажабланишган.

Руҳан!

Аниқ мақсад билан, ўйланган, ўлчовли тартибда
яшаган бундай чинакам маънода – иродали шахслар
дунёда кам топилади.

Эҳтироси шу қадар шиддатлики! —

... ўтлуғ дамимдин ваҳм қил

Қисқаси, у ўз ҳаётини (дунё «кўрки»га маҳдиё
бўлишдан сақланибми, нафсини тийибми?!) онгли ра-
вишда ЕАФИЗЛИК ва ҲИЖРОН «илқида» ўтказади!
(Шу боисдандир, баъзан «Бу умр бирла юруб, ўлмаган
менинг жоним! — деб ўйлайди.)

Шунинг баробарида, унинг «Ёр кўйида» ёзган (Ол-
лоҳга, Шоҳга, Халққа, Чиройли одамга, Гулига бағиш-
ланган асарларидан ташқари) яна Икки ТУР вазалари
кўзга ташланадики, Булар ва буларнинг ЭГАСИни ҳар
ҳолда эслаш керак.

* * *

Булардан биринчиси...

*Бор эди ул ҳамки, бир чоғ, бирга ёри — бор эди,
Кулли ар ёр ўлмаса, филжумла бори — ёр эди.*

Филжумла бори — ёр!

Буни — кўнгул майллари деймизми, ўткинчи эп-
кинларми?!

*Илтимосим булдурурким, борча элдин ёшурун —
Қилғасен, мискин Навоий гардин изҳор, эй кўнгул.*

Албатта, борча элдин ёшурун!

Алишернинг КИМЛАРгадир шунчаки кўнгли кетганми?!

У КИМЛАРнидир шунчаки ёқтирганми?!

*Ошиқ ўлдум, билмадим, ёр ўзгаларга ёр эмиш,
Оллоҳ-Оллоҳ! Ишқ аро мундоқ балолар бор эмиш.*

«Ёр ўзгаларга ёр» бўлиши шарт эмас! Бу — газалда, Рақиб (ишққа моне куч ҳам) борлигини кўрсатиш учун келади. Лекин Алишер ошиқ бўлгани рост!

*Дам-бадам жоми тараб — қайр ила ул моҳ чекиб,
Мен йироқдин боқибон, қон ютибу оҳ чекиб...*

Аксар йироқдин боқибон, албатта!
Муносабат баъзан оддий, фақат ҳавас билан тутаган бўлиши мумкин:

*Лабларингким, ҳайф эрур тенг тутмоқ они қанд
ила...*

Ёки:

*Кўзунгни, куфр ила юз динга солди вайронлик,
Худой учун, тий они! Йўқмудир мусулмонлик?!*

Баъзан (қайсидир Ёр билан, афтидан) муносабат анча яқинлашиб қолган:

Ваҳки, чамандин яна эсди шамол ўзгача...

Ёки:

Оразингни боғ аро чун кўрди, ҳайрон бўлди гул...

Ким биландир муносабат беихтиёр чуқурлашган ҳам кўринади:

*Эй Навоий, хўбларни — кўрма осонлик билан,
Ким, бировким, солди кўз — узмак кўнгул душвор
эмиш...*

Ва албатта:

Бўсае қилмас мурувват, асру қаттиғдур лабинг...

Воқеанинг яқуни:

*Лабларингдин гарчи қон ютмоқ дамо-дамдур манго,
Гар даме — жоми висолинг йиқса, не қамдур манго...*

Бу муносабатларнинг ҳар гал умри қисқа кечган!
Аввал:

Мубтало бўлдим санго...

Кейин:

Не балолиғ кун эдиким, ошно бўлдум санго...

Ниҳоят:

*Ошнолиғ тарк этиб,
чун ёр этар бегоналиқ...*

Гулига ёшлиқдаги Чексиз Муҳаббатдан кейин бу муносабатлар (филжумла бори — Ёр!) бир оз «мавҳумми, хира» чизилган расмни эслатади. Тасодиф санамлар билан «ошнолиғ» (табиийки) Катта Бир Муҳаббат эмас, Алишернинг юрагидаги Муҳаббат эҳтиёжидан «сачраган» учқунлардир! Аммо Алишер Буюк Шоир эканлигидан шу «учқунлар»ни ҳам Катта Бир Муҳаббатта «айлантиради».

* * *

Унинг Гули билан муносабати ёшликка хос, содда эди.

У Гулини умри сўнгигача барибир эслайди. Муҳаббати ҳам юрагида сақланади!

Бироқ Буюк Шоир етуклик даврида Бошқа, Номаълум Гўзали севмаслиги, Катта Бир Муҳаббатни ҳис этмаслиги мумкин эмас...

уни куйламаслиги мумкин эмас эди.

Яъни:

*Гар наво топса Навоий
лабларингни зикридин...*

* * *

Демак, иккинчиси...
НОМАЪЛУМ ГЎЗАЛ!

* * *

БИР ПАРИ-ПАЙКАР ями ошуфтаҳол этмиш мени,
ЭЛГА АҲВОЛИМ демакдин гунгу лол этмиш мени...

ЁР КЎЙИ ичраким, туфроғ ила тенг бўлмишам,
ИШҚ FАВҒОСИ бу янглик поймол этмиш мени...

Яъни:

УЛ ПАРИ савдоси...

Ва:

МАЖНУН мисол этмиш мени...

Алишернинг ҳаётига Номатлум Гўзал қачон, қандай кириб келган?! — айтиш қийин.

Бир нарса аён:

Алишер УНИ шундай севади, бу «савдо»га шундай берилиб кетадики... одатга хилоф, бу гал ўз ҳолатини ортиқча яширмайди:

*Ишқ махфий қолмас охир...
Мен ҳам аввал кўп ёшурдим...*

(Замондошлари ҳам, биз ҳам ВОҚЕАни билмаганимиз бефарқликданми?! Гўлликданми?!)

Бир пайт Гулига бағишлаб ёзганларида бўлганидек, унинг ғазалларида яна ранглар тиниқлашади! Шарқ шеърлятида бор шартларни бузмаган ҳолда, уларга энди гуркираб ҲАЕТ киради. Эҳтирос «даражаси» юксалади!

(Шу ўринда айтаман Номатлум Гўзал бўлмаса, фақат ғазаллар эмас, Алишер «Хамса»ни ёзганида ҳам Лайли ва Мажнун, Фарҳод ва Ширинлар ишқини «тўлиб» чизолмас эди! Унга ҳатто Гули ҳам «ёрдам» беролмас эди!)

Қисқаси, ойдин-равшан БИР МАЊЗАРА...

* * *

У нега Номатлум Гўзалга эътибор берганини билмас эди!

Лекин ўзича бундай хаёлга боргани аниқ:

...юзун очса!

Ўз устидан кулиб қўйгани ҳам аниқ:

*Қуруқ шох, ұйлаким,
зоҳир қилур гулар,
баҳор ўлғач...*

Хўп.

Ўша куними, кейинми Номанум Гўзал билан у танишади! Сўзлашади.

Ўша куними, кейинми Номанум Гўзал унга юзини очади.

*Кўргач ул ойни, —
жунундинким
йиқилдим...*

Алишер ўзи кутмаган ҳолда Номанум Гўзални қаттиқ севиб, телбаланиб қолади.

Бундай бўлганига унинг қандайдир ишонгиси ҳам келмайди!

Кейин, бир куни шу боисдан, бу учрашувни эслаб, Бутун Муносабатга назар ташлаб, у ёзади:

*Бўлмағай эрди жамолнинг мунча зебо, кошки,
Бўлса ҳам, қилғай эднинг кўзлардин ихфо, кошки,
Қилмағай эрдинг улус қатлин таманно, кошки,
Очмағай эрдинг жамоли оламор, кошки,
Солмағай эрдинг бори — оламға ғавво, кошки.*

*Эмдиким, очдинг жамол-у, халқ ила қилдинг ситез,
Кўргач они, хайли ишқинг тортибон юз тийғи тез,
Қилдилар кўнглумни ҳижрон ханжаридин рез-рез,
Чун жамолнинг жилваси оламға солди рустахез,
Қилмағай эрди кўзум они тамошо, кошки...*

Ва яна:

*Бўлмағай эрди, кўзум ўтлуғ юзунг кўрган замон —
Ишқинг ўти шуъласи кўнглумда пайдо, кошки...*

Яна:

*Айлагач зулфинг балоси зор кўнглумни ҳазин, —
Қилмағай эрдинг мени — маҳзунға парво, кошки...*

Бутун Муносабат ҳақида эса:

... чехра бурқабдин намудор айлабон! —

Ва:

Кўнглум олгонда, дегини; сендин даме айрилмайин...

(Бир оз илдам юрдим!)

Дастлабки учрашув ўтгач...

*Бода тут, соқийки, айёми висол ўлди яна,
Даст берди шодлиғ. Ҳам поймол ўлди яна.*

Ва шубҳасиз:

Борғали кўйиға эғнимдин чиқар гўё қанот...

Киши ҳайрон қоласан!

Алишер қайта-қайта ўзига Катта Бир Муҳаббат буюрганига иқрор бўлади. Лекин атрофдагилардан ҳеч ким буни сезмайди! Ҳамма унинг «бекаслиғи»га қизиқиб юраверади.

Алишер Номаълум Гўзал билан бот-бот учраша бошлайди. Улар орасида чинакам МУҲАББАТ ДАМЛАРИ кечади. Лекин атрофдагилар ҳеч нарсани кўрмайдилар! Эшитмайдилар! Одамларни «шакланган тайёр тасаввур» чалитганмикин?!

Ана, умумий тарзда яна у эслатади:

Кимки, онинг БИР МАЛАК-СИЙМО,

ПАРИВАШ ёри бор. —

Одами бўлса! — пари бирла малакдин ори бор.

Энди аниқ ҳолат:

Кўрмадим ЖОНОНни ўтган кун ҳаётим йўқ эди...

Номаълум Гўзалнинг ўзига қарата, тан олган ҳолда:

Ҳақ тонувдурким, тирикликдин менга сенсан —

(Яъни, Худо шоҳид, ҳаётим мазмуни — сен!)

Алишернинг (асосан, умри ЁЛФИЗЛИҚда ўтган Инсоннинг) аҳволи маълум:

Қачон даврон менга бир бўйла ишратни раво

кўргай?!

Ки, ўрганмиш мени ўртарға — ҳижрон гарду

доғинга!

У ўзича орзу қилади:

*Не хуш бўлмай, икковлон маст бўлсоқ васл боғинда,
Қўлум бўлса онинг бўйнидаю оғзим қулоғинда.*

Ва шундан сўнг, албатта:

... бошим оёғинда!

Ниҳоят, улар «икковлон» хилват бир гўшада кўришадилар:

Ёрдин келди сабо, кеч келмакин айларга фош!

(Унинг ғазалларида «кеч, кеча» сўзлари «тун» мазмунида келади.)

Номаълум Гўзалнинг қиёфасини у энди «сочиқ» бир рангларда тасвирлайди:

*Илқин ул гулранг этибдур — лола яфроғи била,
Кафтларин — барги била, тирноғларин — доғи била..*

«Яқинроқ» келиб:

*Кирди симобий либос ичра яна ул гулғуздор..
Бу либоси-сиймгун ичра сенинг нозик танинг..*

Ва албатта:

*Кўз бирла қошинг яхши, қабоғинг яхши..
... бошдин-оёғинг яхши!*

Шу кунини (тўғрироғи, шу «кеч»):

Ойу хуршидингни йил, эй чархи гардун!

Ким, бу дам —

Ҳамдам ул ой чехралик..

Ким, бу кун ҳамсуҳбат ул сарви суманбар..

Ким, шабистон — меҳр шамъидин мунаввар..

Ҳеч билмонким, топибмен васлини!

Номаълум Гўзал кетгандан кейин:

*Эй Навоий, тан қолиб,
жонимни олиб борди ёр..*

Мана, бу — минглаб ғазалдан бири, бошқаларни билмадим, шахсан ўзим неча бора ўқиб, Алишер УШАКУНЛАРни, ажабки, бўяб-бежамай, БОРИЧА, МУКАММАЛ тасвирлаганини сезмаган эканман! Бехосдан диққат қилиб, донг қотдим.

Худодан яширмаган бандадан яширмайди!

Алишер ўшанда чамаси, ўзининг «дунё арусин талоқ қилиш» ҳақидаги АҲДИ бузилаётгани, одамлар маломати, бу ишнинг охири ёмон бўлиши мумкинлиги — ҳеч нарсани ўйламаган! Оламдан кетаётган ИНСОН сингари ЯЛАНГ НАМОЙИШда эл-улус қарши-сига чиққан!

*Гар жафо қил, гар вафоқим — дилситоним сен менинг,
Гар мени ўлдур ва гар тиргузқи, — ЖОНИМ сен
менинг.*

*Хоҳ раъно қад била борғил ёнимдин жилвагар,
Хоҳ кел қошимғаким, — сарви равоним сен менинг.*

*Кўнглум ичра СЕНсену ИШҚИНГ! Не дей ҳолим сенга,
Чун бу янглиғ МАҲРАМИ РОЗИ-НИҲОНИМ сен
менинг.*

*Жилва айлаб ҳар замон, афвону оҳим қилма айб,
Ҳам сен-ўқ чун боиси оҳу фиғоним, сен менинг.*

*Лаълидин БИР-ИККИ СЎЗ мазкур қил, эи хаста жон,
БОРИ бу — БИР-ИККИ ДАМқим, — меҳмоним сен
менинг.*

*Телбалардин гарчи рағ қилдинг мени, лек онглағил, —
Ким, ПАРИ-РУҲСОРАЛДИН ТАНЛАҒОНИМ сен менинг.*

*Ўлди меҳрингдин Навоий, бевафо дебсен они,
Эртаги нозик мизожи, бадғумоним сен менинг.*

* * *

Инсонда иштибоҳ туғилмаса...

у ИНСОН эмас!

(Яна:

Ақлли ОДАМ шубҳага боради. НОДОН шубҳани билмайди.)

«Филжумла бори» йўқ. Номаълум Гўзал ҳам йўқ. Алишернинг БУТУН ЁЗГАНИ Гулига баришланган бўлса-чи?!

Гули ҳам йўқ (ахир, Гули эртақ-ривоятдаги Деворга тушган Соя, холос). БУНИНГ БАРИ шоирона Хаёл Осмонда «чарх уриш» бўлса-чи? Алишер туңда тор.

зим-зиё ҳужра ёки кенг, кундузгидек ёрув, лекин бу ҳам бўм-бўш хонада ЁЛФИЗ ўтириб, НИМАЛАРНИ-ДИР тасаввур қилган ва ШУНИ ёзган бўлса-чи?! Қўрқаман. Адашиш мумкин. Одамлар олдида жавобгарман. Алишернинг руҳи олдида! ТОНГЛА ина жавоб бор.

Ҳақиқатга яқинлашунимча юрагим оғзимга келди!
Энг аввал...

Алишер ўзи иштибоҳга бормаганми?!

Аксинча.

У ҳамма нарсага шубҳа билан қараган.

(Бу — ҳар нарсадан шубҳаланган, деган маънода эмас!)

ОШИҚЛАР (риндлар)дан бўлиб, одамларни ҳаётни севишга, гўзалликка чорлаб, уларни нотўғри йўлга, куфрга етакламаяпманми, нопокликка, гуноҳга бошламаяпманми, деган гап унинг доим хаелида турган. ЗОҲИДЛАР билан баъзан ҳисоблашиш ҳам кераклигини ҳис этган. (ЗОҲИДЛАР унинг хатти-ҳаракати, сўзларидан «гуноҳ» излашган. У ўзини ҳимоя қилишга мажбурият сезган.)

Умуман...

иштибоҳ — файласуфлар, мутафаккирлар лони!

У — ҳаётни олдинга бошлайдиган гилдирак!

Бундан ташқари, ғазални (назмни) ҳар хил талқин қилиш мумкин.

(Балки, менинг талқиним нотўғридир?!)

Аммо...

Тарихда, Алишерни яхши билган одамлар гувоҳлигида: «Бир пари сочларини жингала қилиб келди ва унинг умр хирманига ўт тушди!» — деган ҳикоят учраса-чи?!

Буниси майли.

Алишер ўз Муножотида (насрода) ҳам ўша пайтдаги ҳолат (МАНЗАРА)га иқрор бўлса-чи?! Унинг ҳаёти (ғазаллардаги каби очиқ-илтижода) акс этса-чи?!

Ана:

«Илоҳи, тоатингга ҳавасим бор, аммо нафсқа забунмен. Ибодатингга мултамасим бор, аммо гирифтори ишқу жунунмен...

Илоҳи, пари-узорларға мени девона қилдинг. Ва шамъ-рухсорларға кўнглумни парвона қилдинг. Бу сабаблардин, расволия била оламға афсона қилдинг.

Илоҳи, неча мусалсал зулф савдосидин бўйнымда занжир бўлғай. Ва муанбар хол хаёлидин кўнглум асир. Сенга тақдир бу навъ эрса, менга не тадбир?!

— Бу офатларнинг иложи Сенга осондир, менга душвор...»

Яна:

«Илоҳи, биров ҳусниға малоҳат берурсен. Ва онинг «тузин» менинг кўнглум жароҳатиға сепурсен...»

Ва яна:

«... Қайси шамъи гулрух ишқи ўт-инким, кўнглумға солдинг!

— Йигитлигим бу навъ — ҳам қаттиғ ўтди, ҳам аччиғ!»

Демак, «филжумла бори» бўлган.

Оддиноқ Гули ҳам.

Номаълум Гўзал-чи?!

Мен ундан «воз» кечиб, Алишернинг БУТУН ЁЗ-ГАНИ Гулиға бағишланган, дердим-ку, қолат тўғри келмайди.

Алишер билан Гули орасидаги муносабат хилват бир ерда кўришадиган даражаға етмаган!

Чун бу ерда ичкаридин руси боғланди эшик...

Бу — шубҳасиз, Номаълум Гўзал билан кўришган пайт!

Ёки:

Дедим, заканинг тутуб, сақоғингни ўпай,

Кўз-қошиғиға суртубон қабоғингни ўпай,

Гулдек юзунг ислабон, гудоғингни ўпай,

Йўқ-йўқки, агар десанг, оёғингни ўпай.

Кейин:

Киши висол туни ёри бирла ётқунча...

Нединки, қолмади жоним, они унатқунча.

Ёш йигит билан ёш қизнинг учрашувига бу «гаплар» сирмайди (агар Алишерға Гули билан жиддийроқ бир учрашув насиб этган бўлса!). Бунинг устига, **ЁА-**

ФИЗЛИҚдан, ҚИЖРОНдан куйиб-битган Алишер, МУ-
ҲАББАТдан «эриб», Номатлум Гўзалга ўзини тўла бахш
этгани-ю (унинг учун ҳамма нарса муҳим бўлганидан)
«бир оз суюлгани» — ҳақиқатга яқин.

Мана, бу ҳам Гули билан учрашган даврдан
БОШҚА:

*Не келса, тонгла келсун. Бир тун усрук ётса ҳам
хушдур,
Киши гул чоғи, бир гул-хирманин тортиб кучоғинда.*

Фақат Алишер эмас, Номатлум Гўзал ҳам уни
ёқтирган бўлса керакки:

Ўзга юзга боқма, деб бир-бир кўзумга босди муҳр...

Ишониш қийин, бироқ ҳасратли Алишернинг гоҳ
кўтаринки, гоҳ маҳзун шеъриятини кулги ҳисси (та-
бассум) оралаб ўтади. Ёшлиқда (Биринчи Муҳаббат
даврида) муроссасизлик кучли; бу туйғу кейин келган!
У дилбари ва ўзини «четдан» жилмайиб кузатади:

Дилбарим нозик мизожу мен бағоят беадаб...

Улар кўришганда, унинг хаёлида (афтидан) шундай
гал туради:

Гар фалакдин бир хиёнат ошкоро бўлмаса...

Алишер одамлар (айниқса, ЗОҲИДЛАР)нинг ҳар
хил таъна-дашномларидан асраниш учун атай ўзи-
нинг «бекаслири»га уларни ҚИЗИҚТИРИБ ҚЎЙМА-
ГАНМИКИН?! У ўзи ва ўз ҳаётини «пардалаши», «яши-
риши»га ҳам, ана, сабаб қаерда! Ҳамма (Ҳусайну Ха-
дичадан тортиб) унга Катта БИР Муҳаббат буюргани,
у ЁЛФИЗЛИК ва ҚИЖРОНдан иборат умрни Шу Му-
ҳаббат билан «тўлдиргани»ни билмай қолаверган. (Кам
ўқиб, кам тушунгандан, биз ҳам беҳабар юрганмиз!)
Ҳолбуки, Алишер Шу Муҳаббатсиз унинг ҳаёти бе-
ранг эканлигини мутлақ яширмаган.

*Ўтқа солғил сарвни — УЛ ҚАДДИ МАВЗУН бўлмаса,
Елга берғил гулни — УЛ РУХСОРИ ГУЛГУН бўлмаса.*

Бир гал Номатлум Гўзал келиб-кетган («ёр бор-
дию»)дан кейин, негадир бундай:

Ҳижрони висолни — кўпу оз, дема, Навоий,
Юз шукр де-ким, кўпи бориб, ози қолибдур.

Ниманинг кўпи?!

Ниманинг ози?!

Жумбоқ.

Ҳижроннинг кўпи ўтиб, доимий ВИСОЛга оз қолганми ёки висолнинг кўпи ўтиб, яна одатдаги ҲИЖРОН яқинми?!

«Юз шукр»дан — биринчиси тўғри бўлса керак!

Алишер ВИСОЛни «кўп» ҳам деелмайди:

...умрида бу навъ бир кун!

Бундан биз фақат тахмин қиламиз:

у гоҳ-гоҳ ўзининг саргардон ҳаётига чек қўйиб, Чинакам Севганидан, Номаълум Гўзал билан қовушиш, «парда орқасидан чиқиш» ҳаёлига ҳам борган! Бунга шахд этган. Лекин қандайдир сабабларга кўра унинг нияти амалга ошмаган. (Ёшлиғида уйланмаганидек, Номаълум Гўзалга ҳам уйланмай қолаверган!)

Шу ўринда айтай:

эҳтимолки, аввалдан Алишер бирон дўсти, сирдоши (Паҳлавон Муҳаммаддек киши)ни чақириб, Номаълум Гўзал билан ўртага бир коса сув қўйиб, махфий никоҳдан ҳам ўтган (мен бунга зигирча шубҳаланмайман)! У Худодан кўрққан жиддий тариқат киши. (Унинг ЗОҲИДЛАР билан ҳисоблашмагани Оллоҳ билан ҳисоблашмаслик эмас!)

Яна. Унинг «нафсқа забунмен», «расволиғ билан оламга афсона» деган сўзлари «фақир ҳақир» банданинг ИТОАТИдан келиб чиққан, холос. («У тузилганидан тортиб маъсият ғубори — гуноҳ гарди этагига қўнмаган, руҳи шишаси залолат тошидан синмаган ИНСОН!») Унга «ўйинқароқлик» либосини кийдириш муносиб эмас.

* * *

«Кўпи бориб, ози.»

Ҳаётда иккинчиси тўғри чиқади!

Яна одатдаги ҲИЖРОН.

Айрилиқ қачон, қандай рўй берган?! — биз билмаймиз.

Сабаб нима?! — буни ҳам билмаймиз.

Улар муносабати анча давом этган! —
шунинг баробарида, ўртада — айрилиқ.

Совиниш, кутиш ҳақида ғазаллар бир даста! Алишер уларни шундай таъсирчан ёзганки! Улар Бир Кишига (Номаълум Гўзалга) бағишланганини сезиш учун чексиз донолик талаб қилинмайди.

*Тун оқшом бўлди-ю, келмас мени шамъи шабистоним...
Ул ой ҳажрида тор этмиш фалакни гуду афюнум...*

У бирон тун йўқки, севгилисини кутмаса! Келишига умидланмаса!

*Кеча келгумдур, дебон ул сарви гулрў келмади,
Кўзларимга — кеча тонг отқунча уйқу келмоди.*

*Лаҳза-лаҳза чиқдим-у, чекдим йўлида интизор,
Келди жон оғзимга-ю, ул шўхи бағхў келмади.*

*Оразидек ойдин эркон-да, гар этти эҳтиёт
(Юзидек ойдин, ёруғ пайтда келишга эҳтиётланган, десам) —*

Рўзгоримдек — ҳам ўлғонда қоронғу, — келмади.

Ул париваш ҳажридинким, йиладим девонавор...

Толиби содиқ топилмас...

Тунги (шом) изтироб ва эрталаб (субҳ) яна янгидан «тун оқшом»ни кутишга тушиб, қайтадан умид қила бошлаш ҳолатини Алишер шундай чиройли чизганки! Ўқиб, бахтиёр кўзларинг ёшланади:

Кеча ул осудагур. Кўнглум БИРОВ қайғусига,

УЛКИ, мен қайғусига — осуда ноз уйқусига.

*Ўлдуриб тун, субҳ тирғизмак мени, зоҳирдурур —
Шомнинг гирёналиги-ю, субҳнинг кулгусига.*

Биринчи учраган («кўзум ўтлуғ юзунг кўрган замон»)дан Номаълум Гўзалга маҳлиё ва шайдо бўлган Алишер, айрилиқдан кейин, ажабки, баттар ҳаяжонланиб, гўёки Шу Ҳижронни олдиндан кутгандек (ва бундан, Худо кечирсин! — хурсанд бўлгандек), яна-да ишқи алангаланиб, шошиб қолади. У Номаълум Гўзалга ЭНДИ шундай муҳаббат изҳор қиладики! Хаёлан

(тахайюл бирла) севгилисини «чақириб» ўзини шундай бағишлайдики...

*Эврулай бошингга-ю, беҳушу ҳайронинг бўлай,
Ҳар замон садқанг бўлай. Бир лаҳза қурбонинг
бўлай...*

Кўнглум истардек, тахайюл бирла меҳмонинг бўлай.

Кейин, ҳаттоки:

Неча, жоно, мубталои гарди ҳижронинг бўлай.

Яна:

*Гарчи бандангмен — мени озог қилма лутфдин,
Ким, қуюндек, садқан сарви хиромонинг бўлай.*

Ва яна:

То бошингга эврлулга — гарди мийдонинг бўлай.

Қисқаси:

Ўйла, гарду гамингга ўргандим!

Ёки:

*Кезармен кўйида йиллар, назар ҳолимга солгай, деб.
Агар ўлдурса, қоним ранги туфроғида қолгай, деб.*

Яъни: ўлгунимча умрим унинг кўйида ўтади; ўлгандан кейин ҳам, «қоним ранги» (менинг борлиғим) унинг туфроғида (уники бўлган, унга тегишли ОЛАМДА) қолади!

Бир Бутун Ҳолда

Шу Кунлардаги

АҲВОЛ

бундай:

*Неча, эй ой, мендин айру айлагай даврон сени,
Бўлмагай — йилларда кўрмак бир нафас имкон сени,
Жон тилар кўнглум уйинда айлагай меҳмон сени,
Кел-кел, эй ороми жонимким, тилайдур жон сени,
Чеҳра очким, кўрмак истар дийдаи гирён сени.*

Кейин:

*Сен, пари, пинҳон учун, мен ҳам камали заъфдин,
Ғойиб ўлдум эл кўзидин, кўргали пинҳон сени.*

Улар ахён-ахёнда бўлса-да, қаердадир, қайсидир йўсида кўришишганми?! Ёки муносабат фақат Алишернинг ғазалларида давом этганми?! Буни ҳеч ким айтолмайди-ку, лекин ҳарҳолда...

Анча олдин келган — Ямоқчининг Ўғли ҳақидаги ҳикоят! Мана, бу ғазал ҳам, афтидан (воқеа четдан тасвирланганига қарамай), —

Алишерга ва
унинг Номанум Гўзал билан
КЕЙИНГИ БИР УЧРАШУВИга
бағишланган

Хушдурур, бир тийра шоми ҳажр — ИККИ ЁР
учрашиб,
ТОПИШИБ БИР-БИРЛАРИН, маҳкам қучишиб,
йиғлашиб.

Ҳажр гардию фироқ андуҳига таскин бўла,
ЎЛТУРИБ улфат-била бир-бирларига ёндашиб.

Фурқат айёмига ҲАР БИРнинг бошига келганин
Юз туман ҲАМДАРДЛИҒлар бирла, ҳар дам
сўзлашиб...

Ва ниҳоят:

...бир-бирига чирмашиб!

* * *

Аввалида озгина шикояту ҳамон умидланаётганга ўхшаш кайфият...

Машъали ВАСЛ ила
улус шоми мунаввар-у, менинг
Бахтима бир шарора йўқ...

Яна:

Эй хаста кўнгул! Сенга керак ВАСЛ,
Йўқ ҲАЖРда чунки зор сендек...

Давоми:

Не ИШҚ аро — хокисор мендек,
Не ҲУСН аро — шаҳсувор сендек .

Гулгун тўн уза — қаро чавак нақш, —
Очилмади лолазор сендек..

Йўқ зулфия тушғали, Навоий,
Ошуфтаи рўзгор, сендек.

Бора-бора, ажабланганча! — АЙРИЛИҚда «кўни-
киш» ҳолати келади:

Навбахор айёми бўлмиш.
Мен диёру ёрсиз..
Ваҳки, мен — мен! — гунгу лол
УЛ САРВИ ГУЛ-РУХСОРСИЗ.

Ниҳоят, «Ёрнинг маскани» (диёр)ни «тарк этиш»
ҳожиши туғилади:

Ишқдин басгур менга ўртанмагим!

Ўз аҳволи унинг жонига тега бошлаган Қандаидир
толиқиш сезади:

Дўстлар! Кўнглум ҲАДИСИН демангиз, Тенгри учун,
Ким, мен ул ДЕВОНАИ САРГАШТАдин безормен..

Энди у «бошига тушган савдо» ҳақида ўйлашни
ҳам истамайди! Эринади. Оғринади:

Вужудим ўртадинг, ЭЙ ИШҚ! Эмди тарким тут,
Худой учунки, мени қайда кўрдинг — анда унут!

Унга ўзи (ҳолсизланиш устига, кўнгли бўм-бўш)
бехосдан қариб қолгандек туюлади:

ҲАЖР бепоён ЙЎЛИН қатъ айламак душвор эзур! —
ЗАЪФдин менким юрурмен, ҚЎЛ ТАЯБ деворға...

* * *

Бутун ВОҚЕАни ўзимча аниқладим!

Кейин, яна фаромушландим.

Худойим!

Тарих шуми?!

Ҳамма нарса ўрни-ўрнини топган туюлади.

Лекин диққат қила бошласанг, камбағалнинг уйи-
даги оёқ остидан олиб арқонга осган бўйра ёки ги-
ламдек, ҳар ёғи илма-тешик, гоҳ у, гоҳ бу еридан
осмон кўриниб турибди.

Номаълум Гўзал ким?!

Давлатбахтми?! Бошқами?!

Алишер бир разалида ёзади:

*ЁР ИШҚИН асрағил пинҳон, дебон саъй этмангиз,
Ваҳ, не навъ этгум ЙЎҚ ИШҚни ошкор...*

Қайси ЁРнинг ИШҚИН?!

Нега «ЙЎҚ ИШҚ»?!

«Пинҳон» сақлаш асосан, Номаълум Гўзалга тегишли.

«Ишқ йўқ»лиги — энди олдинги ишқ йўқ, демоқчи Балки бу яна «пардалаш»дир?! Умуман, разал кексалиқда ёки ўзини кекса ҳис этиб ёзилган. Аслида, умрининг сўнгги нафасигача Алишернинг юрагида ИШҚ асранган!

Шу разалда яна:

... бир кун БОР ЭДИ —

Менда ҳам БИР НОЗАНИН, ЧОБУКСУВОР!

У кимни кўзда тутган?!

Ким «бор эди»?!

Гулими?! Давлатбахтми?!

Алишер ЎЗ МУҲАББАТИ ҳақида алоҳида бир асар ёзмоқчи бўлган!

Асар ёзилмай қолган.

У Гули ҳақида ЁЗМОҚЧИМИДИ?!

Давлатбахт ҳақидами?!

Номаълум Гўзал ҳақидами?!

... Менинг кўз олдимда

ШАМОЛ ногаҳон ЭШИКНИ очади,

парда юлқинади ва худди парда ичидан

Гулгун қабо кийган

БИР НОЗАНИН чиқади.

Мен УНИ танимаيمان.

* * *

«Сўзим узалдию

адо қиладурғон

мақсудим йироқ қолди...»

Алишер Гулига аталган Муҳаббати, Эҳтиросини Номаълум Гўзалга тутади! Бу — ўша, Биринчи Муҳаб-

бағнинг давоми, қанчалик нотабий туюлмасин. Биргина МУҲАББАТдир.

У — Номанлум Гўзалда Гулини «кўради»!

Алишер БАХТЛИ бўлиши мумкин. Бироқ...

унинг Алишер бўлиши учун — ЁЛФИЗЛИК ва ҲИЖРОН керак!

Дунёнинг телбалиги: ШУЛАР борки, у Буюк Бир Ишлар қила олган!

Алишер ўртаниб, азобланиб, ГҮЁКИ АТАЙ —

Ёлғизлик ва Ҳижрон томон юради.

Тақдир қилиб кўнглума,

ИШҚ АҲЛИ чекар оҳ.

Алишердан ҳеч ким халқ билан бирга, дунёдан изтироб чекиб ўтишни (халқ учун ўзининг ҳатто шахсий ҳаёти, ўз бахтидан воз кечишни) талаб қилгани йўқ! Унинг ўзи шу «қаттир» йўлни танлаган. У ўзини «жигловлаган», холос!

Дарвоқе...

«Занжирбанд шер».

Мана, энди мен бу расмнинг маъносини англадим.

3

АРМОН

«Азиз Барно!

Қандай ҳаяжонланиб-суюнган ҳолатда Сизга хат ёзаётганимни тасаввур қилолмайсиз. Бир томондан, ўзим «йўқотиб қуйган» охириги дафтарни ҳам қидириб топдим. Иккинчи томондан, Сизнинг Термиздан шимолдай кутилмаганда келиб, мен билан беш-ўн дақиқа сўзлашиб кетганингиз мен учун байрам бўлди... Мендан кулсангиз ҳам, мени оссангиз ҳам, айтаман. Талабалик йиллари Сиз билан кўришиб юриб, Сизни кўрмаган, танимаган эканман! Беш-ўн дақиқада мени банди-асир қилдингиз! Энди сўнги дафтарни юбораётиб, уни ҳам кўриб чиққанингиздан кейин, қочиб қолмайсизми, деб кўрқаялман.

Абулхайр ҳақида Сизнинг айтганларингизни кўп ўйладим. Мен балки адашарман, лекин бу дафтарлар-

даги ёзувларни адибларнинг асарлари ёки олимларнинг китобларига қиёслаш унча тўғри эмас. Буни бир кишининг, рассомнинг кузатишлари, деб қабул қилган дуруст. Сиз Ойбекни, Иззат Султонни, кейин Турғун Файзийнинг қайсидир мақолаларини эсладингиз. Вамбери, Бать ҳақида галирдингиз... Бу инсонларни Абулхайр жуда ҳурмат қиларди! Дафтарларни у баҳс тариқасида тўлдиргани ҳам йўқ. Аксинча, шу инсонларнинг ёзганларидан фойдаланган! Бундан ташқари, у арабий ва форсий қулёзмаларни кўриб чиққан. Эсимда, бир учраганимда, қатор китобларни варақлаб, ҳижжа-лаб ўтирганини кўрганман

Рассом, асосан, Навоий расмини қайси тарзда чи-зиш устида бош қотирган. Менимча, унинг ёзганлари-ни шу йўлдаги изланиш, деб тушуниш керак. У нима-ларнидир англаб-англамаган бўлиши ҳам мумкин! На-воий шундай бир зотки, уни бир умр ўрганмай илож йўқ... Менинг касбим ҳисоб фани, Агабиёт ва Санъат-дан узоқман. Бу ёғи яна ўзингизга ҳавола, демоқчи-ман...

Сизнинг Термиздан келишингизни кутиб қоламан.

Одил.»

Бешинчи дафтар

«Мир Алишер аслаҳалоҳу шонаҳуким, таҳаллуси Навоийға (Навоий деб) машҳурдурур ва ашъорига бу таҳаллуси мастур (гурур) — турк тилининг (туркий тилининг) ўлгон жасадиға масиҳ (Ийсо) анфоси (нафаси) била руҳ киюрди. Ва ул руҳ(ни) топқонларға туркий ойин тору-пудигин тўхулгон хулла ва ҳарир кий-гурди.»

Хусайн Алишерни шундай улуғлайди.

У Алишер билан фахрланади.

Ўзи ёзган «Рисола»да Алишерга ЗАМОНДОШ бўлганини бахт деб билишини таъкидлайди.

(Бунга «ялпайиб, суюниш» ортиқча.

Алишер — Хусайн даврида яшаган шоир эмас, Хусайн — Алишер даврида яшаган шоҳдир!)

Дунёқараш борасида ИШ бундан ҳам қизиқ!

Бир гал Хусайн оқ отини етаклаб келиб, Али-

шерни мажбурлаб миндиради. Кейин отни ўзи етаклайди.

— Минбаъд, сиз менинг пирим, мен сизнинг муридингизман, — дейди.

У ўз умрида — аввал ҳар хил шохлар, шахзодаларга, кейин аъёнларга, бекларга қарши юриб, — Алишерни ҳаммадан юқори ўринга кўяди! Дўстини — Буюк Шоир бўлишига имкон, шароит яратиш баробарида — Буюк Арбобга айлантиради! Саройда унинг ўзи Алишер ва Алишерга яқин (Ардашер, Паҳлавон Мухаммад, Амир Шайхим Суҳайлий, Амир Маҳдум Барлос, Хожа Афзал сингари) кишилар эътибор топиши, катта бир куч бўлишига йўл беради: булар мамлакатда эзгу ишлар амалга ошишига хизмат қиладилар!

Ҳеч кимга ўхшамаган гаройиб ғазаллар ёзган Ҳусайний бирон пайт Алишерга ғайирлик билан, рашик билан қарамайди. (Навоий «Хамса»ни ёзиб бўлиб, сиёҳи қуримаган ҳолда шошганча Ҳусайннинг кўлига олиб бориб топширганидан таъсирлироқ ҳолат борми?!)

Бутун ҳаёти давомида Ҳусайн Чинакам Дўстлик шартини бажаришга уринади! Бунинг бари ҳақиқат.

Лекин ҳамма бало шундаки, улар орасидаги яқинликка йиллар бўйи озгина соя тушиб тураверади! Чироқ қаршисида нари-бери бориб-келган жисм каби, Бу Соя гоҳ Кичрайиб, гоҳ Катталашиб кўзга ташланаверади.

Неча бор олижаноб қалб эгаси эканлигини исботлаган Ҳусайн албатта, мамлакат манфаатини ўйлаб, аммо маълум муддатта Алишерни Астрободга сургун қилади. (Буни Алишер аниқ сургун деб билади!) Астрободда Алишер кўп хайрли ишларни бажаради, ўз ҳукми ва обрўси билан кўп одамларга меҳрибонлик кўрсатади. Бироқ бу ерда у барибир ўзини «ғурбатда ғариб» ҳис этади, зерикади.

Ҳиротда давлат ишларидан «четланган» Алишернинг орқасидан, шахсан Ҳусайн бўлмаса ҳамки, САРОЙ баъзан жосус кўйиб, Буюк Амир қандай «нафас олаётгани»ни текшириб туради. Ҳар бир инсон ҳаётини доим ХОС деб тушунган, бировнинг ҳаётига биров «бурун суқиши»дан нафратланган (ўз ҳаётини «пардаланган», яширган) Алишер «ёт кўзлар»дан қочишга баттар ўзини мажбур сезади!

Алишернинг укаси Дарвеш Алини Хусайн бот-бот ҳокимликдан бўшатади, унинг «исён»ларини босишга аёвсиз шахдланади. Булок Амирнинг юзи учунгина тишини тишига қўйиб, бу йигитга чидагандек таассурот қолдиради.

Иккинчи ука, Амир Ҳайдарни эса Хусайн ўлдиртириб ҳам юборади.

* * *

Хўп.

Алишер-чи?!

У ҳам ўз навбатида, фахрланиб Хусайнни улуғлайди.

Ёдгор Муҳаммад Мирзога қарши Хусайн олиб борган жангни машхур қаҳрамон (ўз асарининг ҳам қаҳрамони) Баҳроми Гўр жасоратига қиёслайди:

«Баҳром... отасидан сўнгра салтанат тахтига ўлтурди. Отаси бузғонларни тузди ва анинг зулми ўрнига адолат кўргузди...»

Аmmo Баҳром Озарбойжондин Гуржистон била Дашти Қифчоқдин чиқиб, Хоразм бостуриб, Журжон навоҳисига хоқонга шабохун уруб, оз киши била уч юз минг черикни бузуб, хоқонни дастгир қилиб, ўз илки била бошин чопти. Ва бу бир иш эдиким, ондин бурун ҳеч подшоҳ қилмайдур эрди ва ондин сўнгра, дағи ҳеч кишига даст бермайдур эрди; магарким, Абулғози Султон Хусайн Баҳодирхон қаллага Оллоҳу мулкаҳуға муряссар бўлдиким, бу навъ иш қилди.»

(Шу ўринда, Алишернинг ўзи эҳтимолки сезмаган ҳолда, яна бир БАШОРАТ ўтади! Хусайн ҳаёти сўнгида Баҳроми Гўр қисматига чиндан яқинлашади.)

Ўз ҳаётида Алишер кўп марталаб, ҳар хил оҳангда Хусайнга «ёпиқ» ғазаллардан ташқари «очиқ» шеърлар бағишлайди:

*Ё Раб, бу — замона шоҳларининг шоҳи,
Ким, кўнгли зрур — сирри ниҳон огоҳи.
Бергил анга авжи моҳдин то моҳи,
Балким, неки бор эса — анинг дилхоҳи...*

Яна:

*Бўлгонча силеҳр, даври коми бўлсун,
Афлок уза базм ихтишоми бўлсун,
Ҳам дарғаҳи — шоҳлар мақоми бўлсун...*

Кейин:

*Ҳар лаҳза қил анга юз шоят, ё Раб,
Ҳам умрини ойни бениҳоят, ё Раб...*

Алишер мақтовни (бу энди Шарқда бор хислат!) баъзан ошириб ҳам юборади. Назмда кўп ҳам сезилмаган «ширинзабон»лик насрда беихтиёр диққатни жалб этади:

«... кўшиш размгоҳининг Рустами Достони ва бахшиш базмгоҳининг Ҳотами Замони...

Ва ҳар ким ул тарихни (фасоҳатишор яхшилар «Насабнома» битибдурлар...) муталаа қилса, онглағайким, Жамшид ва Искандар анинг — ҳам билгонларидин, ҳам қилгонларидин шармандадур».

У Ҳусайннинг шохлигидан ҳам кўпроқ инсоний хислатларига ниҳоятда юксак баҳо беради:

«Субҳонамоҳ! Офарин УЛ СОНЕЪФАким, бир соҳиб давлатқа мунча ҳусни хулқ ва камоли фазл ва баланд идрок ва таъб ва зеҳни пок каромат қилибдурки, бу афсоналарни ясаб, бировга бовласалар, эшитгон киши инона олмағай. Балки, жаълийдур, деб айтқувчининг такаллумиға қулоқ солмағай».

Алишер шохнинг зийраклигига мисол, бундай ҳикоятни келтиради:

Осмонни булут қошлаб, ёмғир ёғаётган баҳор куни Мавлоно Лутфий «бу фақирға йўлуқти ва дедиким...»

— Мир Хисравнинг ҳиндуча бир шеърда «ажибгариб маъни» (тасвир) бор экан. «Маҳбуб (ёр, ҳозиргидек) баҳор айёмида бир ён борадурмиш бўлғай.» Ўша кунни ҳам ёмғир ёғаётиб, ер балчиқ эмиш! «...анинг оёғи балчиқдин тойиб, йиқилур чоғида, ғоят нозиклиғидин, ёғин риштасин (ёмғир ипини) мадади била тутуб», ўзини йиқилишдан сақлаб қолган эмиш!

«Бу фақир бу маънини эшитғач, хушҳол бўлиб, ҳар ким қошида бу сўз нақл қилшди»

Алишер Ҳусайн ҳузурида ҳам «бу сўз»ни эслайди.

Ҳусайн ўйланиб туриб, бошини чайқайди.

«...эътироз будурким, ул ёғин қатраси юқоридин қуйи эниб келадур. Муҳаррардурким, риштасиға дағи ҳамул ҳолдур! Риштаеким, майли қуйи бўлғай, анинг мадади бирла, йиқиладурғон ўзин асрамоғи маҳолдур»

(Алишер Ҳусайнга ҳеч нарса демайди. Аксинча, унинг донолигини мақтайди! Иккиланибми, одоб юзасиданми, бу суҳбатда Алишер одатича Дехлавий ва Лутфийни «ҳимоя» қилмайди.)

Ҳусайн сингари ва ҳатто Ҳусайндан чандон ортиқ Алишернинг Дустликни қадрлагани шубҳасиз!

Аmmo бора-бора Ҳусайн «совиб», Алишерга нисбатан муносабати ўзгаргану Алишер доим (саройдаги ўйинлар, ўз бошига тушган кулфатларга қарамай) Ҳусайнга бир хил муносабатда бўлган, дейиш унча тўғри эмас (баъзан шундай фикр ҳам юради).

Улар орасидаги яқинликка (аввалдан) гоҳ-гоҳ СОЯ тушиб турганига сабаб нима?! Бахтиқаро Гули воқеасими?! Ёки йиллар ўтган сайин олдинги ШАКЛ сақланиб, МАЗМУН ўз-ўзидан ўзгариб бораверганми?! Балки Ҳусайн тахтга миниб, қайсидир пайтдан Алишернинг «ақл ўриятиши» унга еқмай қолгандир?!

Умуман, улар бир-бирига сира ўхшамаган Икки Инсон эди...

* * *

Ҳусайн Бойқаро тахтга мингач (Заҳириддин Бобур айтмоқчи):

«Фитна ва фасод ўтиким, Хуросон гиёри атрофидга шуълазан (ёниб ётган) эрди, эгнига таскин либосин ёнди».

У «кордон ва соҳибтажриба... шужоъ ва мардона киши эрди... Темурбек наслидин ҳеч ким маълум эмаским, Султон Ҳусайн Мирзоча қилич чопмиш бўлғай».

Ҳусайн бир жангда Абусайид юборган уч минг кишилиқ аскарни олтимиш киши билан енгган эди.

«... қийиқ кўзлуқ, шер-андом бўйлуқ киши эди. Белидин қуйи(си) ингичка эди.»

«Мафосил заҳмати (бод касалидан) намоз қилолмас (букилиши, ўтириб-туриши қийин) эди. Рўза ҳам тутмас эди... Ҳарроф (сўзга уста) ва хушхулқ киши эди. Хулқи бир нима гузарроқ (тез қизишиб-совийдиган), сўзи ҳам хулқидек эди.»

«Аввал, тахт оягон маҳалда, олти-етти йил тоиб (ичмайдиган) эди. Андин сўнг, ичкуга тушди. Қирқ йил ва ёвуқким, Хуросонда подшоҳ эди, ҳеч кун йўқ эдиким,

намози пешиндан сунг ичмагай! Вале ҳаргиз сабуҳий қилмас (эрталабдан ичмас) эди. Ўғлонлари ва жамъи сипоҳийга ва шаҳрияга бу ҳол эди! Ифрот била (беҳағ) иш ва фасқ қилурлар эди.»

«Кичиклардек, кўчқор сақлаб, кабутар сақлаб, кабутар ўнаар эди. Товуқ ҳам урушга солур эди.»

Ҳусайннинг қуюқ бўёқлару «қалам учи»даги тасвири — шу!

Бу тасвир мукамаллигига бир-икки чизги етмайди.

У — ЁНИДА ҳамиша БИРОВ туриши керак бўлган одам!

Ақлли. Закий

Ўзининг фикри йўқ эмас.

Лекин ўз фикридан кўра кўпроқ ЎША БИРОВнинг маслаҳати (сўзи) билан иш тутади.

Унинг тахтига кейинчалик икки ўғли минганида ҳикмат бор! Ҳусайннинг ёшлиқдан одати, кимнидир «ўзи била шерик қилгай». Заҳириддин Бобур кулади. Ҳусайн («подшоҳликда қачон рост келгайким») жанг қилиб юриб, амирларидан Музаффар Барлос деган кишига, босиб олган ернинг олтидан икки қисми сеники, деб шарт қўяди... Унинг яхши ёки ёмон бир ишни қилиши, одатда, ЁНИДАГИ КИШИга боғлиқ!

Ҳусайн ҳаётида бу тартиб ҳеч қачон ўзгармаган.

Тупкада теккан касал!

Тақдир ўзи умр бўйи Алишерни Ҳусайннинг ЁНИДАГИ КИШИга айлантирган.

(Алишер истамаган ҳолда «ярим подшоҳлик» қилишига тўғри келади.)

Маълум муддат отаси Шоҳрух Мирзо ҳузурида ва-зир бўлган Мажидиддин бу вазифани бажаради.

(Ҳусайн Алишер ва унинг яқинларидан юз буриб, бу одамни бир пайт «шерик»ликка олган!)

Ҳадича оро бегим ҳам маликалар орасидан «ажра-либ», бот-бот Ҳусайннинг ЁНИДАГИ КИШИ бўлган...

* * *

Ҳадича — Ҳусайннинг (ўн бир хотиндан) бешинчи хотини.

У Ҳиротда туғилган; Ҳусайндан тахминан ўн тўрт-ўн беш ёш кичик эди.

Хадича вақтида Абусайид Мирзога ҳады қилинган канизак; Абусайид унга уйланиб, уларнинг Оқо бегим деган қизлари ҳам бор эди. Абусайид жангда ҳалок бўлганидан сўнг тахтни эгаллаган Ҳусайн, султон ҳарамда Хадичага кўзи тушиб, уни ёқтириб қолган ва кўп ўтмай, ўз никоҳига киритган эди.

«Хадича бегим гўзал, аммо енгилтабиат, димоғдор аёл бўлиб, ичиқора, макр-ҳийлага мойил эди.» «Ўзини оқила тутар, вале беақл ва пургўй (ичи тўла гап) хотун эди.» У тез орада «ҳусн-латофатию ёлрон-сохта (маккорона) илтифотлари билан Ҳусайннинг буткул кўнглини олиб, ҳарамда УЛУФ БЕКАлик ўрнини эгаллайди. Бойқаронинг Хадича бегимдан икки ўғли бор: каттаси Шоҳғариб Мирзо, кичиги (пайти келиб, Бадиуззамон билан шерик тахтта ўтирган!) Музаффар Ҳусайн Мирзо эди».

• • •

Ҳусайн Бойқаро тасвирига яна бир чизги:

Амир Темурдан кейинги бу, ҳеч муболағасиз БУЮК ХОҚОН ҳаёти ҳам, ўлими ҳам қандайдир фожиага бурканган.

Унинг «ичкуга тушиши» ва «кабутар ўйнаши» кўнглининг туб-тубида мана шу фожиани ҳис этиб, ўзи-ўзини «чалғитиш»га ўхшайди!

Унга суйган хотинлари хиёнат қилишади. Бир Шаҳрибону, бир унинг синглиси Поянда бегим Ҳусайнга қарши душманлари билан тил бириктиришади; салтанатни унинг қўлидан тортиб олиш пайида бўлишади.

Марв ҳукмдори Санжар Мирзонинг қизи Бека Султон бегим — Ҳусайннинг 18 ёшида уйланган биринчи хотини эди. Бека хушқомат, чиройли, лекин рашкчи, тили заҳар, ўта инжиқ эди. У «шоҳнинг катта хотини бўлганини рўкач қилиб, ҳарам аҳлини қийратади. Ҳатто шоҳ, ҳарамдаги бошқа хотинлари билан сўзлашиб турган бўлса, уни ҳам чаёндек чақиб, мулзам қилади. «Кўп кажҳулқ эрди, султонни кўп оғритур эрди. Мирзо батанг келди, охири кўйди. Ҳақ Мирзо жонибида эрди!» Ҳусайн талоқ қилгач, Бека қайғуриб, хасталаниб вафот этади! Унинг ўлгани хабарини овда юрган Ҳусайнга ҳеч ким етказишга ботинмаган. Алишердан

илтимос қилишган (унинг Ҳусайн билан қанчалик яқин эканлигига яна бир далолат). Гарчи Бека «сарвдин то-бут ясаб, гулдин кафан этмак» билан, шоҳона дафн этилса-да, Ҳусайннинг юрагида унга нисбатан кин ва жароҳат сақланиб қолаверган!

Ҳусайннинг тўнғич ўғли Бадиуззамон — худди шу Бека Султон бегимдан дунёга келган эди.

(Бадиуззамон отасига жуда кўп меҳрибонлик, фидойилик кўрсатишга шайланади. Лекин у ОТА ва ОНА-си орасидаги ёмон муносабатнинг қурбони! Отасига қарши баъзан қилич яланғочлайди.)

Ўн бир хотиндан туғилган 14 ўғилдан 7 таси Ҳусайн тириклигидаёқ дунёни тарк этади.

(Кейин ўн йилча вақт ичида 7 тадан яна 6 таси вафот этиб, Ҳусайн зурриёти бўлган биргина ўғил қолади.)

Шу шароитда барибир тахт устида кескин кураш боради.

Ҳусайн хонадониди (бу оилада) бир кун ҳам аҳиллик кўринмайди.

Султон ҳали тирик, унинг тахти устидаги можаро эса бошлаб юборилган.

Аслида, валиаҳдлик (Ҳусайндан кейин тахтни эгаллаш) ҳаққи Бадиуззамон Мирзоники эди!

Бироқ Хадича оғо бегим кичик ўғли (Музаффар Ҳусайн Мирзо)ни валиаҳд қилиб тайинлатиш учун хуфиёна тараддул кўради.

Бойқаро Улуғ Бека Хадичанинг сўзини икки қилиши қийин. Бунинг устига, суйган ўғли Музаффар Ҳусайн Мирзони тахтга ўтқазишга мойиллиги ҳам йўқ эмас! У Бадиуззамонни (онаси сабаб!) унча хуш кўрмайди. Шу билан бирга, тўнғич ўғилни ҳарҳолда рози қилиш кераклигини ҳам тушунади. Унинг боши қотади.

Саройда кўпчилик (жумладан, Алишер ҳам) Бадиуззамоннинг ўғли Мўмин Мирзони валиаҳдликка энг муносиб киши деб билишади. Улар ўз фикрини Ҳусайнга маълум ҳам қилишади! Ҳусайннинг арқони давлат иродаси билан иш тутиши мумкинлигидан кўрқиб, Хадича бегимнинг қони қайнайди. Юрагида ҳасад олови алангланади.

Шу пайтда Бадиуззамон Балхга ҳоким қилиб таъинланган; у Астрободни ўғли Мўмин Мирзога қолдирган эди. Ҳусайн Мўмин Мирзони бўшатиб, ҳокимликка Музаффар Ҳусайинни кўяди. Бундан Бадиуззамон билан Ҳусайн орасида (навбатдаги) низо чиқади. Мўмин Мирзо бобоси томонидан қамоққа олинади.

Бу ишларнинг барида кўз-қош бўлган Хадича, вазир Низомулмулк билан бирга, Мўмин Мирзони ўлдирish ҳақида фармон ёздириб, маст Ҳусайинга қўл қўйдиртиради. Ва...

навнихол Мўмин Мирзо зиндоннинг ўзида қатл қилинади.

* * *

«Хуросонда Султон Ҳусайн Мирзо идорасининг матонати Мовароуннаҳрда жиддий равишда тартибсизликлар чиқишига иъл бермасди. Мовароуннаҳр халқи шу шароит ва (кўп йил подшоҳлик қилган) Султон Аҳмаднинг қадр-қимматини у... вафот этиб, ўрнига укаси Султон Маҳмуд ҳукмдор бўлгандан кейингина англай олдилар.»

Султон Маҳмуд қисқа, олти ойча ҳукмронлик қилди.

Кейин унинг ўрилари орасида тахт учун талаш бошланади.

Шу кунлар Самарқандга Хўқанд (Анджон)дан Умаршайхнинг ўғли, кейинчалик Фарбда номи Шарқ Қайсари (Юлий Цезарь) деб зикр этилган Заҳриддин Бобур Мирзо йўналади. Лекин «Темур сулоласининг ботаётган юлдузини 19 ёшли Бобур қўли билан ҳеч ерда ва хусусан, Мовароуннаҳрда тутиб туришга имкон йўқ эди». У ИНҚИРОЗ вақти яқинлашганини биринчи бўлиб кашф этади; буни тўхтатиш учун илк бор қаршилик кўрсатади, холос...

Қўл ўтмай, Муҳаммад Шайбонийхон Самарқанд тахтини забт этади...

Қаршилик кўрсатишнинг фойдаси йўқ. Мўмин Мирзо ўлими билан ёнма-ён, изма-из Мовароуннаҳрга кириб келган тартибсизликлар аста-секин Хуросонга ҳам кўча бошлайди. Ҳусайн салтанати эски уйдек томи босиб, қулай бошлайди.

Ҳусайн учун биринчи йўқотиш — Алишер вафот этади.

Кейин Муҳаммад Шайбонийхон Хуросонга ҳам яқинлашиб, бостириб кела бошлайди. Маймана, Фарёб, Балх, Шибирён — ҳаммаёқни эгаллай бошлайди...

Ҳусайннинг шоҳлик даврида, тахт устида олиб борган эса қоларли энг катта юриши — Ёдгор Муҳаммад билан жанги эди. Ўшанда ҳам, бу асосан «шабохун» эди. Яна, ўша пайтда:

«Султон Ҳусайн Мирзо кўп ишлар кўрган (тахтга мингунча буюк жанглarga кирган) улуғ ёшлик подшоҳ эди! Ёдгор Муҳаммад... ўн етти-ўн саккиз ёшлик бетажриба ўғлон эди».

Бундан ташқари, ҳалиги «шабохун»:

«Ёдгор Муҳаммад Мирзо ва тавоби (хос кишилари) андоқ ичқуликка тушкон экондурларким, УЛ КЕЧА Ёдгор Муҳаммад Мирзонинг эшикида уч киши экондур. Алар ҳам маст».

Шайбоний Муҳаммад бошқа! У девор тортиб келаётган бир тўфон эди.

Қаршилиқ кўрсатишнинг фойдаси йўқ! Ҳусайн ичида кўрқаётган эди. Қариб қолганини сезмоқда эди.

Ҳусайнда энди — на куч бор, на руҳ.

На у оғир дамларда биринчи суянган — ЁНИДАГИ КИШИ...

* * *

Ҳусайн барибир жангга отланади.

Лекин йўлда, Боби Илоҳий деган жойда тўсатдан тоби қочиб, ётиб қолади.

Касали оғирлаша бошлайди. Кўз юмади...

Уни тезда кўмиб, салтанат ишларини йўлга қўйиш, қўшинни мустаҳкамлаб, душманга қарши юриш керак эди!

Шундай қилинади ҳам. Ҳусайнни бир мадраса ичида вақтинча (осмонат) дафн этиб, катта-кичик ИККИ ЎФИЛ йўлга тушадилар...

Маълум муддатдан сўнг, султонни «ўз қабри»га қўйиш учун гўрни очганларида эса...

у лаҳад ичида

устидан кафани тушиб кетиб,

тўнтарилиб ётгани,
лаҳаднинг ҳаммаёғи тимдалаб ташланганини кўра-
дилар

Ҳусайн сакта касалидан бир неча дақиқа томирла-
ри беҳол уриб, ҳаёт учқуни сезилмай қолганида, уни
ўлган гумон қилиб, дафн этишган эди...

.. у қабр ичида —
нималарни эслаб,
нималарни ўйлади экан?!

* * *

Яна бир оз илдам юрдим.
СЎЗ Алишер ҳақида!

* * *

Уни бирон жиҳатдан Ҳусайнга ўхшатолмаймиз.

У — ЗОҲИД эмас. Аммо Ҳусайннинг (соғлиқ баҳо-
на!) намоз ўқимаслиги, рўза тутмаслиги унга ёқмайди.

Ҳусайн «ичкута тушиши», «кўчқор уриштириб, ка-
бутар ўйнаши» Алишерга буткул ёт.

У Ҳусайн тахтта мингунча ҳам, кейин ҳам биров-
лар бошини ўлимдан қутқарган пайтлар кўп. Аммо
умрида бирон пайт бировнинг бошига қилич солма-
ган! Алишернинг энг катта «жанги» қилични «ҳасса»
қилиб, Ёдгор Муҳаммад қароргоҳига кириб боргани!

Алишер бир неча жангларда иштирок этади. Ле-
кин у ҳеч қачон жангта кирган эмас. Ҳусайннинг ЁНИ-
ДАГИ КИШИ бўлган, холос.

УРУШ эмас, Алишер — ТИНЧЛИК элчиси!

Қаерда ғайирликми-исён — НОТИНЧЛИК кўрин-
са, Ҳусайн Алишерни юборади! Алишер (бизга аён!)
шаҳзодалар, беклар билан ҳам, дехқонлар, ҳунарманд-
лар билан ҳам «гаплаша» олган. Ҳусайннинг сўзига
кирмаган одамлар Алишернинг СЎЗИНИ қулоқ қоқмай
эшитган.

Сўнгги йилларда Алишер ва Ҳусайн орасидаги
яқинликка тушиб турган СОЯ ҳар қачонгидан БЎРТИБ
кўринади.

Уларни ИККИ ЁҚда ажратган:
бир-бирига сира ўхшамаганлик эмас,
бир-биридан кўнгил совиши ҳам эмас.

ҳатто Гули воқеаси ҳам эмас,
асосан — ХАЛҚ!

(Шоҳ билан халқнинг ўртасида, икки ўт орасида
туриш қанчалар оғир!)

Хусайн халққа енгиллик бермай қўйган.

Ҳар хил ўлпонлар халқнинг тинкасини қурита бош-
лаган.

АМАЛДАГИ ШОҲ ўз шон-шукуҳи, айш-ишрат, тел-
ба ҳою-ҳаваслар билан бақд.

Халқ имкон қадар тўқ-тўкин, бахтли яшаши, Ҳаёти-
да МАЪНО бўлишини ОРЗУ қилган Алишер Хусайн-
дан инжий бошлайди.

(Хусайн Алишер вафот этганидан кейингина кўп
нарсаларга тушунади.

«У олижаноб эди!

Халқларвар эди!

Адолатли эди!

Бир эпкиндек келди-кетди.

Мен унинг қадрига етмадим...»)

Умуман, унинг Хусайнга МУНОСАБАТИ тарихи бир
неча даврдан «тузилган»:

Болалик кунларидан Хусайн тахтга мингунча — би-
ринчи давр.

Саройда юрган пайт — иккинчи давр.

Ёш шаҳзода Мўмин Мирзо майдонга чиқиши —
учинчи давр.

Мўмин Мирзо қатл қилинганидан кейин — тўртин-
чи давр...

Буни қисқаси, шундай тушуниш мумкин:

Ёшлиқда Алишер — худди бир эртак! — Хусайн-
нинг Адолатли Шоҳ бўлиб, қўли остидаги мамлакатда
АДОЛАТ ўрнатишга ишонган. Уни ҳар қадамда қўлла-
ган! Аммо кейин, саройда юриб, у олдинги Хусайн
«йўқолиб» бораётганини кўради. Хусайнни бир улуғ-
лаб, бир тергайди — натижа йўқ! Алишер Хусайнга
баришланган ОРЗУЛАРини ниҳоят, истеъдодли ва қоби-
лиятли шаҳзода Мўмин Мирзога тикади! Мўмин Мирзо
сарой ўйинлари оқибатида ўлдирилгач, унинг бутун
умиди сўна бошлайди... («Мўмин Мирзонинг ўлими
Темурийлар Хонадонининг Инқирозидан нишонадур!»)
Алишер «ИНҚИРОЗ вақти яқинлашганини» Бобурдан

олдинроқ кашф этади. (Балки буни улар. Икки Даҳо бир пайтда кашф этишгандир?!)

Лекин Алишер саросимага тушмайди.

«Аҳли фазл ва аҳли ҳунарға Алишербекча тарбия ва мадаг берувчи киши ҳеч бўлгон эмас.»

У аввалдан келган ЎЗ ВАЗИФАСИни ўйланган, ўлчовли тартибда давом эттираверади.

* * *

Инсон ўзининг қачон, қаерда ва қандай ўлишини билмайди.

Туғилишини билмагандек!

Бу — Худонинг иродаси..

Бироқ тасодиф ўлим йўқ. Ҳар бир инсонга вақти-соати билан, ўлимдан олдин ўлим дарағи келади. Ажал ноғорасининг гумбур садосини атрофда ҳеч ким — энг яқин одамларинг ҳам эшитмайдилар. Уни фақат Сен эшитасан!

Сўнгги пайтда ўғиллари билан урушишдан бўшмаган Хусайн Астрободга кетган, Алишер (биринчи марта эмас, олдин ҳам кўп бўлган) Ҳиротни бемалол идора қилиб юрган эди. Одатдагидек, халқнинг БАХТИ, ОСОЙИШТАЛИГИга кўшиш билдирмоқда эди.

Кутилмаганда чопар келиб, Хусайннинг Астрободдан қайтаётганини маълум қилади.

Алишер аъёнлар, Ҳиротда қолган амирлар, беклар, обрўли кишилар билан бирга, дарҳол отланиб, шаҳардан ташқарига чиқади. Бир тўп отлиқ қора совуқда султонга пешвоз бора бошлайдилар.

Шоҳ-Малик работига қараб кетаётиб, Алишернинг совуқдан эти жунжикади.

У от устида энкайганича, чуқур хаёлга ботади.

Аввалида Алишер бутун ўз ҳаёти ҳақида ўйлаб, қандайдир машқи паст эканлигини ҳис этади...

*Не бўлди, гардима, эй бевафо, даво қилсанг,
Вафоға ваъда қилиб, ваъдаға вафо қилсанг.*

*Танимни қурб фазосида хокироҳ этдинг! —
Бошимни васл эшикиға ошно қилсанг.*

*Сунуб қўлимни юзунгға, мурод этиб ҳосил,
Очиб юзунгни, кўзум ҳожатин раво қилсанг.*

*Висол авжи бийик! Эй кўнгул куши! — сен паст,
Етишмак анда не мумкин, агар ҳаво қилсанг.*

*Жаҳон ғамин чу олур, бер қадаҳни, эй соқий,
Олурман икки жаҳон мулкига баҳо қилсанг.*

Кейин у ўзини бир оз лоҳасми-ноҳушми сеза бошлайди.

«Мен ХАСТАЛИҚдан ўлмаيمان. ИШҚдан ўламан...»

*Эй Навоий,
ИШҚ АРО ўлмакдин ўзга чора йўқ!*

Буни Алишер илк дафъа хаёлидан кечирибдими?! ХАЁТ ва ЎЛИМ ҳақида доим ўйлаган! Бироқ аynи дамда «ўлмак» унинг кўнглига хавотир солади. Олдингидан баттар ланжлик сезади.

Кейин, назарида, у билан бораётган отличлар бехосдан биебонда судралган карвонга «айланади». Карвон ортида — бўйнига ғулу солинган бир тўда қулар... Алишер, бу кетаётгани болалиқдаги Язд чўлими, бошқами?! — негадир ажрата олмаётгандек ҳолатта тушади. Лекин шу пайт унинг кўз ўнгига Каттакон Ёроч Идишдаги сув келади. Шундан кейин, у аниқтиник, дунёда ИНСОНИЯТНИ урушлар, исёнлар, бири-бирига зулм, бири-бирига НАФРАТ эмас, МУҲАББАТ (ИШҚ) асрайди, қутқаради, деган ўйга боради. Ўзининг ОШИҚ эканлиги билан алланечук фахрланади. Унинг ёнида эса энди КАРВОН йўқ. Атрофда фақат қулон. Қулон...

*Ҳар қулон гўёки бир —
САРГАШТА ОШИҚ гардигур,
Баски, туфроғ ўлди
ИШҚИНГ ДАШТИДА оворалар...*

Шу аснода ҳамроҳлари тараддудланаётганини кўриб, сергакланади.

Рўпарада Ҳусайннинг «тахтиравон»и пайдо бўлганини пайқайди.

Ҳамма гурс-гурс отдан туша бошлайди.

Алишер ҳам отдан тушади.

Ана шунда...

ногоҳ...

ажал ноғурасининг гумбур садоси унинг нақ қулори
остида эшитилади.

У икки оғиз сўзни хаёлидан кечиради...

Биринчи:

*Эй ажал, қўрқутма
ўлгурғум, дебон...*

Иккинчиси, бунга дахли борми, йўқми, ҳарҳолда:

Юраклар ичра қозғон чоҳ...

Яқинида турган икки кишига кўзи тушади:

Хўжа Шаҳобиддин ва Жалолиддин Қосим.

«Мендан огоҳ бўлинг! Ҳолим оғир...»

Унинг олдин ҳам, ҳатто ешлиқда ҳолсизланиб йиқилган паитлари бор. «Табиблар бу балоға не чора қилғойлар! Мараз чу зоҳир эмас...»

Мараз (касаллик) шуки, ички БИР ҚУДРАТ жисми «ёриб» чиқмоқчи! Жисм «ожиз келиб», таслим бўлишга мажбур.

Лекин олдин Алишер тузалган, қайтиб туриб кетган эди! Чунки унга ҳозиргидек ўлим дарағи келмаган эди.

Уни бояги Бир Амир ва Бир Уламо қўлтиқлаб олишади.

Улар шу тахлит «илгари юриб, Алишернинг бошини Балаңд даражали Подшоҳ кўксига» қўйишади.

Беҳол Алишер Хусайн билан «кўришаётиб», ўйлайди:

«Мен Сизни барибир суяман, шоҳим! Сизнинг ИН-ҚИРОЗга қараб кетаётганингизга ачинаман...»

Бу сўзларни у очиқ айтиши ҳам мумкин эди-ку, ҳаракат тўхташи билан бирга, тилдан ҳам қолган эди.

Хусайн Алишернинг Ярим Подшоҳ эканлигига яна бир карра иқроп бўлгандек, уни «тахтиравон»га ётқиздириб, ўзи отта минади.

Ярим кечада Ҳиротга қайтиб келинади.

Хусайн шу кечаси ҳам, эртаси тунда ҳам мижога қоқмайди.

У ЮРАГИ БЎМ-БЎШ бир ҳолатни туяди.

Алишер учинчи кеча деганда узилади.

У ҳолсиз, ҳаракатсиз ётганида, бир неча бора...

ШАМОЛ ногаҳон ЭШИКни очади,
парда юлқинади ва худди парда ичидан

гулгун қабо кийган

БИР НОЗАНИН чиқади.

*(Очар гўё сабо
ул гул юзидан —
ҳар замон бурқаъ...)*

Алишер бу Нозанин Давлатбахтми ёки,
Номаълум Гўзалми?! (ё буларнинг иккиси бирми?!)
яхши фарқлаёлмайди.

Ниҳоят, парда ичидаги ДИЛБАР Гули қиёфасига
киргандек бўлади!

У сўнг нафасда ўйлайди:

*«Ҳаётнинг ниҳоятига комлар, балки комронлиқлар
била етибмен. Ҳеч турлук АРМОН хотиримда қолмай-
дур. Ва ҳеч навъ ОРЗУ кўнглумда сингонин хаёлим то-
полмайдур...»*

У кўнглида калима ўтиради ва унинг лаблари икки
оғиз сўзни пичирлайди.

Б и р и н ч и:

Юраклар ичра қозғон чоҳ..

И к к и н ч и:

*Эй ажал, кўрқутма
ўлдурғум, дебон...*

* * *

Алишер Ҳусайнни кутгани Ҳиротдан чиққанида
пайшанба куни эди.

Якшанба куни саҳарлаб Ҳирот фиғон ва фарёдлар
билан уйғонади.

Шаҳар ийдгоҳи (ҳайит намозлари ўтадиган хона-
қоҳ)да жаноза ўқилади.

«Кейин, Алишернинг ўзи солдирган масжиди жоме
пинжидаги гумбаз — олдиндан тайёрланган дахмага
олиб келиб, уни дафн этишади... Султон Соҳибқирон
уч кунгача у — АҲЛИ ДИЛЛАР БОШЛИҒИнинг уйида
мотам тутиб ўтиради...»

*Мен ва Шаҳрия,
Сухроб ва Назми...*

Ҳайит ва Тозагул-чи?!

Улар иккиси шаҳар ташқарисидаги соя-салқин бир жойда дам олишаётган эди. Биз уларни кўргани бордик.

Ёз ўртаси, осмондан олов ёғилаётган эди. Қуюқ дарахтзорда палос ёзиб, собиқ синфдошлар ҳар қачонгидек «болалик кунлари хотираси»га шўнғидик...

Мен бу воқеани эсламасдим, ўша куни гапга берилиб, дунёни унутган эканмиз, дабдуруст ёнимизда жиккак, қорагина бир жувон пайдо бўлди. Биз аввалида, унинг қаердан келиб, нега бошимиз устида қадашиб турганига ҳаттоки тушунмадик.

Бирин-биринга ҳазиллашиб, кулаётиб, жувонни пайкаганда, қотиб қолган эдик. Унга хўш, нима ишинг бор, дейишимиз мумкин; лекин у бизга шу қадар ғамгин тикилган эдики... Биринчи бўлиб, жувон ўзи сўз очди.

— Кечирасизлар. Яхши одамга ўхшайсизлар! Шунинг бир кўринглар, — у қўлидаги халтадан тўрт-бешта тақинчоқ чиқариб, бизга узатди.

Дунёда чиройли нарсани кўриб, қизиқмайдиган, кўзи чақнамайдиган аёл кам! Бизнинг хотинлар, албатта жонланиб, тақинчоқларни бирма-бир қўлларига олганча, томоша қила бошлашди.

— Булар сизникими?! Қаердан?! — деб сўрадим жувондан, кўнглимда шубҳа туғилиб.

— Менга совға, — деди жувон осойишта ва қандайдир бир оз мамнун.

— Қанақа совға?! — гапга аралашди Сухроб.

— Эрим қамалган. Улар бўш вақтларда бир нарсалар ясашади. Хотинлари, яхши кўрган қизларга беришади.

— Совға бўлса, нима қилмоқчисиз?! — қизиқсинди Ҳайит.

— Учта болам бор. Пул етмайди, қийин, — деди жувон.

Мен бу жувон учун совға қанчалик азиз эканлигини, аммо бошида яшаш савдоси бўлганидан, уни бизга

тиқиштираётганини ҳис этдим. Юрагимга баёнсиз бир дара ўрмалади!

— Биз сизга озгина пул ёрдам қилайлик. Буларни сотманг, — дедим жувонга.

— Мен пул ололмайман. Мен тиланчи эмасман. Бир ерда ишлайман, — деди жувон.

— Бўлмаса, биз мана бу битта оддийроғини олайлик, қолгани ўзингизда қолсин, — ақллилик қилди Шахрия.

Биз Шахриянинг мақсадига дарҳол тушуниб, ёнимиздаги бор пулни жувонга тўплаб бердик.

Жувон ҳам бизнинг олиҳимматлик қилганимизни англаб, кўзлари ёшланди...

Бу воқеани энди бир неча кундан буён эслаб, хаёлга ботаман.

Ана, ЖИНОЯТЧИ! У яқинлари меҳри-эътиборига зор. Бунга жавобан ўзи ҳам хотинигами, севган қизигами бўш пайт топиб, нимадир СОВҒА қилишга уринади! Унинг юрагида шундай МУҲАББАТ бор экан, унга НАФРАТ қачон, қаерда юққан! Дунёда чоллар, кампирлар, аёллар, норасидалар БАХТСИЗЛИГИ, КЎЗ ЁШЛАРИга сабаб — ЖИНОЯТ нега содир бўлади?! Қамоқхонада ётганлар эмас, ОЗОДЛИҚда юрганлар орасида одамлар БАХТИ, СЕВИНЧИ, ОСОЙИШТАЛИГИни ўғирлаб, Дунёни ҲАЛОКАТ ёқасига олиб бораётганлар йўқми?! Исёнлар, урушлар кўзгаб, еру кўкни ўқ-дорига тўлдириб, Дунёда МУҲАББАТ кераклигини билган ҳолда, ИНСОНИЯТнинг кўксига НАФРАТ ҳиссини жойлаётганлар йўқми?! Улар ЖИНОЯТЧИ эмасми?!

Қани, Сиз ИШҚ АҲЛИ?! ҲАҚИҚАТ, АДОЛАТ побонлари?! ЖАҲОЛАТ, ЁВУЗЛИК, ЁЛҒОНга бурканиб бораётган Дунёга КЎРК бағишлашга қодир ИНСОНЛАР, қани, СИЗ?!

*Бизинг ШАЙДО КЎНГУЛ БЕЧОРА бўлмиш,
МАЛОЛАТ даштуда ОВОРА бўлмиш...*

* * *

Менинг хаёлим яна Алишерга кўчади.

ҲАЁТГА АРАЛАШИШ

ёки

ҲАЁТГА АРАЛАШМАСЛИК...

Алишернинг Бутун Борлиғи ва Бутун Ижоди ҲАЁТ-ГА АРАЛАШИШнинг Буюк Тимсолидир!

У, шоҳми, гадоми — бирон пайт, ўзига юзлашган бирон кишининг аҳволи қандайлигига лоқайд қарамаган. Ўзи шоҳид бирон ҳолат, бирон воқеага МУНОСАБАТ билдирмай қолмаган.

Унинг ЗОҲИДЛАРга Терс юриб, ОШИҚЛАРдан бўлганига сабаб ҳам шу!

* * *

Ўша даврдаги ўрганиш мумкин фан, соҳа йўқки, Алишер қизиқмаган бўлса! Мана, шу ОЛАМНИ АНГЛАШГА интилиш уни УЛУФ МУТАФАККИР даражасига кўтаради.

* * *

У фақат Темур насли эмас, умуман Ер Юзида Ҳаёт ИНҚИРОЗга қараб кетмаслигини истайди. Унинг Тарихдаги Хизмати ОГОҲЛИКка даъватдир.

* * *

Унинг ҳаётидаги бутун ЗИДДИЯТлар — Буюк БИР МАҚСАДГА ИНТИЛИШ жараёнини акс эттиради.

* * *

Алишерни кўп қийнаган, ахийри «олиб кетган» касаллик маълум:

Ички БИР ҚУДРАТ жисмни «ёриб» чиқмоқчи!

Жисм «ожиз келиб», таслим бўлишга мажбур...

Мана, энди мен Қақнас билан Занжирбанд Шер орасидаги боғлиқликнинг «мағзини чаққандек» бўлдим:

Унинг руҳи — Қақнус.

Жисми — Занжирбанд Шер.

* * *

Мен уни шундай тасвирлайман:

*Ташқи — ҳорғинлик,
Ички — тоқатсизлик.*

Ҳорғин юз-кўзида битмас-туганмас куч!

* * *

Худога шукр! Изланишларим ниҳоясига етгандек.
Мен уни тасвирлайман, албатта. Лекин...
Чексиз Осмонни кўргандек бўлдим.
Чексиз Уммон ёқасига бориб қолдим.
Бу «юк» билан дунёда энди қандай яшайман?!
Гапни шу ерда тутатмоқчи эдим-ку...
Бундай Ривоят...

* * *

Ҳусайн бир куни тонгда уйғониб, қор ёваётганини куради.

У каттакон ойнадан ташқарига тикилиб туриб, Алишерни, болаликдан ДЎСТИнинг ҚИШ ҳақидаги шеърини эслайди:

*Сенди тун мушқига сийми-судагин кофур қиш,
Аиш учун оқу қарони айлади масрур қиш.*

*Гарчи Ҳиндистонда қор ўлмас. Вале, оқ рахтини
Ёйди Ҳиндистон киби, бу тунда номақдур қиш.*

*Гар эрур занг аҳли зулмоти, ва лекин, қор ила
Қилди тун зангисини аҳли сафо-у нур қиш.*

*Боди оқ уй ичра ичмак расм эрур қиш бўлғали,
Ҳақ юзун оқ айласунким, кўйди хуш дастур қиш.*

*Базми ўтдин қизитди, базм аҳлин бодагин,
Саҳв эмишким, бўлди совуқлиғ ила машҳур қиш...*

Уйи вайронларға қаттиғдур...

Ҳусайн — кайфият кишиси.

Яқин орада Алишернинг қабрини бориб зиёрат қилмагани ёдига тушади.

У шарт хушранг-яшил абришим кийиб, бошига қора кўзи бўрк қўндириб, икки мулозими билан қасрдан чиқади.

Алишер содирган масжиди жомеъ ёнидаги гумбаз олдига келиб, отдан тушганича, дахмага киради.

Дахма ичида, Хусайн Алишернинг қабри устида бир қиз (гулгун қабо кийган БИР НОЗАНИН) йиғлаб ўтирганини кўради.

Қизга аҳамият бермай, у пойгақда чўкиб, Қуръон тиловат қилади.

Юзига фотиҳа торитандан сўнг, беихтиёр қиз ўзига бурқаъ остидан ярим ўкинч, ярим адоват билан қараётганини сезади. Ноқулай аҳволга тушиб, дахмадан ташқарига сирғалади. Қиз ҳақида ўзича, Гули деб ўйлайди Гули!

Отга минмай, мулозимларига ҳам қарамай, Хусайн пойи-пиёда кета бошлайди. «Бу қиз Алишердан ҳам олдин, ҳў анча олдин, ёшлик пайтида ўлган эди-ку!» — деб ўйлаб, ажабланади. Кейин, негадир хаёлидан кечади.

«Йўқ, булар ўлмайди.

Алишер ўлмайди! Гули ҳам...»

У қорга ботиб кетаверади.

Ёмғир қорга айланди, дейишарди. Қараса, тескари ҳол қор тўхтаган. Эзиб ёмғир ёряпти. Оёқ ости балчиқ. Сирпанчиқ.

Хусайнга шу пайт Ер торлик қилаётгандек туюлади.

«Эй Худо! — деб ўйлайди Хусайн юраги қисиб. — Киши мана, шу ёмғир риштасига чирмашиб, қани энди, осмонга чиқиб кетсанг!»

У бехосдан тахтадек қотади.

Шошма! Бу гап қаерда бор эди?!

Ҳа-а... Дехлавийнинг ҳиндуча бир шеъри.

Лутфий ҳайратланиб Алишерга айтиб берган, Алишер хушҳол бўлиб Хусайн ҳузурда нақл қилган эди.

Эмишки: «Маҳбуб баҳор айёмида бир ён борадурмиш бўлган ва ёгин жиҳатидин, ер балчиғ бўлмиш бўлғай ва анинг оёғи балчиғдин тойиб, йиқилур чоғида, ғоят нозуклиғидин, ёгин риштасин мадади била тутуб-қўлмиш бўлғай».

Ўшанда...

Дехлавий ҳақли экан.

Лутфий ҳақли экан.

Алишер ҳақли экан.

Дунёда тескари ҳол ҳам учрайди.

Ёмғир риштасини тутиб, йиқилишдан сақланиш мумкин!

Фақат буни ҳис этиш керак...

Ҳусайн ўзини мулзам сезиб тўхтади.

У мулозимларни ҳайрон қолдириб, тез отга яқинлашади ва сакраб миниб, отни асабий қамчилайди.

ХОТИМА ЎРНИДА

«Холиғ! Яхшимсан?! Салом алайкум.

Сени тополмай, хат ёзиб қолдирдим. Кўришим шарт.

Шундай латифа бор. Биров хотини билан чиқишолмай, ажралибди. Кейин кўчада учратиб, уни севиб, қайтиб уйланган экан. Мен ҳам шунақа... эскидан таниш бир қизни сўнги пайтларда еқтириб қолдим. Сен ҳазиллашиб айтмоқчи, уни ҳозир ҳеч кимга кўрсатмай юрибман. Уйланадиганга ўхшайман.

Қисқаси, оғайни, Барно санъатга қизиқади, тоғанг устод Абулхайр билан уни таништиришим керак. Абулхайр чизган Навоий тасвирини кўриши керак. Музейларда, кўргазмада тасвирни учратмадим. Ўзим тоғанг билан гаплашгани уйига бир-икки бордим. Лекин янга — Шаҳрия хоним яқин йўлатмаяпти, эримнинг тоби йўқ, чарчатасиз, деяпти. Мен бунга кўп ишонмадим. Навоий расмини чизган рассом аксинча кучга тўлиб, ёшармайдими?! Менимча, янга бир оз дувоғ пайдо қилиб, одам танимайдиган бўляптилар. Кечирасан, тўғриси-ни ёздим... Нима қилганда ҳам, менга сенинг ёрдаминг

керак, Холид! Сендан кейин бир умр, миннатдор бўлиб
қоламан...

Тоғанг ёзган дафтарларни ўқиганмисан?! Ўқимаган
бўлсанг, менга! Буларни ўзи китоб қилиш керак. Агар
бирон ёзувчи қизиқса...

Қўнғироқ қилишингни кутаман. Ёки менга учра.
Илтимос...

Одил.»

* * *

Халқимиз орасида ғаройиб инсонлар кўп ўтган.
Буюк аждодлар руҳи барчамизга мададкор бўлсин!
Омин.

1998—2000 йиллар.

Буюк фаррош

(Рассом Абулхайрнинг эсдаликлари)

Ўлим гарчи муқаррар, умрни хазон
қилмай, мангулик чўққиларига
кўтарилиш ва инсонга хос энг
яхши хислатларга суяниб яшаш керак.

Арасту

Гар ватан Лутфий кўзига шутмадинг,

Уй кўлормоқлик эрур гушвор

Жайхун устина.

Лутфий

1

ЁЗУҚ

Ҳақиқат кучлими, ёлғонми?!

Ҳақиқат букилади, лекин синмайди, ҳақиқат ўлмайди, ёлғоннинг умри қисқа, у барибир фош бўлади, дейишади. Биз шунга ўрганганмиз.

Бир киши уйимга ўт тузди, ёнаяпман, деб нуқул жар солар экан. Одамлар югуриб боришса, ёлғондан бақирган бўлиб чиқаркан. Бир куни бехос унинг уйига ўт тушибди. У яна дод-фарёд қилган экан, ҳеч ким келмабди. Ҳамма буни ёлғон, деб ўйлаб ўтираверибди... Биз мактабда ўқиб юрган даврдаёқ бу ҳангома билан танишиб, ёлғонга берилишнинг оқибати шундай хароб эканлигини тушунганмиз.

*Ҳар кимки, сўзи ёлғон, —
ёлғони зоҳир бўлғоч, уёлғон...*

Аммо мен, шу билан бирга, умримда неча бора ёлғон фақат кундалик ҳаётда учраган «содда» ҳолат эмас, мураккаб шаклда, ҳаётта кенг кўламда киришга уринган офат эканлигини ҳис этдим.

Энг аввал, ақлимни таниб-танисмай, ёлғон — ҳақиқатни ечинтириб, тунаб, унинг кийимини кийиб кўчага чиққанини кўрдим. Бунинг устига, аламли жойи,

таланган, абгор ҳақиқат билан бировнинг иши йўқ, ҳамма ёлғонга эргашиб, ўзи-ўзини ва бири-бирини алдаётганига кўзим тушди. Саросималаниб, ёлғонни мен ҳам, балки у ростдир, деб билган пайтларим бўлди. Ахир, у кўчада бемалол ҳақиқат либосида юрар эди. Кейин, йиллар ўтиб, гап кийимдагина эмаслигини пайқадим. Ёлғон, ҳақиқат ўзи менман, менга ҳеч ким шубҳа билан қарамасин, деган даъво-талабни ўртага қўйган эди! Барчани бунга ҳатто мажбур қилаётган эди! У — қўлида қамчи, ўз хизматчилари — жаҳолат, зулм-зўравонлик, ёвузликни ишга солган эди! Шу таҳлит, ЁЛҒОН дунёда катта бир КУЧга айланганини англадим...

Ва, бора-бора, ҲАҚИҚАТ бўлмаган жойда АДОЛАТ бўлмаслигини: ҲАҚИҚАТга доим ҲИМОЯ кераклиги-ю, акс ҳолда, у кўчада юпун, ночор қолиб кетишини сездим.

Албатта, биринчи навбатда паноҳ Худодан («Оллоҳ ёлғончиларни суймайди»). Шунинг баробарида, Ҳақиқат посбонлари, деган тушунча бор. Мард, эзгу бир инсонлар қадимдан энг оғир гуноҳ — Ёлғонга, у келтирган — хиёнатга, мунофиқлик, қабихликка — барча гуноҳларга (ёзуққа) дадил қарши турганлар. ҲАҚИҚАТ (адолат) йўлини тутганлар. Дунёни асраганлар.

Мен изтироб ичида шу инсонлардан руҳ, мадад истаганимда, илк бора Навоий сиймоси кўз олдимда гавдаланган эди.

• • •

Бизда бешиқдаги бола ҳам Навоий номини билади. (Агар ота-онаси маданиятли, фаросатли кишилар бўлса!)

Лекин мен Буюк Бу Инсон қиёфасини тасаввур қилиб, уни тасвирладим.

Тасвир мухлисларга ёқди. Касбдошлар мақташди.

Табиий, бурнини жийриб, ақл ўргатганлар ҳам топилди.

Мен ўзим-чи? Бир рассом сифатида, бу ишга қандай қарайман?!

Одатда, ҳар қандай одамни (буюк инсонни ҳам!) рассом ўз даражасида чизади. Демак, Навоийнинг Да-

ражаси қаерда-ю, менинг даражам?! Бундан ташқари, одатда, рассом Бировнинг Қиёфасида ўзини чизади Бояги тасвир ҳам Навоийга ўхшагани билан, у — мен Асардан кўнглинг тўлиши еки тўлмаслиги мумкин, холос.

Ўз ишимдан бошда қаноат ҳосил қилгандек эдим.

Бироқ орадан кўп ўтмай, тасвир мукамал эмаслиги ошкор бўла бошлади. Мен қизиқ ҳолатта тушдим. «Бир томондан, Навоийни умуман мукамал тасвирлашнинг иложи йўқ... денгиз, уммон тасвирланган расмларни кўрганмисиз?! (Масалан, Айвазовский ёки Волошин?!) Рассом ҳеч қачон бутун денгизми-уммонни тасвирлаёлмайди. «Қатрада офтоб»ни акс эттиради! Тоғлар тасвирланган расмлар-чи? (Дейлик, Рерих ёки ўзимизнинг Урол оға?!) Буюк инсонни тасвирлаганда ҳам, рассом «бутун»дан «парча» билан кифояланади. Иккинчи томондан, бирон жойда, бирон пайт инсоннинг ўзида ҳам, ишида ҳам мукамаллик бўлмаган! Шунга қарамай, бу борада ҳам «офтоб» барибир «қатра»да акс этиши керак. Баъда комиликка интилади-да! ТАСВИР ҳарҳолда Навоийга муносиб бўлсин учун ишни давом эттириш, янги бир белгилар қўшишга тўғри келади.

Қисқаси, мен асар устида яна ишлашга қарор қилдим.

Навоий ҳаётидан муҳим бир воқеалар то ҳозир назаримдан четда қолган эди. Уларни ўрганишга киришдим. Ана, таассуротим, ўйларимни қоғозга ҳам тушира бошладим.

Қўлимдаги тасвир билан ёнма-ён, оддироқ бошлаб қўйган ишим кўп. Устахонамда битиб-битмаган чала тасвирлар сочилиб-тўзиб ётибди. Қолаверса, охирикубатда мендан ЎЗ ВАЗИФАМ сўралади. Шу боисдан, иш битди, деганда асабийланиб-овриб, яна изланиш, айнқса, эсдалик ёзиш етти ухлаб тушимга кирмаган эди. Аммо осойишталик туйиш ўрнига айна кунлар Навоий тўғрисидаги хаёл, жисми-жонимни ўртаган азоб ҳамон мендан кетмаётган эди. Мен ҳаётимда шу дамгача ҳеч иш қилмаган эдим гўёки! Бунинг устига, ТАСВИР жараёнида бешта дафтар тўлдирган эдим: уларни бир куни хуш кайфиятда жияним Холиднинг

дўсти, Одил деган йигитга бериб юбордим (бунга ўкинмайман. Одил, айниқса, санъатшунос Барно — бу қиз анча ақлли чиқди! — ёзувларни ўқиб тушунишса, қадрлашса, бас). Лекин ўша дафтарларни тез орада қайтиб «соғина» бошладим. Яна, гап шундаки, сўнгги кунларда менинг ҳаётим билан Навоий ҳаёти хаёлимда худди бири-бирига аралашиб, қоришиб кетди. Шароит шундай шаклландики, мен Навоийни эслаётим, беихтиёр Шаҳрияга хаёлан бот-бот мурожаат қила бошладим... Эсдалик ёзмасликнинг иложи бўлмай қолди.

* * *

Шаҳрия! Жоним!

Кечир мени!

Касб-корим бобида муттасил қайсарланиб, ўзимга катта талаб қўйиб, норозиланиб (баъзан жазавага тушиб), сени қийнаб юбордим. Ижодкор дунёда шундай ХУДБИН бўлиши шартми?! — билмайман, лекин ХУДБИНЛИК қилмасам, ишда бирон натижага эришолмадим.

Ёшлик йиллари, Сенга кўқдан ой-юлдузни олиб бермаганда ҳам, Сени кафтимда тутишни ўйлар эдим. Суратингга шайдо бўлиб, расмлар чизган, абадий бир муҳаббат режасини тузган эдим. Назаримда, бизнинг муносабатимиз, ҳеч қачон юксақдан пастга «тушмаслиги» керак эди!

Кейин... кейин...

Буни «унута» бошладим.

Сендан «узоқлаша» бошладим.

Йўқ, бу кун ҳам ёмғир пайти бир-бирининг пинжиги суқилган қушлармиз.

Шунинг баробарида, мен бора-бора ўзимдан бўшамай қолдим. Тирикчиликни ўйласам, ижодга вақт йўқ, ижодни ўйласам, тирикчилик аро йўлда, иккиси мени домига тортиб, Сенга «қарамай қўйдим».

Сенинг дардинг нима, ҳолатинг нима?! — баъзан ой, баъзан йил бўйи бирон марта жиддий эътибор бермаганман.

Ҳолбуки, ҳаётда мен учратган энг яхши АЁЛ — СЕН!

Хўп. Бўлган воқеага ўта қолай.

Аввалида аравада кетаётгандек эдим.

Сўнг, офтоб намунча куйдирмаса, деб ўйлаб, кўзларим ачишди.

У ён-бу ёнга ағдарилдим-у, уйғониб кетдим.

Диққат қилсам, шифтда чироқ ёнаётган экан.

Каравотда Сен тоқатсизланиб-тўлғониб ётибсан

Пичирлаб нимадир дейишга уриндингми ёки ҳолатингни ўзим пайқадимми, ҳарқалай ўрнимдан сапчиб, бўлмадан йўлакка отилдим. Шошиб дастакни кўтардим.

Қўлим титраганидан, рақам теролмайман.

Ниҳоят, навбатчига бир ялиниб, бир дўк уриб, уйга «тез ёрдам» чақиртирдим.

Сал туриб келган ҳақим Сени кўриб, касалхонага олиб бориш зарурлигини айтгач, кўчага чиқдик.

Машинада кетяпмиз. Олдинда ҳайдовчи билан ҳақим. Орқада биз. Сен замбилда, мен эшик ёнидаги курсичадан жой олганман.

Инсонни Худо нақадар мураккаб яратган! Гоҳ ўз ўзингдан ҳайратланиб, ҳушинг оғади... шу аснода уйқум бўлиниб, ташвишланиб ҳолим забун. Юрагимга қил сирмайди. Лекин бундай латифани эсладим. Ун киши ишлайдиган кичик бир идорада тўрттаси шамоллаб ётиб қолибди. Улар тузалиб келгач, бошлиқ мажлис чақириб: «Биродарлар, — дебди. — Иш юришмаяпти. Навбат билан касал бўлинглар».

Аслида, буни эслашга сабаб, иккимиз ҳам охириги йиллар «навбатга риюя қилмай» касал бўлаяпмиз. Бу, болаликдан ҳаётдаги озорлар, кўрган зулм, жаҳолат, доимий етишмовчилик, меҳрибонлик камлиги — бутун машаққатлар асоратими?! Ёш улғайгани натижасими?! Менинг бу кун сезганим — ниҳоясиз чарчоқ. Гоҳ кўчада кетаётиб, учраган харрак устига чўзилгим келади.

(Кечагина бола эдим.

Бир қарасам, йигитча.

Қандай улғайиб қолганим-у, ёшим олтмишдан ошганига тушунмайман.

Навоий ёзган эди:

умр ўтар елдек!

Кейин:

Ўзингни шод тут!

Ўзни шод тутган дуруст, албатта.

Ҳасратга ботишда маъно йўқ.

Бундан ташқари:

Елга суръат кўргузиб етмак мумкин эрмас!

(Ялангоёқ, югуриб юрганим гушларимга киради. Тушларимда яна, ҳавога кўтарилиб, дарахтлар, бинолар тепасида уча бошлайман.

Лекин суякларим зирқираб оғриб, уйғонаман.

Тун сукунатида мис тоғорага тушган томчидек, соат узиб-узиб чиқ-чиқ этаётганини эшитаман.

Чиқ-чиқ.

Чун кетди йиғитлиғ-у, узади қарилиқ.

Афсуски, умри навжавонлиғ кетди,

Танға қарилиқда нотавонлиғ етди

Наҳотки, инсон ҳаёти шу?!

Бу ёқдан у ёқ яқин.

Беш йил, ўн йил, борингки, ўн беш, йигирма йил! — ноумид шайтон, аммо барибир сафар тадоригини кўриш керак.)

Сен-чи?!

Сенинг ҳам аҳволинг меникидан кўп фарқ қилмайди.

Олдинлари югурган-елган, чақмоқ эдинг. Сўнгги уч-тўрт йил ичида синдингми, чўқдингми?! Сенга қараб, юрагим орқага тортади. Қийвос гуллаб турган эдик, сўла бошладикми, азизам?!

* * *

Сени касалхонада қолдириб, уйга қайтдим.

Бу дунёда хотинини оғир ҳолда «ташлаб» келиб, уйқуни урган эр топилмаса керак! Топилса, уни эр деб бўлмайди.

Шу кундан (тўғрироғи, шу тундан) эътиборан менинг ҳаётим издан чиқди. Ётадиган бўлмани тарк этдим. Устахонамга «кўчиб» олдим. Наридан-бери судралганим-судралган.

Сендан кўнглим нотинч, ҳаёлим паришон.

Касалхонага ҳар куни икки-уч қатнайман. Сен офир касаллар бўлимида. Ҳол йўқ, тил йўқ, Художон...

Кеч тунлар оромкурсида мизғиймак.

Асосан, ишим «чорасиз ҳолда судралиб, чора» қидириш!

Сен ҳақда, ўзим ҳақимда, ҳаёт ҳақида ўйлайман.

Кўп гаплар кўнглимдан кечади.

Навоийнинг шундай палла, умрининг охириги йилларидаги ҳолати қандай эди?! Умуман, кексаликка у қайси намоишида юзланди?! Бу даврда унинг ҳаётидаги сир-асрор нимадан иборат эди?! Тушунгим келади.

Ҳаёл мени узоқларга олиб кетади.

«Осмон-ҳашаматли подшоҳ (Ҳусайн) Марв атрофини зафар анжомли лашкарнинг қодирлари билан тўлдириб (лашкаргоҳ тузиб)» турган эди.

«Соф ниятли Амир Низомуддин Алишер кўпдан бери дунё ғалваларидан кечиб ва бор-будини мурод сармоясини элиб, Ҳижоз тарафга йўл олиш» ва бу ердан Ҳажга боришни орзу қилар эди. Лекин бу ҳақда у ҳар гал сўз очганида, Султон унинг *«кўнгли (хуш) суҳбатига камоли майли бўлганидан»*, рухсат бермас эди.

Ҳусайн Марв остонасида *«қўним топганида»*, Алишер *«фурсатни ванيمات билиб»*, йўлга отланди. Бу гал у сафарга аниқ бел боғлаган, қатъий қарорга келган эди.

Бу гал (яна, эҳтимолки) Алишер Ҳажга бориб, ўша ерда қолиш, ўша ерда — *«аввалину охири, халқи анинг шафоатига муҳтож... Ҳабиби Ҳазрати Илоҳ — Муҳаммад расулуллоҳ салаллоҳи алайҳи васаллам турбатлари қошида»* омонатни топширишни ўйлаган эди. У — ёлғиз киши! — назарида, бундай қилиши бемаълум мумкин эди.

Аммо саройга энди бевосита дохил бўлмаса ҳамки, подшоҳнинг Яқин Одами эканлигидан, бир офиз рухсат сўраши шарт. Йиллар бўйи уни «ёнидан жилдирмай» тутиб турган Бойқаро, Мақсад Улуғлигини инobatта олиб, энди ниҳоят рухсат беришига Алишер умидланаётган эди.

Худди шу кайфиятда у Ҳиротдан Машҳад томон юрди. Ўн икки имомдан бири, Али розияллоху анҳу авлодидан Имом Ризо (Мусо Ризо) зиёратгоҳига келиб тўхтади.

Бу ердан Ҳижозга ўтишни мўлжаллаб турганида, Абдулхай табиб деган (подшоҳ боргоҳига кира олиш ҳуқуқига эга) шахс орқали Марвга, Султонга мактуб (ариза) юбориб, Каъба сафарига чиққанлигини маълум қилди.

Бир неча кундан кейин Абдулхай табиб Султон ўрдусидан жавоб мактуби олиб келди. Ҳусайн бундай мазмунда сўз юритган эди: *«Йўлланган аризадан Маккаи муборақка жўнаш фикри англашилди. Бу илтимосни қабул қилишимга тўғри келади-ку, қўплуғ сафар учун осойишталик бўлмоғи лозим. Ул муборақ манзилни ихтиёр этишда йўл тинчлиғи ҳам керак, ҳозир ҳар иккала Ироқ ва Озарбойжон фитна ва равво ичинда қолганким, бунини тасаввур этиб ҳам бўлмас...»* У мактуб якунида яна: *«Бу тарафга ташириф буюрсалар, балки сулҳ эшиклари очилгай»* деган **...**

Алишер ҳозирги (сўнгги) уринишда ҳам Ҳажга боролмаслигини ҳис этди. Бойқаронинг хоҳишига қараб иш тутиш, шароит билан ҳисоблашишга мажбур эди. (Ҳусайн ҳар гал шундай, Ҳажга розилик билдирган ҳолда, рухсат бермас эди. У — мусулмон подшоҳи, афтидан, борманг, деёлмасди. Албатта, Мақсад Улуғлигига ҳам фаҳми етарди. Аммо Алишердан ҳаттоки маълум муддатта ажралгиси келмасди. Баҳона-сабаб излаб, вақтни чўзарди, холос. Алишер эса бора-бора бу имкон бўлмай қолиши мумкинлигини сезарди.)

Султон иродаси билан, илож-ноилож йўлга тайёргарлик кўриб, мулозимлари қуршовида у отга минди.

Машҳаддан чиқиб кетаётиб, шаҳарга кириб келаётган бир тўп усти юпун, афти-ангори хароб кекса деҳқонлар, хотин-халаж, бола-бақрага унинг кўзи туш-

ди Орта утирилиб, мулозимларидан бирига имо қилди. Бу — амақачон расмга айланган. Умри бўйи фақру фано йўлини тутишга мойил Алишер ёнида тангадинор кўтариб юрмас эди. Лекин отда кетаётганида, ғарибу ғураболарни кўрса эҳсон қилиш учун ҳар қачон етарли маблағни ишончли мулозимига бериб қўяр эди. У имо қилгани заҳоти, мулозим халтани очарди.

Алишер ёшлиқдан доим йўқсул-бечоралар (сарсон-саргордон кишилар)ни қаердадир учратса, ич-ичидан эзиларди. Унга Буюк Боболари бир пайтлар икки ораликда — Салтанат билан мана, шу БЕНАВОлар орасида яшаб ўтгандек туолар, у ўзини ҳам шундай икки ўртада турган ҳолатда тасаввур қилар эди. Ҳаётда ҳимоясиз-мискин кишиларга шунчаки қайишиб қолмай, унинг ўзи ўсмирлик, йигитлик йиллари камбағаллик-бечоралик жабрини истаганча тортган. Шу сабабдан, кейинчалик аксар дарвешлар хизматида турган, маълум муддат ҳатто ҳою-ҳавасдан кечиб хилват-табаррук жой Работи Сухайлда яшаган эди. Алишер энди Салтанат рикоби қўлида, ҳукмрон бўлса-да, ҳамон Элдан узилиб-узоқлашиб кетмаган, ўрни икки ўртада эканлигини угутмаганди. У қанчалик Ҳусайнга итоат қилмасин, Мамлакатда нотинчлик (ота-бола низолари), Элнинг машаққатли, қашшоқ ҳаёти зулм оқибати, деб билар, бундан сўнгги йиллар айниқса, асабийланиб-бўғиларди:

*Юз жафо қилса манго,
БИР ҚАТЛА фарёғ айламон,
Элга қилса бир жафо,
МИНГ ҚАТЛА фарёғ айларам.*

Алишер Ҳусайн (Султон Абдулғози Баҳодирхон)ни қадрлаш, уни қўллаш билан бирга, у кундан-кун даб-даба, базм-ишратта берилиб, телбаларча олиб бораётган сиёсатдан норозилигини ҳам баъзан яширмас эди:

*ШОҲЛИҚ ЭТГАНДИН НЕ ҲОСИЛ
ФАҚР СИРРИН БИЛМАЙИН?!
ҲЕЧ КИМ МУЛКИ БАҚО СУЛТОНИ БЎЛГАЙМУ ЭКИН?!
ФОНИЙИ МАҲВ ЎЛМАЙИН —
СУЛТОН АБДУЛҒОЗИ БИКИН...*

Энди от устида энкайиб бормоқда эди.

Бу йўл мусофирининг ҳоли...

Шаҳар ортда қолиб, дала-дашт бошланган.

Кун ёришиб бўлган. Офтоб чиқиб, атроф-жавониб тиниқ ярақлар эди.

Бейхтиёр чуқур хаёлга ботди.

«...Бу бандоға ёш улғайган чокда заъфе юзланди. Ва ул заъф риштаси заъфлиғ пайкаримға андоқ чирмандиким, ул куёшдек замирға равшандур. Ҳоло мизожим истиқоматдин мунҳарифу баданимда неча марази мунталифдур... Димоғим паришонлиғидин сўзум номарбуту хаёлим ошуфталиғидин ҳолим номазбут. Бағрим қизикондин жисмимда ҳуммойи лозим. Ва кўнглум озронидин бошим айланмоғию кўзум қорармоғи доим...»

Бир сўз билан айтганда:

*Сен тараҳҳум қил, Хугоё! —
бу қаттиғ ҳолатдаким...*

«...Ёш улғайган чокда (ёши олтимишга яқинлашганида) заъфе юзланиб (касалланиб)» Алишер «қаттиғ ҳолатда» бўлганлиги рост.

Лекин ўшанда, у одатича, сал муғамбирлик қилиб, хасталигини «бўрттириброқ» кўрсатган эди.

Нега?!

Алишер Салтанатдан, дунё ташвишларидан буткул юз буриб, қолган умрини Раҳми ва Меҳрибон Оллоҳга тоат-ибодат билан ўтказмоқчи:

*Иш
Тенгрига тавбаю инобат
бўлғай!*

Бунга ҳеч имкон топилмаяпти. Ҳусайн унга «ёпишиб» олган. Ортиқча «қимир» этгани қўймайди. Афтидан, фақат «тобинг йўқлиги»ни дастак қилиб, қочишга уриниш мумкин.

У («қочиш, четланиш» ҳақидаги гапни Ҳусайн ҳеч қачон қабул қилмаганидан) ўз ниятини очиқ айтишдан кўра кўпроқ «хаста эканлиги»ни таъкидлаб, бундай деб ҳам ёзган эди:

«Нотавонеким... сайр ҳавосин қилса, икки инсонға (ўзини) отлантирур (икки оғам отга миндиради) — тушурурида ҳаммолвашлиғу отлангандин сўнгра пайкари юкидин бир ҳайвонға (отга) мурдакашлиқ. Тушкондин сўнгра бу сайр кўфтидин (силкингандан) аъзоси нокор. Бу озурдалиғдин яна, бир кеча-кундуз тебрана олмай, андоққи, бир йиллиқ бемор. Иссиқ нафасларидин ҳаётнинг гули пажмурда-ю, нафасининг оғир кирар-чиқаридин заиф тани озурда...»

«Нотавон»нинг «аҳволи»ни Алишер назмда ҳам тугал тасвирлайди:

*Ҳар шому саҳарға тегру ингранмоқ иши,
Бул ёнигин-ул ёниёо айланмоқ иши.
Гаҳ-гаҳ иситма ўтигин енмоқ иши...*

Яна:

*Не жисмида тоб-у, не танида қувват,
Не кўнглида хушлуқ, не ўзига сиҳҳат...*

Бунинг баридан келиб чиқадиган фикр:

Мундоқ кишининг муносибидур УЗЛАТ.

Хўп.

Амалда қандай эди?!

Унинг ҳали бемалол отга минадиган ҳоли бор. (Икки киши кўлтиқлаб миңдириб-тушириши оддий шарқона одоб. Барча улуғларга мулозимлар шундай хизмат қилганлар.) У ҳали «бир йиллиқ бемор» бўлиб ётиб олиши ҳам шарт эмас. Неча юз фарсах масофани отда босиб ўтишга қурби етади. Анча-мунча пиёда юришга ҳам! (Бўлмаса, Ҳажга чоғланмас эди. Ўша пайтда Ҳажга бориш катта куч, азият чекишни талаб қиларди. Алишерни буни билмаган хом хаёл киши, деёлмаймиз.)

Умуман, у ҳаётдан ҳар қачон баҳра топгиси келган, бунга эришган ҳам эди! Булутсиз осмондаги офтобми, ой ва юлдузлар, боғларда чақнаган гулларми, бутун диёрми, ёрми унинг кўзларида жойланган эди... Юраги муз, риёкор зоҳидларгина («зоҳиди ях») ҳаётдан баҳрамандликни инкор этадилар. Гуноҳ деб тушунадилар.

Шу дам от суриб бораётган Алишер кулибгина қўйди:

*Бировки, ИШҚ била қилди муттаҳам бизни, —
Не навъ, йўқ, дейинким, этди МУҲТАРАМ бизни...*

«...Оши мисқол тошқ била бўлғай (ҳар ишда мезон бор). Агар гоҳи заиф (камина) хотири шарбат (шароб, демоқчи) майли қилғай, ул дағи бу тош таррозуси била тортилғай.» Кейин, яна: «...киши қўлдамойин (қўлига таяниб) ердин кўпарига кўп озор бўлғай-у, асо мадади бўлмағунича, ердин қадам кўтармоғи душвор (яъни, мен дори-дармон учун ичаман)». Бу важ-қарсондан унинг майга ҳам ҳали бир оз рағбати бўлгани сезилади.

«Пари рухсора»лар-чи?!

Алишер шайдоликдан ҳам ҳали кўнгил узмаган:

*Демаки, бўлгунг қари-ю, ўтди даври ишқим,
То тирикдурман, менга
ИШҚУ МУҲАББАТ чоридур.*

Шунинг баробарида, кундан-кун толиқиш. Шам сўнаётганини эслатган бир туйғу.

Дунё ва охират тўғрисида ўйламай бўлмайди.

*ЧОРАИ КОР истабон,
бечоралиқ кўнглум тилар.
ХОНУМОН ТАРКИН қилиб,
оворалиқ кўнглум тилар...*

Бу — УЗЛАТ, демак.

Яна ўша, Ҳажми, бошқа бир йўсиндами, иложини топиб УЗЛАТга чекиниш, қолган ўзи учун ғанимат ОЗГИНА УМРни ибодат ва ижодга бағишлаш орзуси.

Бироқ буни Ҳусайга «тушунтириб» бўлармикан?!

Унга бу насиб этармикан?!

* * *

Вақти келиб, ҳар бир инсон ҳаётида ўтган гуноҳ ва савобни ажрим қилиши кераклигини сезади.

От устида энкайиб бораётган Алишер қиёфасини тасаввуримда тиклаётиб, бу кеч негадир отамни эсладим.

Падали бузрукворнинг ёшлари тўқсондан ошган эди.

Соқоллари, қош-киприкларигача оқарган, ҳеч муболағасиз, фариштага ўхшаб қолган эдилар.

Лекин баъзан уйга борганимда, йиғлаб ўтирганларини кўрадим.

— Нима бўлди, дада?

— Гуноҳим кўп, болам. Қўрқаман.

Мен ҳали ёш, тажрибасиз эдим ва табиийки, гуноҳ нима, савоб нима, билмас эдим. Мактабда бизга бундай тарбия ҳам берилмаган эди. Тўғрироғи, бизнинг тилимизда «савоб» деган сўз йўқ, «гуноҳ»ни — айб, «гуноҳкор — айбдор» шаклида тушунар эдик, холос. Бизнинг иймон ҳақидаги тушунчамиз ҳам шунга яраша, буни «виждон» деб талқин қилишар эди. Мен иймонли инсоннинг ўлимдан, йўқ, ўлим ҳам эмас, ОХИРАТ АЗОБИДан кўрқишини ақлимга сиғдирилмас эдим. Менга отамнинг ҳолати кексалиқдаги инжиқликдек туюлиб, асабийланардим:

— Эй дада! Сизда гуноҳ нима қилади?!

— Сен билмайсан, болам. Гуноҳим кўп. Гуноҳимиз кўп!

Мен отамнинг ҳаётини ҳарҳолда билгандек эдим. Ёшлик пайтлари мадрасада ўқиб, мударрис бўлган. Тўнтаришдан кейин, маълум муддат заргарлик қилган. Бу касбни тезда хушламай, мисгарлик, рехтагарликни ўрганган. Тўрт-беш йил қишлоқда яшаб, экин эккан. Асалари боққан. Шаҳарга қайтиб, уруш йиллари бекатда юк ташиган. Чироқ кўтариб юрган. У — уламо бир киши, — оддий ишларни бажариб, оддий яшашни ор деб тушунмаган. Умри сўнггида гузар масжидида имом эди. Умуман, бутун ҳаётида ХУДОЖУЙЛИКни тарк этмаганди.

Отам мен учун тўғрилиқ, ҳалоллик, поклик тимсоли эди. Уни яхши кўрадим. Шу боисдан, боладек йиғлаб ўтиришига хафа бўлар, ажабланар ва бундан қандайдир саросималанар эдим. Худо кечирсин, гоҳо унинг катта бир гуноҳи бор-у, билмас эканманми, деган хаёлга — шубҳага ҳам борар эдим... Биз оталаримиз ҳолидан воқиф бўлмагандек, бутун Шарқдан беҳабар қолганмиз! Минг йиллар шундай эди, мусулмонлик биринчи галда — ОХИРАТда ҳисоб-китоб борлигини ўйлаш ва Худодан ҚЎРҚИШ! Дунёда гуноҳинг борми-йўқми, осмондан ҳайдалган осий банда эканлигингни тан олиш... Мен ҳали билмас эдим, Худодан

қўрққан инсон (банда) фақат ўз гуноҳи эмас, атрофидагилар, давр, дунёдаги барча гуноҳлар учун жавоб беришга мажбур (масъул). Жаҳонгирлар вақти-вақти билан тарихда жаҳоннинг катта бир қисмини эгаллашгани омонат гап (ҳеч нарса эмас). Одам яралганидан буён қарийб бутун дунёни, боринги ярмини, чорагини гуноҳ (ёзуқ) эгаллаб ётибди...

Мен отамга таскин бериш ўрнига, тоқатсизланар эдим:

— Эй дада...

* * *

Мана, энди ёшим бир ерга етиб, кечалари баъзан уйқум қочганича, гуноҳ нима, савоб нима, яшашда маъно нима?! — тушунгим келади.

Ўзимча ўйлайманки, ХУДОДАН ҚЎРҚИШ, ОХИРАТДА ХИСОБ бўлмаса, фоний дунёдаги Эзгулик ва Ёвузлик баҳси, гуноҳ лашкарига қарши туришнинг ўзида МАЪНО бўлмас эди. Бизнинг ҳаётимизда Мангулик ва Хотиротга ҳам ўрин қолмас эди.

* * *

ЧОРАИ КОР...

ОХИРАТда бўладиган иш (кор)га «бечоралиқ» ҳолатида чора излаш керак.

Алишер «шам сўнаётганини эслатган бир туйғу»дан маҳзун тортган эди.

«Туфулият авониким, етти-саккиз ёшдин йигирма ёшқача чинаса бўлмайким, умр фусулнинг навбахори ва ҳаёт гулшанининг шукуфаву гулзоридур...

Шабоб замониким, йигирмадин ўттиз бешқача деса бўлмайким, ҳам бу — фусулнинг ёзидурким, йигитлик чашмасорининг ҳаётбахшлигининг оғозидур...

Ва кўхулат айёмиким, ўттиз бешдин қирқ бешга дегунча қиёс қилса бўлмайким, бу — фусулнинг ҳазонрезидурким, тириклик боғининг баргрезининг нишонидур...

Ва қирқ бешдин олтмиш яқиниғачаким, тайин қилса бўлмайким, бу — фусулнинг қишидурким, кишининг ҳам (эгик) қад била адам (у дунё) йўлиға кириб, замон аҳли била хайрбод қилишидур...»

Ўша даврда ҳам тўқсон, юз ёшга кирганлар учрайди.

Мисол — Лутфий.

Аммо Навоий «ўйлаган, ўлчовли» тарзда ҳаёт кечирганидек, ўз ўлими пайтини ҳам аниқ сезган ва «хайрбод қилиш» вақтини «олтмиш яқинирача» деб белгиллаган эди.

У ҳаким каби ўз қурби-қудрати қандайлигидан келиб чиққан. Отта қараб, араванинг қаергача боришини айтган.

Ана, Машҳаддан мўлжалланган Хижоз қолиб, Марвага, Ҳусайн ҳузурига ҳорғин кетаётган Алишер ҳаётида ўтган гуноҳ ва савобни ажрим қилгиси келмоқда эди.

Шу кунлар ҳар қачонгидек унинг ҳолати ЗИДДИЯТЛИ.

Бир томондан, гурур, ишонч билан:

*«...Дунё ИҚБОЛУ КОМИДИН мустафид бўлдум.
ОХИРАТ кому иқболидин ҳам НОУМИД БЎЛМАҒАЙ...»*

Иккинчи томондан, изтироб билан:

*«Илоҳи, иноятингга умедворменким, ГУНОҲИМ беҳагдур.
Ва раҳматингга сазоворменким, ХАТОУ САҲВИМ беагдур...»*

Илоҳи, ДУНЁ МАЙЛИ риштасин кўнглимдин уз. Ва нафсоният тийралиғида ҳидоят шамъи била ЎЗУНГ СОРИ йўл кўргуз...

*Илоҳи, агар ҲАВАСДИН бош-оёқ яланг ҳар ён югурдим,
БОШДИН-ОЁҒИМ ЁМОН эрконин халойиққа билдурдим...*

Илоҳи, эмди ҳамким, БАРЧАДИН КЕЧМАК хаёлин қилурмен...»

Бу ЗИДДИЯТ аслида биргина — юксак даражага етиш баробарида «бечоралиқ» (банда эканлик)ни билиш натижаси. Бу ҲОЛАТ яна «ЧОРАИ КОР исташ» ва «БАРЧАДИН (дунё ишларидан) КЕЧМАК хаёли» билан боғлиқ.

Алишер сўнгги йилларда хасталик ёки чарчашдан ҳам кўра кўпроқ ЭРКСИЗЛИҚдан озор чекаётган эди. Унинг энди бот-бот маҳзун тортишига ҳам асосан, сабаб шу У Ҳаж ниятида йўлга чиққандаёқ Ҳусайн бунга рози бўлмаслигини ҳис этган ва яна, бу ҳаракат (ахир, биринчи марта эмас) худди шундай тутаган эди!

Унга Хусайн умуман «узоқлашиш»га рухсат бермасди... Саройга бевосита дохил бўлмаган ҳолда, Алишер барибир, Салтанат соҳиби, амир ва арбоб бўлганидан, ЭРКИН бир қадам қўёлмас ҳам эди.

У, Хусайн билан болаликдан Дўстлик, Яқинликдан ташқари, Салтанат билан Эл орасида турган ҳолдагина, КИМГАДИР ердами тегиши — Ҳақиқатни айтиши, Адолатга хизмат қилиши мумкин. Бу яна, унинг ЭРКИН (кескин) қадам қўйишига йўл бермаётган эди.

Мамлакатда йилдан-йилга АҲВОЛ ОҒИР. Нотинчлик, ўлпонлар, қаншоқлик, умидсизлик ҳаётни издан чиқариб юборган эди. Бир пайглар Шохрух Мирзо вафот этгач, рўй берган «бузувлик даври» гўёки қайтиб аёвсиз бостириб келаётган эди. Алишер Хусайн Бойқаро дунёдан ўтгач, тахт талашаётган очкўз шаҳзодалар (Хусайннинг ўғиллари ва бошқа Темурзодалар) Салтанатни кесим-кесим узиб-юлқиб, Мамлакат парчаланиб, бўлиниб кетишини кўнглида сезмоқда эди. Хусайнни имкон қадар қўллаш, асраш истаги ҳам унинг қолган фанимат ОЗГИНА УМРни ўз ихтиёри ўзида, ЭРКИН ўтказишига монеълик қилмоқда эди.

Буларнинг устига устак, айни шу кунларда Алишер ЭРКСИЗЛИКдан бўғилаётганини билмай, унинг ҳаётида бўлган-бор ЭРКИНЛИКка қарши зоҳидлар (мутаасиблар)нинг ҳужуми кучайиб кетган эди. Бу «қора қарва»лар Хусайндан сал чўчишмаса, Алишерни нақ гирбонидан тутиб, тупроққа қоришга ё тошбўрон қилишга, терисини шилишга тайёр. Булар бутун ҳаёти аламли-абгор эл-улуста манфаат келтирадиган бирон фаолият кўрсатишмагани кам, ҳар қандай ФАОЛ кишига рашми-хусумат билан қарашади. Шу боисдан, Бу Дунёга (Ҳаётга) муҳаббат изҳор этган, ерда тириклик боқий бўлишини истаган, бунга кўшиш билдирган Алишер — уларнинг душмани. Унинг ҳар бир қадами, ҳар бир сатрини тафтиш қилишади! Табиийки, Алишер ҳам улар билан тил топишолмайди. Зоҳидларнинг:

*Ҳам ўЗИ-Ю,
ҳам «МАЪРИФАТИ» —
Жоҳилу мажҳул*

эканлигини рўиност айтади (бир ўринда буларни, ҳатто *аблаҳ*, деб ёзади). У азобланиб, Худога зорланади:

«Илоҳи, бергувчисан ҳам фисқу фужурни, ҳам зуҳд, ҳам вараъни (тақвони). АЛАРнинг ТУҲМАТИН бир неча ожизга боғламоқ не, яъни?!»

Унинг кўнглига бир ғусса чўқди.

Унга таъна (ё туҳмат) қилиш ортиқча. *«Навоий ёмон бўлса, сен яхши бўл!»* У бошқалардан кўра кўпроқ ҳаётда нима савоб, нима гуноҳ ўтганини билади. Охи-рат ҳақида ҳам бошқалардан кўра кўпроқ ўйлайди.

(Ошиқ Ҳабаш айтмоқчи:

Учрашамиз маҳшар куну. Ағолатли кун!)

Шу аснода Алишер падари бузруквори, волидаи муқтарамасини эслади.

Бошдан (болалиқдан) ўзи-ўзига сизмай, нималардандир, нечундир қаноатланмай, телбаланиб, ҳар гапга ўжарлик қилиб, суюкли падари, азиз волидасига озор етказган, гуноҳга йўл қўйган бўлса-чи?! Ахир, у бирон марта уларнинг (айниқса, ёш кетган волидасининг) кўнглини топгани, хизматини бажаргани йўқ. Кейинчалик ота-онани *«шун-кун нур фотиҳ этган бири ой, бири қуёш»* деганида ва:

*Бошни фидо қилғил ато бошига,
Жисми қил садқа ано қошига, —*

деб ёзганида, ўзи чинакам меҳр кўргузолмаганидан ўкинч ва армон сезмаганмиди?! Болалик қайсидир даражада шуурсиз ҳолат экан! Ақлни танимагунча, одам қадрни билмас экан!

Ақлни танигандан кейин-чи?!

Алишерга ҳозир, ҳаёт йўлида учраган АЁЛлар (балки Гули, балки Номаълум Гўзал)га ўзи бахт бера олмагандек, шу сабабдан, ўзини ҳам бахтсизликдан қутқара олмагандек туюлди. Бундай бўлмаслиги керак эди, деган ўйдан ўртаниб кетди.

Унга укаси Амир Ҳайдарни эслаш ниҳоятда офир эди.

У наҳотки, бу йигитни Бойқаро қатл эттирганига бефарқ қаради?! Бир четда, даҳлсиз кўйда турди?!

Амир Ҳайдар — беъмани ишлар қилган девонаваш бўлсин, акаси ва Султон ҳақида оғзига келган нарсани гапирсин, — барибир, қонини тилаб, ўлимдан асраш мумкин эди. Алишер ахир, умрида қанча ёт кишиларни ўлимдан асрамади! Унинг ўзи ҳам укасидан ўпкаланиб, озорланиб юрганмиди?! Худбинлик қилдими?! Журъат етишмадими?!

Шу паллада унга ўзи Султон иродасига бўйсуниб, укасига нисбатан хиёнат қилгандек туюлди. Бундай бўлмаслиги керак эди, деб ўйлаб, юрак-бағри эзилди

Унинг кўзи тинаётгандек бўлди.

(Хўп.)

У ҳарҳолда, ҳеч қачон «гуноҳи беҳад, хатоу саҳви беадаг» эканлигини унутиб оқланишга урингани, Худодан яширмагани бандадан яширгани йўқ.

«БОШДИН-ОЕФИМ ЁМОН эрконин халойиққа билгурдим.»

Аммо бошқалар-чи?! Хатосиз, гуноҳсиз банда борми?!

...офиятим хайлин ЁЗУҚ СИПОҲИ!

(осоиштиалигим мулкин ГУНОҲ ЛАШКАРИ
талон-тарож қилмоқда!)

Алишер эслади.

«Бадиуззамон (Бойқаронинг Бека Султон бегимдан туғилган тўнғич ўғли) Астрободни инисига бермакка рози бўлмади (Ҳусайн Бойқаро Хадича бегимдан туғилган кичик ўғли Музаффар Ҳусайн Мирзони ҳокимликка қўймоқчи эди). Дедиким, менинг ўғлим Мухаммад Мўмин Мирзони хатна қилғонда, Султон Ҳусайн Мирзо (Бойқаро, Астрободни) анга бағишлабдур.»

Бойқаронинг баъзан (бировлар гапига кириб) ўз сўзидан, ваъдасидан қайтиш одати бор.

Султоннинг яна бир одати:

Энг яқин кишини ҳам ноҳақ камситиб, озор етказиши мумкин.

«Бир кун... Алишербек сиррий (махфий бир) сўзларни Мирзога гўшаки қилиб (қулоғига) айтди. Дағи (тағин) дедиким, бу сўзларни унутинг! Мирзо (гапни эшитмаганга олиб) филҳол айтдиким, қайси сўзларни! Али-

шербек (бу мазах қилгандек ҳолатдан) *бисёр мутаас-
сир бўлиб, йишлади* (кўзлари ёшга тўлди).»

У бундай воқеани ҳам эслади.

Бойқаро ўзига итоат қилишдан бош бурган Бади-
уззамон устига (нечанчи бора!) аскар тортишга чор-
ланган эди.

Ота-бола жанги номуносиб, қабоҳатли эканлиги,
икки орада икки томонга бўлиниб тушган, бир-бирига
қариндош-уруф, куда-анда биргина элнинг қони тўки-
лишини ҳис этган Алишер, Султонни бардошли, шаф-
қатли бўлишга чорлади. Ўғли билан ярашишга кўндир-
ди.

Лекин Балхга шу муносабат билан музокара юри-
тиш учун Алишерни юборган Бойқаро, тезда (бояги
одат!) фикридан қайтди. У бировлар гапига кириб,
Балх шахри бошлиғи (қутволи) Ислом барлосга, шах-
зода (Бадиуззамон) овга чиқса, шахарга қайтиб уни
киритмаслик (қўймаслик) тўғрисида махсус (хуфёна)
фармон жўнатди.

Алишер айни шахзодага отанинг ҳурмати, қадри,
қўл кўтаришнинг гуноҳи азим эканлигини, подшоҳ-
ота мана, меҳр-илтифот кўрсатаётганида, бунга муно-
сиб иш тутиш кераклигини тушунтириб, Бадиуззамон
сулҳ тузишга рози бўлиб турган бир паллада, қўлга
тушган хуфёна хат (фармон)ни шахзодага хизматчи-
лари келтириб беришди. Бадиуззамон хатни ўқиб, Али-
шерга ҳам кўрсатиб, истеҳзо билан:

— Ана, бизга падари бузрукворнинг илтифотла-
ри! — деди.

Алишер ўзи саройда камситилганидан юз чандон
кўпроқ эзилиб, хижолат чекиб, Балхдан Машҳадга
қараб кетди.

Яхши, одил, ақлли Султоннинг ўз фарзанди билан
муомаласи шу бўлгач, беклар, амалдорлардан нима ку-
тасиз?!

Эл-улуснинг оёқ остида қолиб кетиши, топталиши
Салтанат эгалари учун ҳеч нарса эмас эканми?!

Ёлгон (аддов) гуноҳларнинг онаси эканлигини улар
ўйламайдими?!

Эл-улусга қилинаётган зулмнинг поёни борми-
йўқлигини улар хаёлига келтирмайдими?!

(Учрашамиз маҳшар куни. Адолатли кун!)

Ўз боши учун эмас, бошқалар учун ҳам! — дунёдаги бутун айбу гуноҳлар учун ҳам ҳар қандай диёнатли инсон жавоб бериши керак.

Қиёмат-қойимда «ожиз банда» сўроққа тугилишини тасаввур қилиб, Алишер чуқур қайғуга чўмди.

*ҲОЛАТИМ халқ англамас,
Ё Раб! Сен-ўқ раҳм айлағил,
Чун ҒАМЕ БЕРДИНГки,
айтурдин тилим дол...*

* * *

Ҳикоя шу ерга етганда, узилди.

Анча кун қўлимга қалам ололмадим.

Мўйқаламни-ку, айтмай қўя қолай.

Олдинлар ҳам ёлғизлик жабрини чекканман. Ҳар кимда бўлади. Лекин бу гал шу қадар зерикдимки!

Бунинг устига, СЕН, Шаҳрия! — ўша-ўша аҳволда, оғир касаллар бўлимида. Истаганча «дори-дармон топган»у «яхши қараган»дан натижа чиқмаяпти.

Ҳозирги кунда иш кўп. Ташвиш кўп. Биров ўзидан ортмайди.

Синфдошлар билан яқин орада хабарлашолмадим.

Улар ҳам бизни унутишгандек эди.

Кутилмаганда Сухроб кўнғироқ қилди:

— Бу ой менинг навбатим. Эсингдадир?! Шанба куни келасизлар...

— Биз боролмаймиз, Сухроб.

— Нега?

— Шаҳриянинг тоби йўқ. Касалхонада.

— Эй... Қачон? Нима бўлди?

— Инсульт, дейдими. Бирдан шунақа... Ўн кундан ошди.

— Эртага соат неччида борасан? Қайси касалхона?

— Кечки бешлар. Марказий.

Эртаси куни касалхонага борсам, —

*Сухроб ва Назми,
Ҳайит ва Тозагул*

эшиқда туришибди.

Сен ёттан бўлимга (Шаҳрия!) касал кўргани келганларни қўймайди. Фақат энг яқин кишига баъзан беш-ўн дақиқа рухсат берилади.

Катта-кичикка отанг яхши, онанг яхши, деб амаллаб Назми билан Тозагул остона ҳатлашди. Ичкаридан улар кўзлари ёшланиб чиқишди. Бу ҳолдан Суҳроб билан Ҳайитнинг ҳам кўнгли бузилди.

Шу оқшом дўстларимдан миннатдор бўлиш баробарида, ярамга туз сепилди. Улар гўёки менга кўзгу тутиб, бор аҳволни намойиш қилишган эди. Касалхонага синфдошлар «бостириб» келишмагани дурустми-ди, деган хаёлга бордим.

Уйга қайтганимдан кейин буткул саросималандим.

То ҳозир ўйламаган даҳшатли бир савол хаёлимда чақнади:

Ким олдин?!

(Менми, Шаҳрия?!)

Бизда бирон оила йўқки, ёш ўтганида эр-хотин бу тўғрида ўйламаса! Халқнинг одати, эр хотинига, хотин эрига узоқроқ умр тилайди. Ўзи «кетиш»га шайланади.

Уйда, даҳлиздаги бўйра устида ўтириб, ўзимни унутганча, Худога ёлвордим. Раҳмли ва Меҳрибон Тангрим! Яратган Эгам! Шаҳрияга тезроқ шифо бер! Ундан мени айирма! Усиз мен учун ҳаёт йўқ! Керак бўлса, менинг жонимни ол! Эр олдин кетса, аёл унинг чироғини ёқиб ўтиради. Лекин олдин Аёл кетса, чироқ ўчади... Мени бу дунёда Шаҳриясиз, ёлғиз қолдирма, Худойим!

*(Эй Навоий, учди булбуллар хазонда боғдин,
Мен қанотсиз қуш...*

Яна:

Қаида киши сонига — ёлғиз киши?!

Ёлғизликка Алишер бир умр қандай чидади экан?!

Эл-улусга хизмат қилиш учун ОНГЛИ РАВИШДА ЕЛҒИЗЛИКни ихтиёр этган бу инсон — ЗИДДИЯТли ҳолат! — ҳам мулойим, ҳам метин эди.)

Шу кеча Худо ноламини эшитдим, орадан уч-тўрт кун ўтгач, хайрият! — Сен ўнiglана бошлагандек бўлдинг.

Қуриётган дарахт қайтиб кўкарганидек, сўлгин жисмингга жон кира бошлади.

Суюнишга ҳали эрта. Шунга қарамай, менинг ҳам кўнглим бир оз ёришган эди.

Аммо энди ўша, синфдошлар касалхонага борган кундан эътиборан хаёлимда Даҳшатли Савол чўкиб қолаверди:

*Ким олдин?!
(Менми, Шаҳрия?!)*

Бекордан Худо безор.

Кейин.

Одам ҳамма нарсадан чарчайди. Бекорчиликдан ҳам! Ўзимни эплаб, ишни давом эттиришга шахтландим.

* * *

Алишер мулозимлари билан иўл устидаги работларда гоҳо тўхтаб-тўхтаб, ҳордиқ чиқариб, бир қишлоқлари борлар, бир даштни оралаб илдам бормоқда эди.

Иўлда унинг маҳзунлиги тарқалди.

Офтоб нурлари остида жимирлаган кенгликларга ўйчан тикилиб, аста-секин кайфияти кўтарила бошладди.

Табиийки, Ҳаж сафари яна буюрмаганидан хафа эди. «Шам сўнаётганини эслатган бир туйғу»дан ҳам кўнглида хижиллик бор. Аммо ҳар қандай шароитда банданинг толгани — овуниш. У энг аввал, ўз-ўзига таскин берди:

*...ҳеч иш
хорижи тақдир эмас!*

Тақдири Азалга суюниш мусулмонлик шарти эканлигини ўйлаб, осойишталангандек бўлди.

Шу билан бирга, хаёлга чўмди.

Тақдирпараст ҳолатда ҳамма нарсани Худодан деб билиш, барча хатолару гуноҳларни тақдирга тўнкаш ҳам инсофга кирмайди.

Инсонга Худо идрок берган. Эрк берган.

Инсон босган ҳар қадами учун бу дунё-у дунёда жавоб беради.

Демак, овуниш баробарида, банда доим йўл излаши, чора излаши керак.

*Эй Навоий, бу ғариб
ишларга таклиф айлагинг!*

Алишер умр бўйи одамларни ғариб (ғаройиб, эзгу) ишларга таклиф этиб келди. Бундан сўнг ҳам шунга ҳаракат қилади.

Ана, у жисми ва руҳида ҳар қалай енгиллик сезиб, от устида қаддини ростлади.

Узоқ бир нуқталарга қараб, бехосдан ёш йигитлардек кўзлари чақнади.

Чексизлик қаърида ГУЛГУН ҚАБО (ёки аниқроқ «мовий кўнглак уза гулранг қабо...») кийган БИР НОЗАНИН қиёфаси унинг кўз ўнгида жонланди.

Хайрият, дунёда МУҲАББАТ бор!

Хайрият, дунёда НАЗМ бор! —

Шулар руссадан сени қутқаради.

Алишер шу аснода яна ўтган ҳаётини эслади.

Ёшлиқдаги ИЛК МУҲАББАТ (Тули)дан кейин шундай бир давр келган эдики, у ПАРИШОНЛАНИБ, сарусомонини йўқотганди. Қандай яшашни, нима қилишини билмасди.

«(Илоҳи!) Агар ҚАЙСИ ШАМЪИ ГУЛРУХ ишқи ўтшиким, кўнглумга солдинг...»

Ўшанда бу аҳволдан Алишер ҳатто норозиланган ҳам эди:

*Ҳар зулф ҳамиға қилма вобаста мени,
Ҳар кўз ҳавасидан эпмағил хаста мени,
Ҳар қош тамаиға солма пайваста мени, —
Ё, Раб! БОРИСИдин АЙЛА ВОРАСТА мени.*

Сўнг «борисидин вораства (халос)» бўлди.

Бироқ унга бошқа, умр охиригача борадиган КАТТА БИР МУҲАББАТ келди.

Энди унинг асарларида бутун фикр бир нуқтага йиғилган эди. ЁР (ИШҚ) дарди!

ҚИЁФА аниқ, Манзаралар ТАСВИРИ аниқ.

(Ишонмайсиз, ғазаллардаги баъзи сатрлар НАСРда езгандек таассурот уйротади.)

Алишер севган кунидан то ҳозир СЕВГИЛИСИ исмининг ўзидан қаттиқ ҳаяжонланар эди.

(Ана, йўлда қаддини бир тиклагач, чайқалиб кетди.)

*Куларлар эл менга беихтиерким, ҳар дам
ЭШИТСАМ ОТИНИ, беихтиёр йиллармен.*

Аммо у Ёри исмини шарқона одоб юзасидан («аёлни бозорга солмаслик керак») ва шубҳасиз, қизганиб, бирон ерда белгиламаган эди:

ОТИ ОНИНГ ҳар киши оғзига мазкур ўлмасун!

(Яъни ҳар ким унинг исмини зикр қилавермасин!)
У яна таъкидлайди:

...қоғаз (қоғоз) уза НОМИНГНИ ёзмаи!

Исм НОМАЪЛУМ БИР ГЎЗАЛ шаклида келади, холос.

(Кўп ўқувчилар шунинг учун БУ СЕВГИга эътибор беришмаган.)

(Севиқли ГЎЗАЛни баъзилар таъбирича Сарой Бекаларига «боғлаш»дан аҳмоқ гап йўқ. Босган қадами ҳаммага «кўриниб» турган Алишер «четда» бировни севмаса, БУ СЕВГИ сир бўлиб қолмас ҳам эди.)

Алишер Ёрни яширган ҳолда, МУҲАББАТни яширмайди.

Балки, яширолмайд.

Аслида, бўлган воқеа эса бундай.

Илк бора севган пайти, у — имконли оқсуяк, зодагон оиладан, ёри — ҳимоясиз фуқаро қаторида эди. Мана, кейинги севишида аксинча, севгилиси — катта имконга эга, у — фуқаро аҳволига тушган эди (қизнинг ота-онасими, қариндошларими Алишерни унга муносиб кўрмайдилар! Бу талқин бир ривоятда ҳам келтирилган). Қандай бўлмасин, иккала ҳолатда ҳам Алишер Салтанат зулмини ҳис этади. Қачондир чавқе эгаллаган Буюк Боболари сингари ҳаёти ҳукмдорлик ва фақирлик орасида — икки ўртада эканлиги Алишерга панд беради. (Қизиқ ҳолат. У — оила қурмаган.

сўққабош киши. Бунга ЗИД, юрган йўлида МУҲАБ-
БАТ ҳақида сўзлайди. Ёзади. МУҲАББАТни улуғлай-
ди! Лекин бу ЗИДДИЯТ ўз даврида ҳам, сўнг ҳам
бировни ажаблантирмайди. Одамлар унинг СЕВГАНИга
ишонишганки, бунга ТАБИИЙ ҲОЛ, деб қаралган.)

Алишер йўлда кетаётиб, шу палла НОМАЪЛУМ
ГЎЗАЛ қиёфасини кўзи олдидан «қочириб» қўймас-
ликка уринмоқда эди. Бу — шунчаки телба тасаввур
(савдо)дан узоқ. Бошдан ўтган ҳаётий ҳолатни (у бор
гапни ёзади!) эслаш эди:

*Сунбул усти-дин насим эсгач,
НИГОРИМ туррасин
Ёғ қилдимким, думоғ ошуфтадур.
САВДО эмас.*

Кейин, яна:

*Гулни сарв узра хаёл этдим
кўнгул бўстонига,
Рост айтай —
САРВИ ГУЛРЎЙИМ киби зебо эмас.*

Алишернинг кўзи олдига энди бутун муносабат тик-
ланди.

(Буни олдин ҳам бир дафтарда белгилаган эдим).
Улар маълум муддат кўришиб турганлар, албатта:

Кўзум учадур, магарки ЁРИМ келадур!

Ёр келгач:

Кўз икки юзунгдин олмасам суҳбат аро!

Суҳбат пайти.

Оразинг моҳияту оқзинг сўзун шарҳ айларам!

Ва ошиқ-маъшукқа хос оддий ҳол:

*Тилармен ислаб-ислаб раббабингни,
Гаҳ ўпсам оразингни. Гаҳ лабингни!*

ЁР билан учрашув ўтгач, гоҳ шод, гоҳ ғамгин кўйда:

*Кеча УЛ ОЙ бирла эрдим,
ваҳ, бу тушдир ё хаёл?!*

(«Кеча» — «оқшом» маъносида.)

Яна:

*Сен борғали ортмиш кўнгул зорлиғи,
Оҳ ўқларидин ҳар нафас афғорлиғи.
Билман, УНУТИЛФОНМУ экандур менга ҲАЖР,
Ё кўпрак эрур БУ ҚАТЛА душворлиғи!*

(Борғали — «кетгач» маъносида.)

ҲАЖРни Алишер аввалдан тақдир деб билган бўлса керакки:

*Чикди ЁРИМ кеча цўл азмин қилиб. Ул
бакритош,
Бас, ажойибдур, ҚОРОНҒУ КЕЧА чикмоқлиғ
қуёш.
Ғар қуёшга эл назар қилса, кўзига ёш тўлар,
УЛ ҚУЁШ борғач назардин, кўзларимга
тўлди ёш...*

*Фурқатингдин йиғлабон, ҲАҚдин висолинг
истарам,
Ғаҳ сочармен бошга туфрок, Ғаҳ қўярмен
ерга бош...*

Қисқаси:

...қон йиғлар АҲВОЛИМга ТОШ!

Кўришмаган кунларда улар бири-бирига мактуб (нома) йўллаб туришган:

*Номанги, тириклигимдин Улдир матлуб...
Номанги, эрур боиси иқболу тараб...
Номанги, менга муждаи жоне эрди...*

*Номанг менга руҳдин нишон бўлди яна,
Осойиши жони-нотавон бўлди яна...
ҲАР ҲАРФИ ОНИНГ танимда жон бўлди яна!*

Худди шу даврдаги умумий манзара:

*Мен-менму ВИСОЛ УМИДИдин шог ўлгон,
Бир-бир ғаму андуҳдин озог ўлгон.
ОЗ-ОЗГИНА бергон соии ГУЛ АТРИ насим,
Булбулдек ишим нолау фарёғ ўлгон!*

Ва бора-бора, ишончсизгина бир орзу:

*Хушгур бўлсоқ ИККОВОЛО ҳамдам, СЕНУ МЕН,
Бир-бирга десак, етишса, не ҳам, СЕНУ МЕН!*

Йўқ! Аввадданок муносабатда кутилган АЙРИЛИҚ,
(ҲАЖР) рўй берди. Алишернинг юрагида баёнсиз ар-
мон қолди:

*ҲИЖРОН СИТАМИ ёмон эмиш. Билмас эдим.
Ҳар лаҳза ВИСОЛ ШУКРИНИ қилмас эдим.
ГАР БИЛСА ЭДИМки, айрилиқ МУНЧА эмиш,
Биллоҳки, даме ЁРДИН АЙРИЛМАС эдим...*

*Олимда ТАБИБи чорасозим йўқгур,
Ёнимда РАФИҚи дилнавозим йўқгур,
Теграмда АНИСи жонгудозим йўқгур,
Бошимда ШАҲи бандга-навозим йўқгур...*

*ГУРБАТга тушиб, заифу бемор ўлдум,
ДАРДУ РАМУ МЕҲНАТ шкида зор ўлдум.
Сар-тосар ажал тошигин АБГОР ўлдум,
СЕНСИЗ не балоларга гирифторм ўлдум...*

Алишер ҳаётида жуда оғир кечган Бу Айрилиқдан
«қолгани»:

*БУРУНГИ меҳру вафо,
СЎНГГИ жавру зулмингни
Бирин-бирин соғиниб...*

Ва яна:

*Ўзумни ҳар нимага КУНДУЗ АЙЛАРАМ МАШҒУЛ,
Ғариб ҳолима ЧУН БЎЛДИ ШОМ, йиллармен.*

Бундан ҳам аниқроқ қилиб айтганда:

*Жону кўнглум, ҳар бири
йилларлар ЎЗ АҲВОЛИга!*

Орадан анча йил ўтгандан сўнг ҳам, ўртаниб:

*Ҳар дам ОНСИЗ юз ўлум эрди
Навоий жониға...*

Ўшанда «тариқи Ёрлир»ни билмай, кетган НОМАЪ-
ЛУМ ГЎЗАЛ айбдор эмас, Алишер ҳам айбдор эмас,
атрофдаги одамлар, шарт-шароитнинг ўзи уларнинг

бахтли бўлишига имкон бермаган эди. Алишер энди бўлган воқеани фақат ўкинч билан эслайди:

*ҚАРО қилди, нечужким, рўзгорим,
ОНИНГ ҳам рўзгори ҚОРА бўлмиш.*

Лекин у бағрикенг, олижаноб инсон. Севгилисини ҳамон авайлаб, маломатдан, ҳаётда учрайдиган озорлардан асрагиси келади:

*Ёр улдурки, ҳар неким ўзиға истамас, —
Ёриға ҳам истамагай...*

* * *

Вақти-вақти билан кузатиш мумкин.

Қурт-қумурсқадек судралиб яшаш («булар боиси борча нафсоният»)дан бўлак нарсани билмайдиган, ҳаёт кўриб турганингдан яхшироқ, гўзалроқ бўлсин учун бирон иш қилмайдиган («анда эмас доҳил инсоният») кимсалар ДУНЁДА ўзларига ўхшамаган, уларнинг тубанлик ботқоғига айланган яшаш тарзини ҳеч қачон тан олмаган юксак бир ШАХСлар ҳам борлигини тushунмайдилар. Бундай бўлиши мумкинлигини, ҳатто ўйламайдилар. Улар «ҳар ён қанотлар соз» этмоқ нима, ПАРВОЗ нима?! — ақлларига сиғдиролмайдилар. Балки, шу сабабдан, кўпинча тасқара қолда майдонга чиқиб, инсоният кўрки, ҳаётнинг гули биз, деб жар соладилар. Ҳолбуки:

*Ўзгача бўлмор-у,
ўзгача ўзни кўрсатмак!*

Ўзни ўзгача кўрсатиш — осон.

Ўзгача бўлиш — осон эмас.

Алишер умр бўйи одамлар орасида «ўзгача бўлиб» яшади.

Бу — тақдир белгиси, туғма тарбиями ёки аввалдан ўзи шундай шакландими?! — ҳарқолда, у ёшликдан ҳамма нарсани Адолат ва Ҳақиқат мезонида ўлчашга ўрганди. Бир оғиз ёлгон ишлатмади. Хусайн у тўғрида бекордан: «Ҳақ сўз адоцига далер (ўқтам)» демаган эди. ИШҚ бобида унинг барча айтганлари, езганлари ҳам рост! Ахир, бунга фаҳми етмаганларга қатъий деган эди:

Тўғрилиқ, росттўйлиқ бирон пайт уни тарк этгани йўқ.

Фақирлар, ночорлар давраси (баъзан тарбиясизлик, жаҳолат, баъзан имконсизлик туфайли) қанчалик кўп жиноят, бузғунчилик «туғдирмасин», Алишер умрида беихтиёр кириб қолган оқсуяқлар, зодагонлар давраси минг чандон қутуришга юз тутган, гуноҳга ботган эди. Бу даврада аксар мармар ҳовузлар шарбат, шаробга тўлдирилиб, шомдан то саҳар базм уюштирилар, базмда эркак-хотин аралашиб ҳам кетар эди

*Ул дамки, қуёш ботдию сарғарди шафақ,
Базмингга шафақун май ила бер равнақ,
Не ҲАҚни унут, не МАЙни қўйғил мутлақ!*

Бу давра «фалсафа»си шундай эди.

Шоҳ кимнидир аччиқ устида ўлимга буюрган (Мўмин Мирзо бир мисол) ёки бировни биров чавақлаб ташлаган пайтлар ҳам учрарди.

Алишер шу базмларда қатнашишга мажбур эди.

У тоби йўқлигини баҳона қилиб, уйда беркиниб ётган кунларда ҳам гоҳида уни қўймай олиб келишарди.

«Илоҳи, агар ИШҚ суубатидин БАЗМ туздум ва МАЙ сели офатидин ТАҚВО ва ЗУҲДим уйин буздум...»

Алишернинг ўзи ҳам бу даврадан «узилиш»га мойил эмасди. Бир пайт унинг Мавқеи пасайиб, йўқола бошлаганида, Мажидиддин Муҳаммад, Низом ул-Мулк кабилар Салтанатда ишончли кишига айланишган, натижада у Икки Ўртадаги ўрнидан мосуво бўлиб, ҳаётида бўлган-бор маънодан ажралгандек ҳолга тушган эди.

Бу даврада амалдорлар, беклар ўз манфаатларини кўзлаб, шоҳга мамлакатдаги аҳволни амалда бўлганидан кўра бўяб-бежаб, бошқача қилиб кўрсатишга, халқни нуқул эгилган-таъзимкор ҳолда намоёиш этишга уринишар эди. Шоҳга йўқ сифатларни тақаб, дабдабали тарзда улуглаш ҳам кундан-кун одат тусига кирган эди. (Улуғ Амир Темур ўз даврида бунга кўп изн бермасди.)

Нима қилганда ҳам, Алишер бу даврада ўзини бир оз ёт сезар, қисинар, ЁЗУҚ, СИПОҲИ ҳамласидан гоҳ лол қолиб, гоҳ дарғазаб бўлар эди.

У неча марта қони-жонидаги заиф майлини синдириб саройдан (даврадан) этак силкиб буткул кетишга чоғланган, лекин ҳар гал имкон тополмай қолган эди. У қачон бир вазифани рад этиб чекина бошласа, Бойқаро унга каттароқ ёки кичикроқ иккинчи вазифани таклиф қилар, янги тўн, муборакбод билан САРОЙГА ДОХИЛЛИКни бўйнига кўяр эди. Алишер ҳозир АМАЛдан бўш (эркин) бўлса ҳамки, саройдан, Салтанатдаги ташвишлардан қутулолмаган эди! Мана, энди унинг сўнги марта кетишга бел боғлаши эди

У саройдан (даврадан) буткул кетиб (УЗЛАТга чекиниб) бутун мамлакатдан, ҳаётдан юз буришни ўйламаган эди, албатта. Фақат, кўпчиликдан четда, ХИЛВАТда қолишни (қандайдир ички эҳтиёж билан) орзу қилаётган эди.

Кўп нарсалар ҳақида ёлғиз фикр юритмоқчи эди.

*Ёр ила бир хилват истарменки, аёр ўлмағай,
Балки, ул хилватнинг атрофига гайёр ўлмағай.*

*Элдин андоқ ёшурун, истармен ул хилватниким,
Кўнглум ондин воқиф-у, жоним хабардор ўлмағай.*

*Кўзга кўнглум гардидин йиғларга имкон қолмағай,
Тилга гардим шарҳини айларга гуфтор ўлмағай.*

*Ёр буди ичра нобуд ўлғаменким, ўртада
Ўзгаликдан демаким, ўзлукдин осор ўлмағай.*

*Буки, дерлар, боргурур девор кейнида қулоқ,
УЛ ФАЗО ДАВРИДА кўз еткунча девор ўлмағай.*

*Махфий асроримга бўлғай Ёр лафзидин адо,
Ёрдин айру ва лекин, соҳиб асрор ўлмағай.*

*Эй Навоий, қилма ҳар ёр олдида сиррингни фош,
Бормудир имкониким, УЛ ЁРга ёр ўлмағай.*

(Алишернинг баъзи бир вазаллари Ердаги Ёрга бағишланганми, Кўқдаги ЁР — ОЛЛОҲга бағишланганми?! — ажаратиш қийин. Уриниш бефойда. Натижа чиқмайди. Бу вазал ҳам...

УЛ ФАЗО ДАВРИ — Бутун Рух, Бутун Вужуднинг
Ердан Кўтарилиши, Юксалиши — ҲАҚқа етмоқ, де-
мак.

«Хилватда, Ёр буди ичра нобудликда, ўзгаликни
қўйиб ўзлукдан» кечиш, шу тарзда «соҳиб асрор»
бўлиш ҳам — ИЛОҲИЁТга хос туюлади. Аммо «УЛ
ЁР»ни «ҳар ёр»га қиёслаш, бевафолик борасидаги шаъ-
ма «ЁРга ёр» — ДУНЁВИЙ ҳолат. Иккиси бирлашиб
кетган.

Шундай тариқат бор.

киши ЕРдаги ЁР — инсонни сева олса, ОЛЛОҲни
сева олади.

Фақат бу эмас, КАТТА МУҲАББАТГА ЛОЙИҚ ЗОТ
АСЛИДА ОЛЛОҲ, деб тушунади.

Алишернинг ҳам Ердан нигоҳи Кўкка кўчган.

У — туғилган, қулоғига азон айтилган пайтдан мус-
лим.

Лекин ОЛЛОҲни қалбда таниш, ОЛЛОҲга ИШҚ
бошқа. Эҳтимол, шу боисдан, у ёзган:

*Таън қилмангким, Навоий БЕКАСУ БЕЁР эмиш,
Ким, анга ОЛАМДА ошиқлик иш ўлмиш, ишқ эш.*

ОШИҚЛИК — иш

ИШҚ — эш.

Шунга кўра, унинг кўп ғазалларида ИШҚ ҳақидаги
деярли ҳар бир ИҚРОП — Ер билан Кўк орасида!)

Ҳозирча эса Алишер отда кетаётиб, бошини кўксига
солантирган эди.

* * *

Мулозимлари қуршовида у Сараҳс қасабаси чега-
расига етганида, ғолиб байроқ (Бойқаро ва аскарлари)
Марв этагидан кўчиб, шу ёққа келаётгани маълум бўлди.

(Тарихда: «Хоқон ўрдуси Марв яқинидан кўчиб, бош-
қа томонга йўл олган эди», деб ҳам ёзишади.)

Алишер Бойқаро билан Сараҳсда, Бозоргон деган
жойда учрашгани тахмин қилинади. Бироқ улар бу
ердами, Марвдами кўришишган?! — аниқ эмас.

Ўшанда бўлган жанг ва сулҳда Алишернинг ишти-
роки ҳам — ноаниқ.

(Султон Алишерни Ҳаждан қолдириб, бекорга оворга қилган бўлиши ҳам мумкин.)

* * *

Шу кунлардаги воқеани икки тарихчи икки хилда келтиради.

Мирхонд (Муҳаммад ибн Ховандшоҳ) ёзади:

«Муҳаммад Мўмин (Мирзо) шаҳид этилганлиги ҳақидаги хабар теварак-атрофга тарқалгандан кейин... Хуросоннинг ҳар ерида ҳукумат қуриб ўлтирган шаҳзодаларнинг ҳар бири Ҳадича ою бегимнинг макру ҳийлаларидан чўчиб, Бадиуззамон Мирзога тақлид қилиб, отасига тескаричилик йўлини тутдилар. Жумладан, Марв ҳокими Абулмуҳсин Мирзо Абивард вилояти ҳокими, шавкатли биродари Муҳаммад Муҳсин Мирзо билан алоқа боқлаб, аҳду паимон ила иттифоқ тузиб, бузруквор оталарига қарши курашмоқда жазм этдилар.

...Ҳоқони Мансур (Бойқаро) шаҳзодаларнинг таъзини бериш мақсадига Марв томон юришга қарор бериб, Хуросон кўшинини тўплади... Сарахс йўли орқали Марвга қараб жўнади.

...Абулмуҳсин Мирзо осмон мартабали кавкаб (отаси)нинг келаётганидан хабар топгач, Марв қалъасининг бурж ва деворларини мустаҳкамлаб, мудофаа ишлари билан машғул бўлди.

Маълум масофа (шоҳ лашкари томонидан) босиб ўтилгач, ҳашамат анжомли байроқнинг моҳнаси Марв қалъасининг ташқарисига соя солди ва ғалаба асарли кўшин қамал жангларига киришди.

Абулмуҳсин Мирзонинг лашкари қалқонлари билан юзини тўсиб, шаҳарни ҳимоя ва мудофаа қилиш ҳаракатига тушдилар. Ҳар икки томондан ўқлар изиллаб учиб, ташқари ва ичкарида жангга кирган аскарларнинг камон ўқларидан баданлари тешилиб, қора қонлар оқди. Гоҳ-гоҳ тўсатдан отилган тошдан қалъа буржлари ёрилиб-тўкилиб, гумбурлаган овоз қулоқни қоматга келтирарди: аҳён-аҳёнда ёқилми солинган маҳсус идиш ирғитилиб зафар асарли аскаргоҳга келиб тушар, ўт кетар ва довюрак йигитларни тириклай ёндириб юборарди.

Уч-тўрт ой шу тарзда кечди. Сўнгра..

Зафар шоҳиди мурод кўзгусида кўринмагани (натижа чиқмагани) учун Хоқони Мансур (нusrатли шоҳ) сулҳга майл қилди. Абулмуҳсин Мирзо ҳам қалъадошликнинг (қамалнинг) чўзилиб кетганидан ҳам чекиб, отаси қошига чопар юборди ва Амир Алишерни талаб қилдиким, то УЛ ЖАНОБНИНГ ВОСИТАЧИЛИГИ билан сулҳ иши воқеъ бўлсин. Соф кўнгили Амир (Алишер), иродаси кучли Хоқони Мансур (Бойқаро)нинг амри билан, шаҳзоданинг ҳузурига борди. Шаҳзода унга агар Хоқони Мансур гуноҳимдан ўтиб, Ҳиротга қайтсалар, мен пешкаш билан хилофотмасир тахт поясига борурман, деб айтди. Амир Алишер бу сўзни эшитиб, яна олампаноҳ даргоҳига келиб Абулмуҳсин Мирзонинг сўзларини арз қилди. Хоқони Мансур шаҳзоданинг тилагини қабул қилиб, Сарахс тарафга равона бўлди ва Бозоргон манзилига келиб тушди».

Мирхонднинг невараси ва шогирди Хондамир (Ғиёсиддин ибн Ҳумомуддин)нинг ҳикояси бундан бир оз фарқ қилади:

«Марв шаҳрининг қамали уч-тўрт ойга чўзилиб кетганидан, қалаба сурати эса мурод ойнасида жилва қилмаганидан кейин, Хоқон ҳазратлари ярашишга мойил бўлдилар. Абулмуҳсин Мирзо ҳам қалъани мудофаа қилиш жонига теккач, бузруквор отаси ҳузурига элчи юборди ва сулҳ тузиш учун Амир Низомуддин Дарвеш Алининг юборилишини сўради. Амирлик мансабига жаноб Дарвеш Али фармойишга биноан шаҳарга кирди. Шаҳзода унга агар Хоқони Мансур гуноҳимдан ўтсалар ва дорулсалтана (пойтахт) Ҳиротга қайтсалар, мен пешкаш тайёрлаб халифалик тахти поясига бораман, деди. Амир Дарвеш Али олампаноҳнинг даргоҳига қайтиб, Абулмуҳсин Мирзонинг сўзларини арз қилди. Шаҳзоданинг илтимоси қабул мартабасини топиб, Ҳумоюн кавкаб (Бойқаро) Сарахсга қараб жўнади».

Бу тарихчиларнинг аждодлари бухоролик.

Мирхонднинг отаси Саййид Бурҳонуддин Ховандшоҳ ёшлигида етим қолиб, Бухородан Балхга келган эди. Бу ерда у таълим олиб, кейинчалик турли илмларда донишманд бўлиб танилган, ҳаёти асосан икки шаҳар — Балх ва Ҳиротда кечган эди.

Мирхонд Ҳиротда туғилган, аммо аجدодларини эслабми, ўзини бухоролик, дер эди. У Алишердан саккиз-ўн ёшлар чамаси катта. Шунга қарамай, Улуғ Амирнинг этагини тутган, умрини унинг ҳомийлигида ўтказган эди.

Хондамир Алишердан ўттиз-ўттиз беш ёшлар чамаси кичик бўлса-да, у ҳам замондош, ҳатто Улуғ Амирнинг тарбиясида вояга етган. Унинг кутубхонасида хизмат қилиб, топшириғи билан тарихдан қатор асарлар ёзган эди. Хондамир бобоси тугатолмаган ёзувларни тартибга келтирган, охирига етказган.

Бу гапларни эслашдан мурод, Алишерни яқиндан билган икки буюк муаррих нега сулҳ воқеасини ҳар хил ёзишгани кишини ажаблантиради. Мирхонд Алишернинг хизматини «оширгиси» келиб адашган-у, Хондамир воқеага аниқлик киритганми?! Ёки Хондамир Алишер қолиб, укаси Дарвеш Али номини бирон мулоҳаза юзасидан кўшиб юборганми?! Бизга қоронғи. Муҳими, Улуғ Амир умри давомида Бойқаро билан ўз фарзандларию турли шаҳзодалар орасидаги низолар, жанглар тўхтаб, сулҳ тузилишида кўп хизмат кўрсатган. Норозилик исёнлари (укаси Дарвеш Алининг гоҳи кўтарган исёнлари ҳам) босилишига, дуч келган муаммо тинч йўл билан ҳал бўлишига у шахсан аралашган.

Қисқаси, Машҳаддан Марв томон юрган Алишер Сарахсда, Бозоргонда Ҳусайн билан учрашгани ҳақиқатта яқин

Бу учрашувда улар Ҳаж тўғрисида қайтиб оғиз очишмайди.

Алишер ўз ниятидан қайтмаган бўлса-да, бошқа бир таклифни ўртага қўяди:

«Ул остоннинг (сарой) қуларининг (эгаларининг) бу қул (камшина) билан ёрлиғ нишони улдурким, Султон Соҳибқирон (Бойқаро) июнятигин Бир Ёрлиқ нишони битилган ва бандани султоний иморатнинг байт ул-маъфирасида (шоҳлик ихтиёридаги бир зиёратгоҳда) сойир жорубкашларидан (фаррошларидан) бирининг ўрнига мансубу сарафроз этилмайким, бу уфтодалиғ айёмида (умр сўнгида) боре ул остонада йиқилмаймен. Қувватим бўлғонда, супургу олиб, илксим (қўлим) била ва қувватим бўлмоғонда, супургу ўрнига кирпигим (кип-

ригим) била ул остонани супурар баҳонаси била, кўзумни ул мунаввар (ёруғ) равза тупроғидин ёрутгаймен. Ва ул остонани бу супургу била ариғу (озодаю), бу уйни ул сурма била ёруғ тутгаймен. Ва бу хидмат (хизмат)ни дунёу охиратим шарафи билгаймен».

Воқеа четдан бундай баён этилади:

«Аммо Амир Алишер подшоҳнинг (Бойқаронинг) кўлларини ўпиш била сарафроз-у, унинг кўп меҳру эҳсонига сазовор бўлгандан сўнг, икки-уч кун ўтгач ва Хожа Абдулла Ансорийнинг мозори жорубкашлиги (фаррошлиги) мансабига Ёрлик олгач, Ҳиротга қайтишга изн сўради. Хоқони Мансур дедики, то сиз менинг мамлакатимда бор экансиз, нимаки талаб қилиб сўрасангиз, ҳеч шубҳасиз, қабул шарафига мушарраф бўлгайдир (Ҳажга боришдан қолдирганини оқламоқчи)! Кейин, ул жаноб (Алишер)нинг қоматини олиймақом чопонлар ила ораста қилиб, жўнашга розилик берди». (Сўхбат ҳолати бир китобда бундай келган: «Хоқони Мансур, ҳоло сиз менинг мамлакатимда турар экансиз (бир ёққа кетмаган экансиз), ҳар қандай илтимосингиз бажо келтирилади, деди». ...Якун ҳам бошқача, аниқроқ: «...Амир (Алишер)нинг қобил қоматини тугмалари олтин, авраси зардор қора қундузий пўстин, мазкур мансабга (унинг даражасига) муносиб яна қимматбаҳо тўнлар билан безоди ва пойтахт Ҳиротга қайтишга ижозат берди».)

Шундай қилиб, Алишер Ҳажга бормай, Ҳиротга қайтди.

* * *

У Ҳиротга рўза (рамазон) ҳайити арафасида келди. Рамазон — қутлуғ ой.

Инсон қаноатта ўрганадиган, жисми ва руҳи покланадиган ой.

Рамазон — Алишер дунёда кўз очган ой.

Рамазонда бир пайт Ҳусайн Бойқаро шоҳлик таҳтини эгаллаган, Алишер ўзини бахтиёр сезиб, Самарқанддан Ҳиротга йўл олган эди. (Ўшанда Алишер Ҳусайнни яхши кўрар, унга қаттиқ ишонар — муносабати бир хилда, тиниқ эди. Икки хил — гоҳ рози,

гоҳ норози муносабат кейинчалик пайдо бўлди.)

Рамазон — орзу-умидлар ойи.

Ҳайит кунлари Алишер Ғозургоҳнинг файзли зиёратгоҳи (Ансорий мазори)да саййидлар, шайхлар, олим-фозиллар, беклар, зодагонлар, ҳунармандлар, қаландарлар ва гадолар, майиб-мажруҳлар — бутун Ҳирот аҳлини тўплаб, дошқозонларда ош берди. Ўзининг «дарвешлиғ ва гўшанишинлиғ» қилмоқчи эканлигини билдириб, эрдан фотиҳа олди. Зиёратгоҳнинг арбоблари ва ходимларини инъом ва эҳсонлар билан сийлади.

(У Ҳаж ниятини унутмаган эди. Кейин ҳам бу ҳақда бир-икки сўз очди. Шахтланган пайти ҳам бўлди. Лекин, шохнинг иродаси билан албатта, юрт улуғлари, уламо-фузало унинг ҳузурида тўпланиб, ундан ҳамон ШОШМАСЛИКни сўрашди. Улар Алишерга ёлвориб, қаршисида тиз чўккандек бўлишди. Алишер таъсирланганидан, титраб кетди... Бойқаро эса бунгача розилик билдириб, ҳатто фармон чиқарган эди! Шу билан бирга, Шохнинг бундай фикри ҳам бор эди. «... аниқ биламанки, агар сизнинг муборак вужудингиздан бу мулк-мамлакат холи қолса, бизни тарк этсангиз, катта-кичик, барча — халойиқнинг аҳволида қўзғолон юз беради». Алишер учун Улуғ Сафар энди фақат умидга айланди).

Унинг «дарвешлиғ ва гўшанишинлиғ»и Абдулла Ансорий мазорида шунчаки кун ўтказишдан иборат эмасди.

*Бош оқориб,
юз қаролиғдур
Яна тарки адаб...*

Ва:

...беадаблиқ чоғи бас!

Ҳаж қароридан ҳам, эндиги УЗЛАТдан ҳам мурод, у ҳозиргача яшаганидан БОШҚАЧА ЯШАШни истар эди. Қанчалик эзгу ишлар қилмасин, ўзини оддий бандда, осий бир банда деб билар, ГУНОҲлардан покланишим керак, деб ўйлар эди. Алишер кўп йил бурун (балки, Жомий этагини тутганида) ТАСАВВУФ йўлига кирган, буни шундай деб тушунар эди:

*Тасаввуф — РИЗО АҲЛидин яхши ахлоқ,
Эрур ислоҳоти — зебу такаллуф...*

*Тасаввуф — эмас зухду тақвою тоат, —
Ки, анда РИЁ йўл топар бетаваққуф...*

Қилиб ҲАҚ вужудига маҳв ўз вужудин...

Умуман, Салтанатдан узоқлашиб, ХИЛВАТга чеки-
наркан, уни бир дард ҳам ўртар эди... Дунёда халқ-
нинг бу қадар мискин, бахтиқаро эканлигини кимдан
сўрайсан?! Ё Шоҳдан! Ё Оллоҳдан! Йиллар бўйи Шоҳ-
дан сўраб, маъно чиқмади. Энди Оллоҳ даргоҳига бош
урмоқдан бўлак чора йўқ эди...

Алишернинг ижод бобида ҳам иши бошидан ошиб
ётибди.

*Вале, эмди азми бугурким, Худой,
Агар бўлса умрумга муҳлат...*

Умр етса, азми-қарори ҳали анча-мунча нарсалар
ёзиш! Тарих тўғрисида бир асар ёза бошлаган («че-
киб турфа тарих»), бу асарнинг икки қисми битган
эди, холос. Ниҳоясига етказиш керак эди. Бундан таш-
қари, ЎЗ МУҲАББАТИ тарихини ёзишни ҳам мўлжал-
лаган, хаёлида бу асар ҳам «шакллана» бошлаган эди.
Умр бўйи эл-улусга хизмат қилган бўлса-да, УЗЛАТда
туриб, яна катта бир савоб ишларга қўл уришни ўйла-
ётган эди.

* * *

Ҳикояни шу ерда тўхтатишга тўғри келяпти.

Сени умумий бўлимга ўтказишди, Шаҳрия. Анча
тузалиб қолдинг. Фақат бир қўл, бир оёқ яхши ишла-
майди. Умуман, вужуднинг ярми қарахт.

Ана-мана уйга ҳам жавоб берадиганга ўхшайди.

Ҳақимлар энди, яхши бўлиб кетасиз, дейишаётган-
ни ўзи катта гап.

Менинг шу кунлар жонимдан ўтганини ўзим била-
ман-у, Худо билади. Сен хасталаниб ётганинг — бир
томон, бошқа томондан — кутилмаган бахтиқаролик
юз берди.

Сўзни сал наридан бошлай.

Ўлим ҳақида нега ўйлаш керак?!

У — ҳаёт ҳақида ўйлашнинг ҳосиласи.

Қаердадир ўқиган эдим:

«Ўлим — ҳаётнинг ибтидоси!»

(Қизиқ. Интиҳо эмас, ибтидо!)

Ҳаёт билан ўлим ёнма-ён туради.

Туғилиш бор. Ўлим бор.

Кўркам иморатлар орасидаги боғлар билан илк қарашда уларга тақлид қилгандек, қабристонлар ёнма-ён.

Эриш туюлади-ку, гоҳида доя билан гўрков эр-хотин.

Инсон кўз очиб ақлини таниган пайтдан ҳаётни севади. Ва шу пайтдан ўлимга — йўқотишларга ҳам дуч кела бошлайди.

Эсингдами, синфимизда Эркин деган тутқаноғи бор бола ўлган эди. Муаллимлар бизни видолашиш учун бўлса керак, унинг уйига олиб боришди. Биз ҳали мурғак эдик, кўпчилик ўшанда қўрқиб, лабларимизга учуқ тошган эди.

Яна Муштдек бола эдим, суюкли бувимни йўқотдим. Мен билан тенг сўзлашиб-суҳбатлашиб ўтирадиган бувимнинг дафнида ярим-ёрти қатнашганман. Бир тепаликка кўтарилаётиб, тобут олдида ҳушимдан кетиб йиқилганим баъзан ёдимга тушади.

Кейин отажонимни бериб қўйдим.

Кейин онагинамни.

Кейин бир неча жигарларим.

Азиз дўстларим.

Умримда менга яқин қанча кишиларни йўқотмадим!

Йўқотиш оғир дард.

Ундан ҳам, сўзлаб

Баён этмоқ оғир

дилдаги дардни.

Келгач, кетмоқлик шарт. Минг йиллар бўзлаб,

Инсон бузолмаган бу қадим шартни.

Ҳеч ким бузолмайди...

Олимлар инсоннинг умрини узайтириш устида иш олиб боришяпти. Соч оқариб-тўкилмаслигию тиш тушмаслиги (ёки наҳангларга ўхшаб қайта-қайта чиқиб туриши) борасида бош қотиришяпти. Одамдан нусха кўчиришга ҳам киришилди... Вақтида атлантлар тўрт минг йил яшашган экан! Кейинчалик инсон қачон кўп, қайси даврларда озроқ умр кўрган? — биз яхши билмаймиз. Менинча, одам минг йил яшай олса-ю, ёши йигирмага етиб-етмай отиб ташланса, бунинг ҳеч қизиқ жойи йўқ! Умр кўшишга урингандан кўра одамлар умрини обод қилган авло, демоқчиман.. Қайсидир мутафаккир, ҳамма абадиятга интилади, аммо абадиятни кўрмадим, деган экан. Бу албатта, мен ўлмайман, дунё меники, деб Ҳаёт ва Инсон устидан ҳукмронлик ис-таб, гуноҳга ботган Фиръавнларга эслатма тариқасида айтилган. Фоний дунёда боқий бўлишнинг иложи йўқ. «Бақо гулшга сабот» йўқ, фақат «яхшилик била от (ном) қолиши» саодатдир! Яъни дунё гуноҳлардан фориғ, озода, ёруғ бўлиши учун вақти-вақтида кимдир жорубкашлик (фаррошлик) қилиши керак!

Мақсадга кўчай, Шаҳрия.

Сендан ҳарҳолда кўнглим тинчигандек эди.

Уйда эдим.

Хаёлим Алишернинг фаррош бўлиб, Абдулла Ансорий мазорига келиб ўрнашгани билан банд эди.

Эшик тақиллади.

Шаҳноза ёки Зебо касалхонага борган бўлса, мени ҳам йўлда кўриб ўтти си келдими ё қизлар эмас, куёвлардан биронтасимикан, деб ўйладим. (Табиийки, Сен бўлмаганингда, қизлар, куёвлар, гоҳо неваралар мендан ора-орада хабар олиб туришибди.) Эшикни очсам, улар эмас, Холид экан.

У ичкарига кирди. Бир пиёла чой ичди.

Қарасам, асабийми, эзгинми ўтирибди.

— Ҳа, жиян?! — дедим.

— Шундай. Ўзим...

Унинг феълени биласан. Баъзан «тошиб кетиб» ҳеч кимга гап бермайди. Оғиз очгани қўймайди. Баъзан аксинча, соатлаб мум тишлаб ўтираверади. Ундан бир нимани сўраб, билиб олиш қудуқдан сув тортган билан баробар.

Мен унга ортиқча аҳамият бермай, ўз ишим тўғрисида гапира бошладим. Шу кунлар қўлим қисқалигидан бир-икки эски расмни сотмоқчи эканлигим, фалончи-писмадончи танишларим бу ишда ёрдам кўрсатишларини айтдим. Холид негадир бошини чайқаб, тўнғиллади:

— Ҳозир ваъда берадиган кўп. Қуруқ ваъда билан қозон қайнатиб бўлмайди.

Мен унчалик эмас, қабилида баҳсга киришиб кетдим. Лекин Холид бир нуқтага тикилиб, яна сукутга чўмган эди. Дабдурустан:

— Тоға, кийининг, — деди.

— Нега?!

— Бир ерга боришимиз керак.

— Қаерга?! — дедим эриниб, эътирозга шай ҳолатда.

— Фотиҳали жой.

Бундан бош буриб бўлмайди!

Кексами-беморми қариндошлардан биров қазо қилгандир, деган хаёлга бориб, шопмасдан кийиндим.

Эшик олдида Холиднинг машинаси турар эди.

Йўлга тушдик.

Ниҳоят, сабрим тутаб, сўрадим:

— Ким?!

— Тоға! — деди Холид. — Сизга қандай айтсам экан?! Ичим ёниб, тутаб ётибман. Одилни бериб қўйдик.

— Одил?! — аввалига ишонмагандек ҳолатни сездим. Кейин, бошимга биров гурзи билан ургандек бўлди.

Олдинги ҳафта Барно иккиси уйга бош суқишган эди. Барнонинг бўйида бор, юзига доғ тушган, лекин бундай пайтда жувонларда кўринган ўзига хос бир чиройдан гул-гул очилган эди. Одил ҳам ота бўлаётган йигитга хос мамнун, мағрур, чиройли. Уларга ҳавасим келган эди!

Эшитганимга ҳамон ишонмас эдим-ку, Холид машинани тўхтатиб, гардишга бошини қўйганича, ҳўнграб юборди. Энди менинг ҳам кўнглим бузилди. Кўзларим жикқа ёшга тўлди.

Ҳайҳот! Киши улрайган сайин ўзингдан ёши кичик, айниқса боланг (неваранг) тенти кимдир дунедан ўтганини билганингда, уялганми, хижолат чекаётган-декми ҳолатга тушасан. Номард дунё, деган гап бўғзингга келиб тикилади. Қанчалик тақдирпараст (фаталист деймизми?) бўлма, кўнглингда дунёдан (Худо кечирсин! Ҳатто Худодан) норозиликка ўхшаш кайфият ҳам уйғонади.

Машина жилганидан кейин, Холиддан сўрадим:

— Қачон?!

— Кеча қўйиб келдик.

— Нима бўлган экан?!

— Сувга чўкаётган бир болани кутқариб, ўзи. Оёғининг томири тортганми...

Мана, энди мен ҳам ичим ёниб, тутай бошладим.

«Айт, дунёда гуноҳ қилмаган ким бор?!» мазмунидаги хайёмона гап аслида тўғри бўлса ҳамки, бу оқланишга восита эмас. Одамларни бири-бирига душманликка олиб борган, сарсон-саргардон кўйга солган, машаққатли, изтиробли ҳаётни табиий (баъзан ҳатто кўркам) деб тушунган ва тушунтиришга уринган Дунёдаги Фиръавнларнинг гуноҳини ҳеч қачон оқлаб бўлмайди! Бутун Дунёда Жаҳон маҳорабалари пайтларидан кўра кўпроқ одам ҳалокатга учраяпти. Ишсизлик, муҳтожлик, хасталик, ҳимоясизлик... Бунинг устига, лоқайдликдан келган фалокатлар. Тасодиф фожиалар! Инсон токи гуноҳдан кўрқмас экан, ўзи-ўзини асраш йўлини изламас экан, емирилиш (ва бир куни тамом йўқ бўлиб кетиш)дан қочиб қутулолмайди...

Кутилмаган нохуш хабар орқадан отган тошдек, кишини одатда жароҳатлаб қолмай, қаттиқ эсанкиратиб ҳам кўяди.

Одилнинг уйига (уни онаси ва икки акасидан бири турган ҳовлидан чиқаришганди, маросим ҳам асосан, шу ерда ўтаётган эди) қайси аҳволда кириб чиқдик, айтолмайман. Ичкари хонада аёллар йиғи-сиғи қилиб ўтиришибди. Мен бу хона эшигига бориб Барно билан кўришиш, унга дадда-таскин беришни истар эдим. Бироқ одоб, бизнинг ҳаёт тарзимиз бунга йўл бермас эди. Бундан ташқари, тушуниб турибман, энди тур-

муш гаштини туя бошлаган, бахт сари илк қадам ташлаган келинчакка айрилиқдан қандай сабоқ берасан?! Термиздан келиб, ҳаётда кўним топиб-топмай, бўйида бола билан Ёвуз Дунёга Елғиз юзма-юз қолаётган ёш жувонга нима деб далда-таскин бериш мумкин?!

Шаҳрия! Кечир мени.

Шаҳноза ва Зебо менинг ўз қизим, пуштикама-римдан бунёд бўлган. Лекин мен Барнони улардан кам яхши кўрмайман!

Барнонинг Навоийга чексиз меҳри борлиги, мен ҳақимда нималардир ёзганию ёзмоқчи эканлиги бунга сабаб, деёлмайман. Булар мен учун қадрли, аммо у инсон сифатида кўпроқ қадр касб этди. Ақлли. Билимли. Қисқа вақт ичида меҳрибонлиги, самимияти билан одамнинг жонига айланди.

Ўғлимиз бўлмаганидан, очиги, Одилни ҳам ўз ўғлимдек яхши кўрардим. Наздимда, Холид билан иккиси бир бутун эди. Кимдир Одил тўғрисида, ҳаётда у ҳеч иш қилмади, хизматта қараб баҳо бериш керак, дер. Эзгу инсон бўлишнинг ўзи хизмат эмасми?! Қаердир ўқиган эдим, одамлар нафасидан ҳаво яралиб, Бутун Ҳавонинг тиниқ ёки бузуқ бўлишини белгилар эмиш! Одил — ўз нафаси билан Ҳавони Покиза тутган инсон, БУЮК бўлмаса-да, ФАРРОШ эди. Унинг Барно каби Навоийга меҳри (муносабати) сохталикдан йироқ эди. Улар расмийт юзасидан Навоийни эслаган кишилар тоифасига ҳам кирмайди.

Кўчага чиққанимизда Холид машинани уи томон бурмоқчи эди, тўхтатдим.

— Қабр бошига ҳам борайлик.

* * *

Шундан сўнг ўзим неча марта қабр бошига бордим.

Фаҳмим етканча тиловат қиламан.

Семирган ер олдида, дарахт остидаги харрақда ўтириб, хаёлга ботаман.

Бизнинг ёшлик пайтларимиз қабристонлар қаровсиз, хароб, овлоқ ва қўрқинчли эди. Бирон дарахт ё гул ўсмасди. Ҳаммаёқни тикан қоплаган эди. Бу етма-

ганидек, аксар кўчага чиқиб, қайсидир ёдгорлик бузиб ташланаётганига дуч келардинг. Тарихдан, ўз ота-боболарингдан ор қилгандек тарбия, орқага қарама, орқада ҳеч нарса йўқ, деган ақида ҳукмрон. Мен буюк бир ёдгорликлар то ҳозир қандай асраниб қолганига баъзан ақлим бовра қилмайди. Бизда ҳар қадамда азиз бир инсон номи бор. Балки шу боисдан, ёдгорлик ҳам кўп. Исмоил Сомоний, Гўри Мир каби машҳур мақбаралар, Имом Бухорий, Баҳоуддин Нақшбандга тегишли мажмуалар ва бошқа ёдгорликлар қатори, дярли ҳар бир масжид, мадраса, хонақоҳ ичида азиз инсонлар қабри жойлашган. Умуман, биздаги (Шарқдаги) обидаларнинг юз фойизи бўлмаса ҳам, катта қисмини зиёратгоҳлар ташкил этади. Қадимдан қабристонлар обидаларга туташганидан, яхлит зиёратгоҳ саналган. Уларга муқаддас жой, деб эътибор бериб қаралган. (Ҳозир бу қадриятлар тикланыпти.)

Бошида фўта, эғнида яктак кекса бир киши йўлкаларни супуради.

Мен уни гоҳ кузатиб туриб, ёшлиқда Бухоро, Самарқанд, Хивадаги ёдгорликларни тасвирлашга қаттиқ қизиққанам ёдимга тушади. Ўшанда қадим шаҳарлар кўчаларида судралиб, ҳар бир девор, ҳар бир тошга маҳлиё бўлиб, булардан қай бирини чизишга ҳайрон, кўнглимда ўз истеъдодимга нисбатан иштибоҳ туғилганидан саргардон эдим. Ўша йиллар ишимдан натижа чиқмаса ҳамки, кўп нарсани англагандек эдим.

Буларни батафсил ёзмасдим, Шаҳрия!

Қабристон обод эди.

Кўркам дарахтзор, Анвойи гулларга кўмилган.

Ҳашаматли масжид, баланд бир айвон ҳам қурилган.

Минора. Ҳовуз.

Бу ерда Тарих ва Замон мужассамлашган эди.

Яна.

Бошида фўта, эғнида яктак фаррош менга Навоийни эслатаётган эди.

Бора-бора у мен учун ҳатто зиёратгоҳда «супурги бирла» юрган Алишернинг ўзига айлана бошлагандек бўлди!

Демак, Одилнинг номини юракка юклаб, энди қабристонга паришон қатнашни тўхтатиш, узилиб қолган ҳикояни давом эттириш керак.

Шундай қилдим ҳам!

Лекин унга орада бундай ҳолат кечди.

Бир гал одатдагидек қабр қаршисида, харракда ўйчан ўтирган эдим.

Кимдир келаётганини сездим.

Барно!

Ўрнимдан ирғиб турдим.

Унга пешвоз юрдим.

У бехос мени учратганидан донг қотди.

Кейин, ўкраб юборди.

Мен йиғламаслик учун бутун иродамини жамлаганча, уни суядим:

— Бўлди, онажон. Бўлди, бас.

— Бу қандай азоб, уста?! Чидаялмаяпман.

— Қийин, онажон. Лекин инсон чидаши керак. Мен сенга таскин беролмайман. Ўзим муҳтожман.

— Уста! Ҳаммасига тушунаман. Фақат ўзимни қўлга ололмаяпман, — деди Барно. — Одил ака шундай кўнгли очиқ, шундай олижаноб эди! — Унинг қайтиб кўзлари ёшга тўлди. — Нима қилай, қаерга борай?! Ҳеч ерга сирмаяпман. Менинг дунёдан умидим шумиди?!

— Менга қара, онажон! Ана, қанча одам ётибди. Донолар айтган, яхши ишлар, амаллар бўлмаса, дунё писта пўчоғига арзимади, — дедим ҳамон босиқ. — Ҳар кимнинг насибаси. Бу бир имтиҳон. Ота-боболарни эсла. Оғир пайтда улар норозиликка бормаган. Чексиз аламларга дучор бўлганда, аксинча, қайта-қайта шукрона келтирган. Ҳазрати Айюб бир мисол! Эшитгансан! Эсингда бўлсин, Одил учун ҳам яшашинг керак... Энди юр, онажон, кетамиз.

Мен уни кўчага бошладим.

Барно туйқусдан сўради:

— Сиз менинг келишимни билганмидингиз, уста?!

— Бир неча кундан буен кутаётган эдим. Сенинг ҳолатингда бу ерга келиш яхши эмас...

Барнони кузатганимдан кейин, кўчада кетаётиб, ёшлиқдан билган эски ривоятни эсладим.

Донишмандлар бошингга мушкул бир иш тушиб,
ўзингни чорасиз сезганингда қабристонга бор, дейиш-
ган экан.

Кеч тунда қабристонга кириб бораётган Шоҳ ме-
нинг кўз олдимга келди. У фарзадталаб бўлиб, тир-
ноқ кўрмаган, бу қайғудан қутулолмаётган эди.

Яна кўз олдимда қабристон тўрида давра қуриб, ўт
ёққанча, атрофида исиниб ўтирган, бири-бирига ўз
ҳаётини (дардини) сўзлаб бераётган Тўрт дарвеш (Чор
дарвеш) жонланди.

Шу дамда ҳозирги даврнинг Бир Машраби ёзган
шеърни ҳам эсладим:

*Сув бўйида ўлтирма узоқ,
Сенга ҳамдам бўлолмайди сув...*

Сувдан қўрқадиган киши қирғоқда ўтирмагани ду-
руст.

Умуман, сувга узоқ қараб ўтирмаган маъқул.

(Сув чақиради, деган гап бор.

Одилни чақирдимикан?!)

Қабристон бунга қиёс.

Ҳар ким қабристонга ҳам маврид-бемаврид, тун-
бемаҳалда бориши жоиз эмас.

(Айниқса, аёллар бормаслиги керак.)

Аммо дунёда Ҳаёт ва Ўлим маъносини англаган,
дийдаси қаттиқ кишилар топилади.

Бояти, қоронғида, панада туриб, Дарвишларга разм
солган Шоҳ шу тахлит киши бўлган,

Ўз дарди билан овора Тўрт Дарвеш шу тахлит.

Бизнинг Алишер бобомиз ҳам...

* * *

Абдулла Ансорий — Пайғамбарлар Сарвари Му-
ҳаммад алайҳиссалом (салаллоҳи алайҳи васаллам)
Ҳижрат қилганларида карвонбоши бўлган Айюб Ан-
сорий авлодидан. Унинг отаси Абдумансур халифа Ус-
мон даврида Хуросонга келиб, Ҳиротда қўним топган
эди. У вафот этганига айни паллада тўрт юз йилдан
ошган.

Бу — катта зиёратгоҳ (арбоблари ва ходимлари
борлиги-ю, уларни Алишер сийлаганини эсланг). Ле-

кин маънавий пирлардан бири (Ансорий)га (Алишер Хуросон ва Мовароуннаҳрдаги барча пирларга юксак эътиқод билан қараган) эҳтиром сақлангани ҳолда, зиёратгоҳ кейинги йилларда анча қаровсиз бўлиб қолган, эътибор беришга, меҳр кўрсатиб таъмирлашга муҳтож эди.

Алишер элга ош тортиб, кўнгли таскин топганидан сўнг, дарҳол зиёратгоҳни тиклаш, обод қилишга киришди. Ансория остонасининг Шарқ томонида янги бир хонақоҳ ҳам бунёд қила бошлади.

У гарчи «супургу» ҳақида таъкидлаб гапирган бўлса-да, унинг жорубкашлиги (фаррошлиги)да ер супуриш муҳим эмас. Бу — аввало, мазкур зиёратгоҳда унинг масъул, мутасадди эканлигини билдирар эди. Кейин, бу — пок руҳ билан, ўзини хоксор (тупроққа тенг) тутиб, Оллоҳга илтижолар қилмоқ, демақдир. Ёшлигини ўкиниб, «йўқсуллик, камбағаллик пайтларим, нонуид юрган кунларим» деб эслаган Алишер энди давлатманд киши. «*Мирзодин (Бойқародан, у) нима (пул, мол) олмас, балки йилда Мирзога (шоҳга) куллий маблағлар пешкаш қилур эди.*» Айниқса, Алишер «*ўғул ва қиз ва аҳлу аёли йўқ, оламни тавре фард ва жаридо ўтқарди!*» Шу боис, фаррошлиқдан одамларнинг тинч-тўкин, бахтли яшашига ҳалал берган барча ножўя ишлар, ҳаётдаги бор бедодликларни супуриб ташлаб халққа кўмаклашиш, ҳар жиҳатдан озодалик, ободонликни таъминлаш ҳам кўзда тутилар эди. Сирасини айтганда, бундай жорубкашликни Алишер бир умр бўйнига олган эди.

«*Ул ҳазрат (Навоий) бир йили... Нишопур шаҳрини ўзининг муборақ шуъласи билан нурлантирди. Бир кун бу ердаги машойихлар қабрини зиёрат қилишга борди. Қабрлар аксари бузилишга юз тутганини кўриб (кўзлари ёшланди), уларни тезда тузатишни буюрди (ва бу иш амалга ошди).*»

«*Султон Ҳусайн Баҳодирхон (Бойқаро) подшоҳлиги даврида (бир гал) зилзила бўлиб, унинг (бир замонлар қурилиб, кўп бора бузилган ва қайта тикланган Жоме масжидининг) тоқи ҳамда мақсураси бутунлай шикастланди... Амир Алишер... мусулмон подшоси (Бойқаро)дан ижозат, улуғ ва муқаддас машойихлар арвоҳидан*

мадаг олиб... дастлаб мақсуранинг кулаб тушган гум-
баз ва пештоқини тиклашни буюрди. Сўнгра тажри-
бали меъморлар ҳамда мудаққиқ муҳандисларнинг маъ-
қуллаши билан вайрона ҳолдаги ўша бинони тузатиш-
га амр қилди... Хайру саховатли бинокор Амир Алишер
бу иморатни тиклашда кўп ғамхўрлиги бўлганидан, ҳар
кунги ўша шарофатли манзилга ташриф буюрар, кўпин-
ча этакни белга қистириб, чардикорлар каби усталар-
га ғишт олиб берар, бошқа юмушларни бажарарди.
Тез-тез ўша ердаги меъморлар, усталар ва хизматчи-
ларга қимматбахо сарупо кийдирар ва уларни бошқа
инъомлар билан ҳам сийлаб, хушнуд ва мамнун қилар
эди.»

«Масжиднинг ёнбоқ ёрочидан ишланган эски минба-
ри ҳам шикастлангани учун, кўнгли равшан Амир (Али-
шер)нинг юксак қиммати минбар мраммарттошдан яса-
лишини тақозо этди... Олий остонанинг мулозимлари
ҳар тарафга чопиб, қидириб, ниҳоят Хавоф вилояти-
дан мраммарттош топдилар ва... муборак манзилга олиб
келдилар. Устод Шамсуддин сангтарош минбар та-
рошлашга киришди ва олий даражали Амир (Алишер)-
нинг меҳрибонлиги билан шундай бир минбар ясалди-
ки, бундайини ҳозиргача кўз кўриб, қулоқ эшитмаган.»

«... Бу каромат эгаси бўлмиш Амир (Алишер) ман-
сабдорлик вақтида (ва ундан кейин ҳам) фуқаронинг
фаровонлиги, ғариб, дарвеи ва мусофирларнинг фаро-
вати учун Хуросон музофотида кўплаб хонақоҳ, ра-
бот, ҳовуз, ҳаммом (ва кўприк)лар қурган (қурдирган).
Шулардан:

Халосия хонақоси. Ихлосия мадрасаси қаршисига.
Бу файзли жойда ҳар кунги мингдан ортиқ заифлар ва
мискинлар зиёратда бўлиб, ширин таомлар билан қорин
тўйдирадилар. Ҳар йили муҳтожларга икки мингта яқин
пўстин, босма чакмон, кўйлак-иштон, тақия ва кавуш
улашилади.»

«ҚЎЛ ИМОРАТИ (қатор масжидлар, мадрасалар, ку-
тубхоналар, шифохоналар) қуриш УНИНГ катта хиз-
мати бўлиши баробарида, ДИЛ ИМОРАТИ қуриш асо-
сий нияти эди.»

«Аҳли фазл ва аҳли ҳунарга Алишербекча мураббий
ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш

бўлмай... МУНЧА БИНОИ ХАЙРким, ул қилди, кам киши
МУНДОҚҚА муваффақ бўлмиш бўлмай.»

«Замон Хусрави (Хусайн Бойқаро) унинг фойдали
(ўринли) маслаҳатларидан бахраманг ва мансаб аҳлюю
мартаба арбоблари зариф суҳбатидан хурсанг. Унинг
олий мажлиси (мулоқоти)га етмак фозиллар орзуси.
Кенг даргоҳи заифлару фақирларга бошпана. Дастур-
хонига неъматлар муҳтожлар учун муҳайё Карам (шаф-
қат) эшиклари ниёзмандлар учун очиқ.»

«Унинг даражаси (атрофидагилар) таъриф ва тав-
сиф этганларидан ҳам юқори.. (у) хотири тавозеъ
(барчага ҳурмат) ва ўзини камсуқум тутиш фазила-
тига андоқ берилганким, шу тоифа (даги фақирлар)
қаторида ўзни кўрар... Дунё лаззати (ҳою ҳаваси)дан
ўзини четга тортганлар уни Ўларидан деб ҳисобла-
ганлари учун мартабаси улуғ бўлди ва БУНДАЙЛАРга
у ҳомийдир... Дарवेशлар суюклиси, эътиқодлилар суян-
чи! Буюкликнинг олий мартабаси (мансаб, даража)дан
хоҳиш ва инон-ихтиёр ила юз ўгирган. Таслим (итоат)
ва ризо (кибрдан кечиш) қадами била ФАҚР ЙЎЛИга
юзланган.»

Алишер «илкида супургу», зиёратгоҳни айланган,
йулкаларни супураётган хизматчилар орасида бўлган
пайтлар бор. Аммо у асосан, тоат-ибодат ва ижод
билан банд эди. Булардан ташқари, зиёратгоҳ тартиб-
га келиши ва хонақоҳ қурилишини назорат қилар эди.
Одинги иморатларда битмай қолган ишлар тезроқ
ниҳоясига етиши ҳам уни қизиқтирарди.

Ансорий мажмуи яқинида Алишер жилла бурун
бир боғ барпо қилган эди («андун Эрам боғи гулида
ранжу ҳасад, саҳродаги лолалар бағри қон»). Энди тонг-
сахарларда у баъзан ҳужрадан чиқиб, шу боққа келар
эди. Боғ ўртасидаги чортоқ (айвон)да ўтириб, Қуръон
тиловат қиларди. Гоҳо китоб кўрар эди. Гоҳо нима-
дир «қоралаш»га тутинар, сатрлар ўзи-ўзидан қуйи-
лар эди:

*ҒАМ ШОМИда парвона сифатким, куюдурмен,
Бошим уза УЛ ШАМЪИ ШАБИСТОН керак эрди...*

*ҚАБРИМга хиром этдингиз, йўқ тухфае, ваҳким,
Бу, хас киби тан ичра БУ КУН ЖОН керак эрди...*

*Билмай сени, УЛ ГУЛ қовар, эй зор Навоий,
Сендек АНГА бир БУЛБУЛИ НОЛОН керак эрди...*

Офтоб ёйилгач, кундалик иш, ташвиш бошланиб кетар эди.

Алишернинг ҳолати номи «дарвешлиғ ва гўшанишинлиғ» бўлса-да, у бирон гўшада бемалол ўтирмас, дарвешдек ҳар ерда кезмас ҳам эди. Оламни унутиб соч-соқол ўстириш ёки жулдур жанда ва кулоҳ унга муносиб эмас. Алишер шоҳнинг шоҳлик тарзи қандай, замон, шароит қандай?! — шу кунлар орғиқча ўйламасликка тиришиб, нисбатан кўнгли истагандек, нисбатан осойишта яшамоқда эди. У аввалдан бажариб келган ўз вазифасини ҳамон бажараётган эди.

Ҳомийлик, назорат Алишерни қанчалик банд этмасин, унинг кўпроқ вақти барибир зиёраттоҳ ва боғда ўтар эди. У эртами, кечми зиёраттоҳни айланганида, арбоблар, ходимлар, мусоҳибларию мулозимлари унга эргашар, аммо Алишер боғ сари юргач, барча дарвозахонада қолар эдилар. Улар ёлғизликка мойил Алишерга халал беришга ботинишмас эди.

Аммо мана, шу Алишер салтанатдан узоқлашиб, маълум даражада ХИЛВАТда яшашга эришган, УЗЛАТга чекинган паллада ҳам, бутун сарой ахлидан тортиб бутун Хуросон фуқароси бир четдан Алишер томон қараб тургандек таассурот уйғонар эди. У фаррошлик қилаётганига қарамай, гўёки бундан кейинги ҳаёт унинг яна майдонга чиқиши ва керак пайтда ақл билан, журъат билан тадбир кўришига интизор эди.

Буни Алишернинг ўзи ҳам кўнглида сезиб турарди.

* * *

«Давлат ва шўболнинг тоза ниҳоли (Алишер ва барча эзгу кишиларнинг келажак умиди)» Мўмин Мирзо, «унинг боқийлигини ўзининг бақосизлигига сабаб» деб билган Хадича оро бегим фитнаси — «сарсар шамолининг қаҳри билан қупориб ташланган (қатл этирилган)»дан кейин орада ўтган икки йилча вақт ичида мамлакат буткул ўзгариб кетган эди.

Бойқаро «қариб қолган, заиф-қувватсиз» ҳолатда. Буни ҳис этган шаҳзодалар тахт илинжида қузғунлар-

дек унинг боши устида чарх уришмоқда эди. Лекин бу — бир томон. Иккинчи томон — Мўмин Мирзо бобоси ва умуман, Салтанат иродаси билан ёвузларча ўлдирилгани бутун Хуросон, айниқса, пойтахт Ҳирот аҳолисини чайқатиб юборган эди. Икки йил ўтиб ҳам, бу тўфон босилмаётган эди. Фақат бу эмас. Мамлакатда авжига минаётган низолар ва юз бераётган гуноҳлар (ЁЗУҚ СИПОҲИ ҲАМЛАСИ) сабабдан, Салтанатгами, эртанги кунгами одамларнинг ишончи йўқолган, ҳамма алланечук гангиб қолган эди. Бу ГАН-ГИШ бағрида асга-секин баёнсиз қора бир исён етилиб келмоқда эди.

Алишер гоҳ зиёратгоҳдаги ҳужраси, гоҳ боғдаги чортоқ (айвон)да ўтириб, узоқдаги шарпани эшитаётган ва кун сайин ундан хаёли қочаётган эди.

2

ТУФРОҚ

Энди Хуросон деган мамлакат йўқ.

Парчаланиб, бўлиниб кетган.

Бу кунги ўқувчи «Хуросон» деган сўз, «Хуросон ва Мовароуннаҳр» деган жумлага юзлаб китобларда кўзи тушганида, бор мамлакатлар баъзан йўқолиб, янги бир мамлакатлар бунёд бўлишини доим ҳам тасаввур қилолмайди. Бундан ташқари, бу кунги ўқувчи милоддан олдин шакллана бошлаган (кейинги яқин асрларда бошқа бирикмаларга қўшилиб кетган) Хуросон, шундай қадимий Мовароуннаҳр (бизнинг бу кунги еримиз) билан бир пайтлар елкама-елка турганини тасаввур қилиши ёки қилолмаслиги мумкин. Маълум даврларда Мовароуннаҳр ҳатто Хуросон юксалиб, шоншукуқга бурканишини «ташқил этгани», бунга сабаб бўлганини эса ҳали китобларда ҳам деярли учратмаймиз. Бу хизмат бирон жойда очик ёзилмаган.

Соҳибқирон Амир Темур жаҳондаги кўплаб олим-фозиллар, ҳунармандларни пойтахт Самарқандда тўплаган, сарой аҳлини, асосан, ўзига синашга ерлар — Шаҳрисабз, Китоб, Самарқанд, Бухородан йиққан эди. Пайти келиб, унинг ўғли Шохрух Мирзо пойтахтни

мабодо Ҳиротга кўчирмаса, бутун давлат Самарқандда қолаверар эди! Самарқанд анча муддат ярим марказ (ярим пойтахт) бўлиб келса-да, арбоблар, илм-ҳунар кишилари аксари Салтанат билан бирга, Ҳиротга кўчган эди. Бир куни Мирхонднинг отаси Бурҳонуддин Ховандшоҳ Бухородан Балх ва Ҳиротга йўл олганидек, Давлатшоҳ Самарқандий, Лутфий, Навоий, кейинчалик Мирза Ғолибнинг ота-боболари ҳам ўша экинги натижаси («сарой карвони»)да суриниб, кўп ўтмай, янги пойтахт қаётига сингиб кетишган эди. Хуросон (катта қисми форслар бўлган жой)да тарихнинг бир қисми (муайян асрлар)да туркий тилга жиддий эътибор берилгани, умрбоқий туркий шеърийат яралиб, янги даражага кўтарилгани ва бу шеърийатда гўзаллар қиёфаси туркона чизилиб, соғинч акс этгани, гоҳ-гоҳ «Туркистон» деган сўзнинг ўзи ҳам ялт этиб кўзга ташлангани — бунинг барини табиий жараён, ўшанда рўй берган ҳижрат (кўчиш)нинг оқибати, деб тушуниш керак.

Қисқаси, Хуросон, айниқса пойтахт Ҳирот Ҳусайн Бойқаро даврига келиб, чинакам виқор ва чирой касб этган, фан, маданият бешигига айланган эди. «...*Шояр мингта яқин кишиким, аларнинг иши маъно дурларини назм силкига тортмоқ бўлмай.*» «*Ҳеч даврда бундоқ*» бўлмаган. «Мингта яқин» шоирдан ташқари, шунча олим, санъаткор, ҳунарманд. Бу — қанчалик Ҳусайннинг ҳимматидан бўлса, шунчалик тенг Алишернинг шарофатидан эди.

«*Амир Алишер Халосия хонақоҳида ўзининг ҳузур-ҳаловати (яшаб туриши) учун ажратилган хонани ул жаноб (Мирхонд)га бериб, «Равзат ус-сафо»ни ёзишни бузурди.*»

«*Устоз Қулмуҳаммад ва Шайху Нойи ва Ҳусайн Удийким, созда саромад эдилар, Бек (Алишер)нинг тарбият ва тақвияти била мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар. Устоз Беҳзод ва Шоҳ Музаффар тасвирда Бек (Алишер)нинг саъй ва эҳтимоми била мундоқ машҳур ва маъруф бўлдилар.*»

Мана, энди Бойқаро чарчаб қолган эди.

Лекин унинг куни «лашкар тортиш», итоатдан бош бурган фрзандларидан қай бирининг «таъзирини бе-

риш», қайсидир «фарзандининг иқбол ниҳолини таг-тубидан қўпориб ташлаш» билан ўтаётган эди. Яна:

«Шаҳзода (Бадиуззамон)нинг хос кишиларидан бир гуруҳи аёвсиз тўғдан ўтказилди, бир тўдаси асир олинди ва ҳукмга биноан, уларнинг (ҳам) кўпчилиги ўлдирилди».

Шоҳ ва шаҳзодалар орасида сўнги йиллар ой сайин, кун сайин кучайган бундай низолар, жанглар (аҳиллик, бири-бирини англаш йўқлиги) Салтанатни ҳалокатга, Мамлакатни емирилишга олиб бораётган эди. Даҳшатли жойи, аҳли ҳукамо ҳам, фуқаро ҳам буни пайқамаетган ёки бунга эътибор бермаётган эди. Бундан ҳам даҳшатлиси, ота ва болалар ноаҳилиги, ота тирик ҳолда Мамлакат хомталаш қилинаётгани, ёлли лоқайдлик-бепарволик заминида ёшлар (аксари ўсмир ва болалар) ичида катта-кичикни билмаган, барчага итоатсиз, тарбиясиз, билим-маданияти йўқ жоҳил ва ёвуз бир тўда пайдо бўла бошлаган эди. Бу боришда умр бўйи меҳнат қилиб, азият чекиб қўлга киритилган ободончиликдан маърифатгача (иморатлардан яратилган китобларгача) ҳаммаси арзимаган фурсатда кунфаякун бўлиб кетиши хавфи туғилган, ҒАФЛАТ босганидан, одамлар буни ўйламаётган эди.

Албатта, бир киши (банда) «бало тоғи»га қарши гуриши қийин.

Қўпориб ташлаёлмади.

(Шамол тегирмони билан олишган қаҳрамон ҳолига тушиш мумкин.)

Шунинг баробарида, бир киши (банда)га ҳам кўп ишлар қилиш имкони берилган. Ҳаёт СЕНГА боғлиқ.

Дунёда «бало тоғини тирноғи била» қазганлар бор.

Шундай инсонлар борки, фуқародан ҳам, аҳли ҳукамодан ҳам узоқроқни кўради.

Бундай инсонлар келтирган озодалик, ёруғлик узоқ асрларга етади!

Алишер ўз жорубкашлиги (фаррошлиги) билан машғул эди.

У УЗЛАТга чекинганига қарамай, атрофдагиларни суҳбатта тортиш, ҳаётдан доим воқиф бўлиб туришни ўзи учун муҳим деб биларди.

«Мир (Алишер)нинг одати шуки, ҳар кун яқин дўсти, суҳбатдоши Мавлоно Соҳибдорони чақириб: «Шаҳарда бу кун бўлиб ўтган ажиб (аҳамиятга эга) ҳодисалардан нени кўрддингиз ва неларни эшитдингиз?!» — деб сўрар эди. Мавлоно Соҳибдоро кимнингдир хушсуҳбат, ғаройиб эканлигидан сўзласа, у дарҳол: «Нега уни бу ерга олиб келмадингиз?!» — дер эди.»

Бироқ Алишер ҳар ким билан суҳбатлашмасди.
(Бунга унинг вақти ҳам йўқ эди.)

*Мени мен истаган
ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг
суҳбатин кўнглум писанг этмас.*

(Бу ерда, дастлабки сатрда озгина муболаға сезилади. Агар у Ёрни кўзда тутган бўлмаса, Бойқаронинг ўзи мажлислар, базмларга рўйхат тузаётиб, Алишернинг номини биринчи қаторда ёзар эди.)

Баъзан ҳар ким ёнида ўраланиши унга халал берарди.

«Алишербекнинг мизожи нозук била машҳурдур. Эл назокатини давлатининг ғуруридан тасаввур қилур эрдилар. Андоқ эмас экандур...»

Унинг кўнгли, таъби нозик бўлганлиги рост.

Ора-орада инжигани, асабийлангани ҳам рост.

Бу — олдига қўйган мақсади ва кечирган ҳаётдан келиб чиқади.

Бир гал шундай воқеа рўй берганди.

У марҳамат юзасидан бировга эгар-жабдуқли от инъом қилган эди. Ҳалиги киши илтифотни тушунмай, мулозаматни ошириб юборади. «Навоий отга муниб, бирор ерга борадиган бўлса, у ҳам хизматга турар, уйга (хужрага) қайтиб келганда эса дарвоза олтидан ҳеч, бир дам жилмас эди». Алишер жуда қисинган ва ўзи берган отни «ўғирлатиб-сотиб», ҳалиги кишини рози қилиб, ўзидан узоқлаштирган эди.

Баъзан бундай бўлар эди.

«...мулозиму суҳбатдошлари... Мир (Алишер)нинг қовоғига қараб, гал қотишдан кўрқдилар... дарвозахонада қолдилар. Ҳофиз Ғиёсиддин (деган киши) қараса, Мирнинг ёлғиз ўзи (чортоқда) ўтирибди. Фурсатни

ғанымат билиб, ичкари (боққа) кирди (кўпдан буён Алишерни кўришни орзу қиларди). Мир (шу кунлар) ўз соясидан ҳам ҳадик олиб юрган (зоҳидлар айна қаттиқ қасдлашган пайт) эди. У ўзи томон келаётган бегона кишини кўрди. Жаҳл билан сўради: «Бобо, сиз кимсиз, қаердансиз?! Менинг ҳузуримга нега келяпсиз?!» Ҳофиз тиз чўкиб, деди: «Мен ўзимни таърифи жоме ва моне қилиш (ҳар томонлама сизга таништириш) учун келмоқдаман!» Мир бу валаги сўзни эшитиб, деди: «Яқинроқ келинг...»

Баъзан у аксинча, суҳбатни қўмсаб қайсарланар ҳам эди:

«Таомдан сўнг мажлис оҳли Ҳазрати Мир (Алишер)-нинг кўпчилик олдида кўнгуллари беҳузур бўлиб, ёлғизлик талаб қилиш (ёлғизликни исташ) одатлари хотирларига келиб... бир-бирига боқишиб, ўринларидан турдилар-да, ташқарига чиқдилар. Мир (Алишер) шу кун суҳбат ва улфатчиликни (қандайдир) қўмсаётган эканлар. Ташқарига чиққан жамоага қараб, ғазаб ва зътироз билан дедилар: чамаси Алишернинг уйи ошпазлар дўкони-ю, Алишер эса ошпаз экан-да!»

Ҳаёт ўзича ҳаёт! Алишер билан Ҳусайннинг муносабатида доим улардан бири ҳақ, бири ноҳақ, бири оқ, бири қора, ~~асо~~ ўйлаш гўлликми, соддадилликдир. Бир инсон (банда) сифатида Алишер адашган, хато қилган (ҳатто ўзини етарлича муносиб тутолмай қолган) пайтлар ҳам учрайди. (Бойқаро Паҳлавон Муҳаммадга нисбатан ўзини шундай тутган пайтлар Алишер унга танбеҳ берган. Ва Алишер ҳам, зийрак, ақлли подшоҳ ҳақли бўлганида, буни қабул қилган.) «Бир кун Султон Ҳусайн Мирзо (Бойқаро) Амир Алишер билан хилватда ўтириб, ҳар бобда суҳбат қурарди.» Шу суҳбатда Алишер Ҳусайнга Амир Жаҳонгир барлос деган кишининг Салтанатда хизмати борлиги, лекин сўнгги даврда зътибордан четда қолганини эслатади. Бойқаро дейди: «Сиз билмайсизми, у қанақа одам? Мен унга бир оз иноят кўрсатсам... Ҳар кун бир кишини ўлдириб юрмасмикан?» Алишер: «Уни риоят қилганингиз, тарбиялаганингиз маъқул», дейди. Воситачилик қилади. Амир Жаҳонгирни «катта дабдаба, туғу ноғора, мулозиму навкарлар билан» Туршиз деган

қасабага ҳоким қилиб жўнатади. Барлос кўп ўтмай, фитначи, такаббур, саркаш кишилар таъсирига тушади. «Иш шунгача бориб етдики, халқ молу жонига (у) кўл узатадиган, хотину фарзандлари номусига тегадиган бўлди. Амир Алишер ёнига бир тўда одам келишди» Алишерга Жаҳонгирнинг (қилаётган бу) ишлари уни жазолаш, қатл этиш ёки йўқотишга сабаб бўла олмайдигандек туюлди. У келган одамларга: «Сизлар нуқул ўзбошимчалик, фитна ва нохушлик қилиб юрасиз, ҳокиму доруғаларингиз билан аксар келишолмайсиз. Энди сизларнинг адабларингизни берадиган вақт етди», дейди. Уларни кўрқитиб, подшоҳга арзга боришга йўл қўймай, қайтариб жўнатади... Бу билан осойишталик ўрнашмайди. «Амир Алишернинг ҳимоясига эътимом қилган Амир Жаҳонгир (арзга) (шикоят қилиб) борганлардан учта оқсоқолни қатл қилдирди. Туршиз халқи қора кийиб, икки юзга яқин киши (Ҳиротга ёпирилиб келганча) Жаҳоноро чорбоғи эшигида тўпланишди. Нолаю фиғон чекишди. Мирзо (Бойқаро) ҳарам ичкарасидан туриб, буларнинг суронидан кўрқиб сўради: «Нима гап, гулгулага боис не?» Унга аҳволни тушунтиришди. Мирзо (Бойқаро) Амир Алишерни чақиртириб, таъна қилди: «Тарбия қилмоқчи бўлганингиз устидан доғ деб келганларнинг доғига етинг! Шариаат ҳукмига амал қилиш лозим». Барча гуноҳлари, жиноятларини ҳисобга олиб, Амир Жаҳонгирни қатл этиш тўғрисида Туршиз халқи вакилларига нишон (рухсатнома) ёзиб берилди.»

* * *

Уэр, Шаҳрия!

Дағал бир ривоят бор.

Тўртта кўзи ожизни филга рўпара қилиб, таассуротини сўрашибди. Бири — фил устунга ўхшаш нарса экан, иккинчиси — фил узун-йўғон мешга ўхшар экан, дебди ва ҳоказо.

Биз ҳаётда доим ўз ТАСАВВУРимиздан ТАСВИР яратанмиз ва бирон воқеами, шахсми тасаввурнинг ўзи бизда ҳали мукамал эмаслиги тўғрисида кам ўйлаганмиз. Бировнинг кўзга чалинган маълум пайтдаги

балки ТАСОДИФ ҳолатини ХИСЛАТ деб билиб, уни яхши ёки ёмон, ижобий ёки салбий атаб, ҳар томонлама, ҳолис эмас, юзаки баҳо бераётганимизни кўпинча ҳатто сезмаганмиз. Бунинг устига, табиий ҳол, ҳаётда истаган ШАХСни ҳар ким ЎЗИ БИЛГАНИ ва ЎЗ ДАРАЖАСИда тасвирлаган. Яна айтаверса, биз зоҳидлар сингари аксар ЗОҲИРни кўрганмиз, БОТИНга «кўз ташламаганмиз». ҚАЛБ билан ҚИЁФАнинг БИРлигини ҳаёлимизга келтирмаганмиз. Қисқаси, мен ҳам эҳтимол, Алишернинг қиёфасини яхши тасаввур қилмагандирман ва шу боис, ТАСВИРдан кўнглим тўлмаётгандир?!

Мана, ҳозир бундай бир ЗИДДИЯТ диққатимни тортди.

Алишернинг асарларида бўлган РУҲ билан у ҳақда ёзилган ҳикоя (хотира)лардаги ҲОЛАТЛАР унча мос келмайди. Худо кечирсин, албатта, лекин унинг китобларини ўқиб, кейин у тўғридаги китобларни ўқиганинда, уни замондошлари гарчи бир инсон (банда) сифатида (бутун юксаклиги ва ожизликларини акс эттириб) тасвирлашга уринган бўлсалар-да, ҲЕЧ КИМ АЛИШЕРНИ ЎЗИ ДАРАЖАСИДА тушунмагандек таассурот уйғонади (умуман, ҳар қандай одамни ҳеч ким ўзи даражасида тушунмайди ҳам. Шахс ҳаёти, феъл-атвори сир-асрордан иборат). Алишер — аниқ мақсад, фидокор меҳнат, журъат-жасорат эгаси. Кучли, шиддатли, ҳатто исёнкор РУҲ унинг ҳар бир сатрида барқ уриб турибди. У ўзини ҳам, бошқаларни ҳам аямайдиган мурасасиз ҲАҚИҚАТПАРВАР. Шу билан бирга, ўта шафқатли, чумолига озор етса, жони оврийдиган инсон. Алишернинг кўп асарларида АДОЛАТ туйғуси билан ИШҚ туйғуси қоришиқ келади («ИШҚ» сўзини суйиб, қайта-қайта ишлатади). У ўзи-ўзига қаттиқ ишонади ва ҳаёт ҳақида «борини тўкиб-солиш»га ўзини ҳақли деб билади. Шу сабаб, ОЛЛОҲга мурожаат қилиб, Алишер бир пайт ЁРИ тўғри-сида ёзган эди:

*Бўлса ИШҚимда ҚУСУРе,
кўнглини мендин совут,*

*ИШҚим ар ПОК бўлса, тошдек —
кўнглин они мум қил.*

Зоҳидларнинг унга нисбатан душманлигига бош сабаб ҳам, ана шу — унинг ОЧИҚ СЎЗЛАШ хислатидир.

Ақлли, бу етмагандек, Ҳақиқат ва Адолатни истаган тили кескир киши қачон, кимга ёққан дейсиз!

Муросаю мадора, ён бериш, чекиниш — зоҳидларнинг талаби.

Уларнинг тилаги.

Алишер бундай қилолмайди.

Зоҳидлар буни билишади.

Шунинг учун, у ХИЛВАТни иктиёр этиб, ўзини тоат-ибодатга бағишлагани ҳам уларни «юмшатмайди». Аксинча, уларнинг баттар ғашини келтиради. Улар Алишерга «ишонипмайди».

Алишер-чи?!

УЗЛАТга чекингани билан, у ЗОҲИД бўлмайди. Бўлолмайди.

ОШИҚ эканлигини ҳамон яширмайди. ЗОҲИДлар ОЛАМни ҳам, ОХИРАТни ҳам юзаки тушунишади, деган фикридан қайтмайди.

Икки ўртада эскидан келган БАҲС давом этади. Олдингидан ортиқ ўт олади.

Алишер бу душманликдан ниҳоятда азобланади.

Лекин ўзининг БОТИНИда бўлганини ҳамон ёзганларида ошкор этаверади.

*Ўтинг, ишрат аҳлики, биз зорларбиз,
Туман-минг БАЛОга гирифторларбиз.*

*Кўнгулни қилиб юз яро ИШҚ ЎТИ,
Тараҳхум қилингким, ғилафгорларбиз.*

*Тиларбиз ШИФО бир Масиҳо-нафасдин,
Ки, бу кўҳна ДАЙР АРО беморларбиз.*

*Ёрутқай, дебон кўзни БИР САЪД КАВКАБ,
ҲАР ОҚШОМ ТОНГ ОТҚУНЧА БЕДОРЛАРБИЗ.*

*Сабукруҳ соқий, ФАНО жоми тутқил,
Ки, ЎЗЛУК ЮКИгин гаронборларбиз.*

*Муяссар эса ДЎСТНИНГ ВАСЛИ бир дам,
Бериб ИККИ ОЛАМ, харидорларбиз.*

*Навоий киби ичгали ИШҚ ЖОМИН,
ХАРОБОТ КЎЙИДА хумморларбиз.*

У ноҳақликка, зулмга қарши туришда, зоҳидларга қарши курашда қанчалик ўзини ўқтам тутса, ОШИҚ-ЛИК йўлида, Алишер, шунчалик фақир, хоксор. Дарвешлик, жувонмардлик («Эранлар хизматидин чекмаил бош») — бу унинг учун олдиндан келган бир мактаб («жом» сўзини ишлатганда ҳам, Жомийни эслайди, бекордан Жомийнинг этагини тутмаган), ўз ҳаётида онгли равишда шу мактабга кирган.

Буни ҳам Алишер БАҲС тарзида эслайди:

...ТУФРОҚ ша ТЕНГ ўлмишам!

У зоҳидлар билан БАҲСга ўзича нуқта ҳам қўяди:

*Биз ФАНО ТУФРОФИ бўлдук
ДАЙР АРО, Эй Аҳли ЗУҲД!*

Туфроқ.

Туфроқ.

Туфроқ.

(«Инсон туфроқдан яратилган ва яна туфроққа қайтади.»)

Абдулла Ансорий зиёратгоҳида Алишер жорубкашлик (фаррошлик) қилган палла БУ СЎЗ янгича, теран бир маъно касб этади.

* * *

«Шоирлик — ўтган ҳаётингни қайта-қайта варақлаш.»

Кимдир шундай деган эди.

Бу — умуман, инсонга хос.

Ёшлик пайтларим ҳеч ҳаёлимдан кетмайди.

Кун ёришиб-ёришмай аксар уйдан чиқиб, сув сепилган кўчани фаррош супуриб, чиннидек ҳолга келтираётганига кўзим тушарди. Нотинч, офир йиллар эканлигига қарамай, у даврда аёллар супурги кўтариб юрмас эди (аёл уйни, ҳовлини супуриши керак, кўчани эмас, деб тушуниларди шекилли). Асосан, эркак-

лар. Улар, одатда, биров кўчадан ўтганида (каттами, болачи) тўхтаб туришар, ёшинг улуғми-кичикми, сенга хоксорлик билан биринчи бўлиб салом беришар эди. У даврда ҳозиргидек, офтоб ёйилиб ишга бораётганда-ю, офтоб сўниб ишдан қайтаётганда еки қоқ туш вақтида ҳаммаёқни чангитиб, юзинг-кўзинг демай кўча супурувчилар ақалли мисол учун, биронта учрамас эди. Туфроқ (тупроқ)қа муносабат ҳам, адашмасам, ҳозиргидан фарқ қиларди. Азиз бир жойга борган кексалар ердан бир чимдим туфроқ олиб, қошларига суркашганини кўрганман. Қишлоқда дехқонлар бир ҳовуч туфроққа жонли мавжудотдек қараб, алла-нечук эркалаб мурожаат қилишганини ҳам кўрганман. Туфроқни ҳеч ким оёқ остидаги, лой учун яроқли ёки яроқсиз бир нарса деб тушунмасди, афтидан. Туфроқни ҳеч ким мажбур қилиб ишлатсанг, ҳосил берадиган бир манба деб ҳам тушунмасди, афтидан. Туфроқ, таъбир жоиз бўлса, фалсафий тушунча (эътиқод рамзларидан бири) эди... Ҳар қандай оддий ишда ҳам одамнинг фаросати, маданияти кўринади. Институтни битириб, тирикчилик учун бир идорада «рассомлик» қилганман. Гоҳ шиор ёзар, гоҳ турли табрикномаларни безар эдим. Хадича деган опамиз бор, ишимни назорат қиларди. Битта ҳарф эътиборсиз ёзилса, оппоқ қовозга доғ эмас, ортиқча битта қора нуқта қўнса, мендан ҳам, ўзидан ҳам хафа бўлиб кетар эди! Қофия опа деган кичик хизматчи аёлни ҳам эслайман. Ҳар куни саҳарлаб хоналарни ювиб-тозалаб, ойналарни артиб, хизматчилар кириб келгунча бир чойнақдан чой дамлаб, устини ёпиб ҳам қўяр эди. Дарвоқе, ўша йиллари бир гал касалхонада ётганман, эсладим (Шаҳрия). Абдусаттор деган бош врач палаталарни айландиган бўлса, ҳамма зир югуриб қоларди, чунки у деворга ўрнатилган чироқлар устигача бармоқ суриб, ҳатто битта-яримта қўнган чанг бор-йўқлигини текширарди. Мен йиллар давомида бошқа биронта касалхонада бунча тозалик, озодаликни кўрмадим... Бизнинг ёшлик пайтларимизда одамларни табақага ажратиш авж олмаганмиди, ҳарҳолда, фаррошга ҳамма эҳтиром билан қарарди. Олис асрлардан буюк инсонларга хос ХОКСОРЛИК белгиси бўлган фаррошликни

ҳеч ким жўн иш, ғариб иш, деб ҳам билмасди. Яна, фаррошлик — Ерни суйиб, пок тутиш эканлигию аслида бу барчанинг бурчи эканлиги! — кейинчалик унутилиб, ФАРРОШ ҳам, ТУФРОҚ ҳам бир оз беқадр бўлиб қолди...

Хўп.

Мен (ёшлик давримни эслаган) шу кунлар «бостириб» келган кузми, толиқиб, бардошим, куч-мадорим қуригани сабабданми, уйда судралиб юрганча, бир гал бошим айланиб...

бехос...

йиқилдим.

Сенинг (Шахрия, касалхонада) ётганинг кам, уйда, ўзим қарши турган ҳолда мен ҳам энди...

кўрпа-тўшак қилдим.

Олдин ҳам хасталик азобини чекканман.

Навоий тасвирини излаб, юк босиб, кўзим олдида дунё қоронғилашган, жоним вужудимдан суғуриб ташланган йиллар ёдимда. Ўзим эмас, ажабо! — КЎНГЛИМ йитган («итмиш кўнгул»), у ақлдан озган («телба янглишқим, қочар эл ғофил ўлгач, банг ила»), одамлар ғофил паллада устидаги занжир билан аллаёқларга кетган девона эди. Мен уни тутолмай, саргардон эдим.

Аmmo ҳозирги ҳолатим яна-да оғир.

Бутун аъзои-баданам сим-сим оғригани устига, ҳеч қачон туймаган ҲАСРАТ мени чулраган эди...

Мен ўзимча кузни, жунжика бошлаган дарахтлар, сарғиш-қизғиш тусга кириб алангаланган баргларни яхши кўраман. Бағрим алланечук ҳувиллаб, назаримда, бир томондан, КУЗнинг аёвсизлигини тушуниб, иккинчи томондан, кўнглимда ИШҚ туғилади.

Аввалдан Шарқ шеърини ва бор санъати (буни кўп эслаб, ўйлаб юраман!) қандайдир МАҲЗУН. Шеърлар, асосан, АЙРИЛИҚ ҳақида. Куйлар (мақомлар)имиз ҳам шундай. Тирик бир НОЛА. Анча йил бурун таниқди бир шоир: «Халқим мунгли куйларга ошиқ», деб ёзгани учун қаттиқ «дўппосланган» эди. Инсоф юзасидан қараганда, у ҲАҚли эди! Бу назм, бу куйлар бизнинг томиримизда оқади! Мен албатта, ўтмишда ҳаёт фақат вам (ҳасрат, айрилиқ)дан иборат эди, де-

майман. Энди, ёшим бир ерга етганида айниқса, ундай деёлмайман. Ҳаёт доим Бахт ва Бахтсизлик орасида ўтади. Ахир, биз FАMга ботганимиздан «Қаро кузум»ни чайқалиб эшитмаймиз-ку! Маҳзун (мунгли) Шарқ назми, оҳанглирида ЯХЛИТ ҲОЛДА (ажабки!) ФАНО ва БАҚО фалсафаси акс этади. (Бизда Бу фалсафа қачондир ТУЙҒУга айланган. Баҳорга муштоқлик, куз олдида мутелик ҳолатию кузни КЎПРОҚ ЁҚТИРИШ ҳам эҳтимолки, шу ТУЙҒУ билан боғлиқ.)

Тўшақда тўлганиб ётиб, куз ва ўз ҳаётим — негадир бир йўла иккиси — ҳақида ўйлайман. Энди фақат ёшлиқ пайтим эмас, кўрган-кечирганим барини аралаш-қуралаш эслайман. Ётган жойимда ўнганга, сўлга ағдарилиб, алаҳлаб, ўзимни икки бадмаст от қўшилган, гоҳ у, гоҳ бу ёнга ташланган аравада кетаётгандек сезаман. Аравадан сакраб тушиб, отлардан бирига минганча, аниқ бир ёқ, аниқ бир манзилга етиб боргим келади. Лекин аравани тўхтатолмайман, отлар менга бўйсунмайди. Шу асно сув устидаги барглардек, ўзимнинг турли даврлардаги ТАСВИРим хаёлимда жонланади. Орада йиллар бўлганидан, БУ ТАСВИРЛАР бири-бирига деярли ўхшамайди. Ҳар хил жойда, турли пайт, турли кийимда тушган БУ ТАСВИРЛАРни ёнма-ён тегиб қўйса, бир неча киши, деб ўйлаш мумкин. Аммо мана, шу ТАСВИРЛАРга тикилиб, мен ўзимнинг ТАСВИРИМ асосан, иккита эканлигини ҳис этаман. Менинг қонимда Раҳмон ва шайтон, ҳақиқат ва ёлғон, мутелик ва исён яшаб келганидан, ярмим жаннатда кезиб, ярмим дўзах ўтида куйиб ётгандек туюлади. Эй Парвардигор! Наҳотки, инсон ўз умрини ИККИ МЕНдан БИР МЕНга айланишга бағишлаб ўтказиши шарт?! Бутун ИНСОНИЯТ ТАРИХИ ана шу АЙЛАНИШ ҲАРАКАТИ билан ўтган?! Балки чуқурлиқда, эски, ярим ботқоқ ариқ бўйида бўлган камгарона-ғариб ҳовлига тақдир мени ИМТИҲОН учун келтириб жойлаштирган?! Бу ер зах, куз эрта келади, кузнинг ўртасига ҳам бормаёқ, қиш қиличини ялонғочлаб келаяпти, деб ўйлайсан. Биргина ҳовли эмас, хоналарда ҳам шамол изиллаб айланади. Бу хоналар ёққан билан илимайди. Деразадан эзилиб ташқарига қарайсан. Дарахтлар дийдираб, барглар шув тўкилаётганини кўрасан. Инсон-

нинг ўтган ҳар куни — барг. Бутун ҳаёти — барг. Ҳатто ўзи ҳам — барг. Қайси шоир ёзган, эслолмайман: «Мен — бир япроқ, ҳазон япроғи!» Эй Парвардигор! Бу дунёда менга болалиқдан камбағаллик-етишмовчилик, хасталик оламини кўрсатдинг. Хуқуқсизлик, ночорлик, бировлар зулмидан камситилиб-хўрланиш оламини ҳам кўрсатдинг. Менга ўзимдан минг чандон улкан кулфат, айрилиқ алами, азоб-изтироб бердинг. Қисқа бир умрда бунчалик ҚИЙНАЛИШ, ЎРТАНИШ, Нима учун? БУ БАНДА норозиликка борадими-йўқлигини билиш учунми?! БУ БАНДА ўз умрида БИР МЕНга айлана оладими-йўқлигини аниқлаш учунми?! БУ БАНДА Ерда судралиб юриб, ФОНИЙ эканлиги, ТУФРОҚ эканлигини тушунадими-йўқлигини текшириш учунми?! Мана, энди у ёнда Сен, Шаҳрия, бу ёнда мен хасталаниб ётибмиз. Бизни бундан сўнг нима кутяпти, тақдир бизга нималарни белгиланган? — номаълум. Биз неки бўлмасин, шукрона келтиришимиз керак, холос.

Тўшақда тўлганганимча, Алишерга «айланиб», унга қарийб қирқ йил озор етказган, уни қон қилган зоҳидлар билан БАҲСга киришиб кетаман. Зоҳидлар («Мулло, муфти бўлгонлар, ёлгон даъво қилгонлар») саводсиз, жоҳил эканликларидан, Аҳмад Яссавийни таниб-улуғлаб юрадилар-у, Алишер тузган баъзи бир оҳанглар Яссавийдан келганига фаҳми-фаросатлари етмайди. Ахир, Яссавий Навоийдан тўрт юз йил бурун ёзмаганмиди:

*ИШҚ йўлида ФАНО бўлай,
Ҳақ Биру Бор,
Ҳар не қилсанг,
ОШИҚ қилдил, Парвардигор!*

Ошиқлик — Олоҳни, У яратган Оламини севиб, Ҳақиқатга (Ҳаққа) хизмат қилганча, ТУФРОҚқа тенг бўлишдир. Ишқ йўлини тутган киши БОҚИЙ ОЛАМИ ОБОДлигини ФОНИЙ ОЛАМда бошлайди (яъни «БАҚО топар улқи, бўлди ФОНИЙ. Раҳравга БАҚО — ФАНО бўлибдур»).

ИШҚ + ФАНО = ОШИҚЛИК!

Ер айланади. Айланаверади.

Минг йиллар қидириб инсон етган ҲИКМАТ, олган САБОҚ қаерда?! Бу кунги одам ҳаётида ЎЗГАРИШ борми?!

Қуш инида кўрганини қилади.

Бир пайт оталар (балки оналар) йўл қўйган хатолар, гуноҳларни болалар қайтарадилар.

Дунёда БОЙликка ҳирс, нафс балоси йўқолгани йўқ.

Дунёда ҚАШШОҚлик (муҳтожлик) ҳамон муаммо.

Дунёда МАЪРИФАТ (тарбия) ҳеч қачон биринчи ўринга чиқолмаган (одамлар гоҳ оз-моз саводли, гоҳ еппасига саводсиз).

Инсоният — бир оила. Барча бири-бирига биродар, опа-сингил.

Шубҳасиз, шундай.

Бунга ҳеч ким эътироз билдирмайди.

Шундай экан...

Қаердан бу, тинч кексалар, болаларни уйдан кўчага ҳайдаган, тиниқ-зангор осмонни қалдиरोқдек гум-бирлаб ларзага солган ўқ садолари эшитилмоқда?!

Қаердан бу, қора кийиб, сочларини юлган аёлларнинг нола-фарёдлари эшитилмоқда?!

Қаердан бу, каттанинг зулмидан кичикнинг оҳ чекиб, инграниб ётгани ёки оддий, кўчада икки йўловчидан бирининг иккинчиси қорнига пичоқ санчиб, ер қонга беланганида, кечиккан миршаб хуштаги-ю, «тез ёрдам» машинаси овози эшитилмоқда?!

Мен умримда кўп оғриқли шовқинларни эшитдим.

Мен умримда кўп нохуш манзараларни кўрдим.

Лекин мени Алишер ҒАФЛАТДАН УЙҒОТДИ.

Мени қулоғимга кафтимни тутиб, ДУНЁНИ эшитишга, кўзларимни йириб, ДУНЁНИ кўришга Алишер ўргатди.

Мен ундан қарздорман!

* * *

Хаёлим Сендан паришон, Шаҳрия!

Рости, ўзимдан ҳам хаёлим паришон.

Шу ҳолатда ётиб, Одил вафот этганидан буён Барнодан ҳам кўнглим хотиржам эмаслигини ҳис этдим.

У жила қурса «енгил» бўлгунча уйига, Термизга кетгани дурустмиди?! Бироқ ҳозирги ҳолатда унга Тошкентдан жўнаш керак, деб қандай айтасан?!

Сен хасталанганингдан буён (бу кунга қадар) мен ёнингда бўлдим. Шаҳноза билан Зебо, куёвлар, неваралар, Холид, унинг хотини Каромат сени бир кун ёлғиз қолдиришгани йўқ. Синфдошлар ўша, бир гал тўпланиб боришганидан кейин, ҳар ким ўзича вақт топиб, хабар олиб туришибди... Булар ана, мени ҳам ёлғизлатиб қўйишмади. Уч-тўрт кунда ўнгланиб оёққа туришимга ёрдам беришди. Шу ўринда айтай. Умуман, мен уйдан кам чиқадиган бўлганимдан бери рассом дўстларим, укаларим Баҳодир Жалол, Жавлон Умарбек, Алишер Мирзолар (мендан кўра истеъдодли ва шухратли рассомлар) гоҳ-гоҳ, уста, ётибсизми, деб келиб, кулишиб, суҳбатлашиб кетишади. (Жавлон Бобурнинг, Баҳодир Машрабнинг ТАСВИРини келтириб чизган. Бу ТАСВИРлар устида ишлаётиб, улар ҳам азобланишган, албатта. Лекин олифта гап эмас, Навоийни ТАСВИРлаш янада қийин.)

Қисқаси, Сену мен яхши-ёмон кун ОДАМЛАР ҚУРШОВИДА!

Барно эса бу ерда ЕЛҒИЗ.

Тўғри, Термиздан бир опаси келиб, унга қарашиб юрибди.

Одилнинг онаси, икки акаси ҳам уни унутишмайди (улар Барнони ўзлариникига кўчиришмоқчи ҳам эдилар, қани, бу қайсар Барно кўнса! Эри билан яшаган бир хоналик уй унга азиз Тамом. Вассалом).

Унинг дугоналари, ўз касбдошлари бор.

Холид билан Каромат ҳам ундан меҳрларини дарий тутишмайди.

Шунга қарамай, ҳозир Барнога бардош тилаш керак.

* * *

— Янгамни ўзимиз олиб келамиз, — деди Холид.

Мен кўнмадим.

Сени (Шаҳрия!) касалхонадан олиб келишга ўзим бормасам, кейин юзингга қандай қарайман?!

Илқиллаб-сиқиллаб бўлса ҳам, ўрнимдан туриб соқолимни олдим, кийиндим.

Ниҳоят, кўплашиб Сени машинада уйга олиб келдик.

Ҳақимлар жавоб бераётиб, уйда муолажани давом эттирасизлар, ортиқча койитманглар, дейишди. Тўшакдан турганинг билан, бир оёқ, бир қўл (айниқса, қўл, тугилиб қолган) яхши ишламайди. Умуман, вужуднинг ҳамон ярми карахтлиги ўтиб кетмаган. Бу энди (Худо шифо берган тақдирда ҳам) анча узоққа чўзиладиганга ўхшайди.

Уй (менинг устахонамдан ташқари) тоза, озода эди. Лекин уй бекасининг бу борада доим ўз тушунчаси бўлади. Ҳай-ҳай дейишимга, ўзинг «ярим одам» эканлигинга парво қилмай, дарров ҳаммаёқни «афдартўнтар» қилиб ташладинг. Мен ҳис этдим. Аёл бўлмаганда, уйда ҳаёт бўлмас экан!

Устахонада қораланган дафтарларга кўзинг тушиб, аввалига суюндинг. Аёл зоти ўзи бўлмаганида эри (бир иш билан машғул бўлишини истайди) санқиб юрганини ёқтирмайди.

(Биз рассомларнинг баъзан бундай одатимиз ҳам йўқ эмас. Олдинлар куни бўйи кўчада юрган пайтларим учрайди. Шаҳрия ўйламайдик, ҳозир бунга менда на ҳол етади, на ҳафсала!)

Кейин, ТАСВИР ўрнида бу яна нима гап, деб ажабландинг. Ўнглиб ол, ўқийсан, ўзинг тушунасан, дедим.

Сен олис бир ерда юриб уйига қайтган одамга хос энгил ҳаяжонда эдинг. Мен бу ҳолат тез сўнмаслигига ҳаракат қилмоқда эдим.

Қандай бўлмасин, маълум бир давр ўтиб, хонадонда ҳаёт одатдаги изга тушгандек эди.

Мен ора-орада вақт топиб, қайтиб ишга кириша бошладим.

* * *

*Подшоҳлик борлиги —
бошдин-оёқ бош оғриғи...*

Агар Алишер ёшлигидан саройда хизмат қилмаса, кейинчалик Вазир ва Амир бўлмаса, подшоҳлик ҳам осон эмаслиги («бош оғриғи»)ни балки билмас эди! У ўзига нисбатан ҳам Хусайн ЭРКСИЗ эканлиги, бутун

ИМКОНИЯТ қўлида-ю, баъзан оддий эр-хотин жан-жалига чора тополмай танг ҳолга тушган пайтлари ҳам бўлганидан хабардор эди. Бутун Мамлакат Хусайнинг «ўпкасидан нафас олар» эди, шу боис, Султоннинг на туши, на ўнгида ҳаловат бор эди. Алишер бу ҳақда ўйлаганида, дўстига ачинар эди.

Лекин ҳозирча у Ансорий остонасида тоат-ибодатга берилиб, «*Ҳақ раҳмати умиди била тун-кун маст*» эди. Ўзини таътилга чиққан талабадек сезмоқда эди.

Худди талабадек, яна туркий, арабий, форсий тилларда ёзилган турли китобларни қайтадан мутолаа қилишга кўп вақт сарфлаётган эди. Алишер бир умр ҳикмат, дониш эгаллаш керак, деган фикрни бот-бот эслар ва кулиб, ота-боболарнинг бу ҳақдаги ўтитини тасдиқлар эди:

*Эр кишига зебу зийнат
ҳикмату донишдурур,
Яхши киймак бирла
хотинларга оройишдурур.*

У деярли ҳар куни ёзиш билан ҳам банд эди.

Ёш, шўх-шан пайтлари, Номанум Гўзалга бағишлаб, хаёлидан ўтганини тўғри ёзиб кетаверар эди. У пайтда БИР ИИГИТ сифатида «эркалик» туяр ва ўз кайфият-ҳолатини ортиқча «пардалаб» ҳам ўтирмас эди:

*Бели-ю, оғзи кўрар-кўурмасга
чун пинҳон эрур,
Бас, муни кучмоқ, они ўпмоқ
қачон имкон эрур...*

Энди бу «нарсалар» эмас, фақат ҳижрон ва армон қолган.

Ҳижрон ва армон қолгунга (ана, ёш қайтгунга) қадар эса орада кечилган йўл узоқ, жуда узоқ.

Алишер энди Номанум Гўзални хўрсинибгина эслайди, холос:

*Кўзда бир уйқуни кўрсам,
УЙҚУДА КЎРСАМ СЕНИ, —
То ажал-уйқуси ушбу
ДАВЛАТИ ДИЙДОР бас...*

У ҳамон ўртанади. Ёнади.

Аммо энди у ИШҚ, ОШИҚЛИК, деганда кўпинча Номаълум Гўзал тўнрисида ўиламади.

Бир Мамлакатда яшаб, шу Мамлакат ҳаётига дахл-сиз туриш мумкин эмас. Айниқса, Алишер каби АР-БОБ учун!

У ҳар кун, ҳар соат МАМЛАКАТДАГИ АХВОЛ билан қизиқар эди (менинг энди Салтанатга алоқам йўқ, саройдан кетганман, бунинг устига, УЗЛАТга чекинган ЖОРУБКАШман, деган гап ҳатто ҳаёлига ҳам келмас эди).

Бойқаро ўғли Абулмуҳсин Мирзо билан Марв томонда сулҳ тузгач, Астрободга йўл олган эди.

«...Абулмузи Султон Ҳусайн Баҳодир (исён кўтарган бошқа ўғли) Муҳаммад Ҳусайн Мирзони даф қилиш (таъзирини бериш) учун Астрободга кетган пайтда, Султон Бадиуззамон Мирзо Сейистондан ва Амир Шужоъуддин Зуннун (ўзига тегишли) Заминдовардан Ғур яйловига келдилар ва (бутун) Хуросон мамлакатини қўлга киритиб олиш ҳаёли билан ҳазораи-никудорий (қабиласи) ҳамда (даштли) қилчоқлардан қўшин тўпладилар. Кенгаш ўтказгандан сўнг, саноксиз аскар билан Ҳиротруд вилояти устига қараб юрдилар Амирлар ва аркони давлатга тегишли (Бойқаро тасарруфига бўлган) от-уловдан нимаики топсалар, тортиб олиб, муқаддас Фиёсия лангарига қараб кетдилар. Бу ердан талай қўй (пода)ни ўлжа қилиб, дорулсалтана Ҳиротга қараб йўл олдилар. Амир Низомуддин Алишер (бундай пайтда у четда туролмайди), Амир Муборизуддин Валибек ва Ҳиротда қолган (Бойқаро билан кетмаган) бошқа амирлар бу воқеани (Бадиуззамон бостириб келётганини) эшитиб, изтироб денгизига чўмдилар. Шаҳарнинг девор ва буржларини мустаҳкамлаб, булукларнинг халқини (қалъадан ташқаридаги аҳолини) шаҳар ичкарасига олдилар. Бадиуззамон Мирзо Убаҳ қасабасига етгандан кейин, Амир (Шужоъуддин) Зуннунни манғулой расми билан олдинга юборди. Булуклардан шаҳарга кириб олишга улгурмай боғчалари (ўз ерларига) қолган кишилар Бадиуззамонни орқага қайтиб кетган, Амир Зуннун эса ул ҳазратнинг ёрдამисиз Ҳиротни қамал қилиш учун келаяпти, деб гумон қилиб, шу

ондаёқ шаҳарга (Ҳиротга) бордилар. Амир Зуннуннинг озгина сипоҳ билан, лекин зўр ғурур билан яқинлашиб қолганлигини хабар қилдилар ва амирлар унга қарши (жангга) чиқсалар, калаба қозонишлари мумкинлигини айтдилар. Шу вақтда Муҳаммад Маъсум Мирзо Чечактудан Ҳиротга келди. Амир (Муборизуддин) Валибек ёрдам сўраб мурожаат қилди ва икки-уч минг кишилик отлик аскар жамлаб, Муҳаммад Маъсум Мирзо ҳамда Саййид Абдулла Мирзоларнинг узангисига шаҳардан чиқди. Мирзо Муҳаммад Маъсумни марказ (қалб қисм)га қўйиб, ўзи ўнг қанотга турди, сўл қанотни эса Саййид Абдулла Мирзо ва Амир Бобо Алига топширди. У (қарши) тарафдан, Султон Бадиуззамон Мирзо Лаклакхона атрофига Амир Зуннунга қўшилди. Соқчилар душман қўшини қораси кўринганини хабар қилдилар. Шу соатнинг ўзига Амир Зуннун арғин лашкари билан отланди ва шигдатланиб олдинга ташланди. Ўлангинешинда ҳар иккала томон тўқнашди, сурнай ва карнайнинг овози кайвон айвонидан ҳам ўтди, ҳар иккала томоннинг шер йигитлари қилич яланғочлаб бир-бирига ташландилар... Шу аснода Султон Бадиуззамоннинг ёлиб-жаҳонгир байроғи жанг майдонига шўъла сочди (ҳилпиради). Ҳиротликлар бу аҳволни кўриб, қўларини жангдан тортдилар. (Бу ерда гап Бадиуззамон катта куч билан бостириб келганида эмас. Ундан кўрқув ҳам бош сабаб эмас. Амирлару аркони давлатдан тортиб ҳар қандай тарихнавис, муаррих учун умуман, Шаҳзодалар билан муносабат ҳаддан ташқари мураккаб эди. Тўғрироғи, кўпчилик қайси йўсинда муносабатда бўлишни билмаганидан аксар саросималанар эди! Бадиуззамонми, бошқа шаҳзодами, гарчи Бойқарога қарши юриш қилган бўлса-да, ҳамма бир томондан, подшоҳ тарафда туришга тайёр, иккинчи томондан, унинг юз-хотири ҳеч ким Шаҳзодаларга дадил душманлик ҳолатига боришни истамас эди. Ота билан бола орасига тушишнинг малоллиги сезилар эди! Бунинг устига, шоҳ-ота бу кун бирон фарзандига адоватли қараса, эртага ярашиб, меҳр кўрсатиши мумкин. Бу ҳолда орага тушган киши хижолат чекади. Қолаверса, бу кунги ШАҲЗОДА эртага Подшоҳ бўлиши эҳтимоли бор. Буни инобатга олмаслик, калтабинликдир. Ана

шу сабабларга кўра ёзилган тарихларда ҳам Муаррихнинг бир оз паришонлангани кўзга ташланади). Даставвал Саййид Абдулла Мирзо ва Амир Бобо Али чекиндилар. Уларнинг изидан Муҳаммад Маъсум Мирзо ва Амир Муборизуддин Муҳаммад Валибек ҳам қочишни ихтиёр қилдилар. Муҳаммад Маъсум Мирзо ва Саййид Абдулла Мирзо шаҳарга (Ҳиротга) киришни маъқул кўрмай, тўғри Султон Ҳусайннинг Ҳумоюн ўрдусига (Астробод томонга) қараб жўнадилар. Аммо Амир Муҳаммад Валибек бошқа қочоқлар билан бирга, шаҳарга кирди, дарвозаларни (янгидан) беркитиб, бурж ҳамда деворларни (қайтиб) мустаҳкамлади. Султон Бадиуззамон Мирзо волиб ҳолда Ўланги-нешинда тўхтади (қарор топди). Бир неча кундан кейин Пули Молонга борди ва ҳиротликлар шаҳарни жангсиз топширсалар керак, деган хаёл билан кўшинни жангдан тийиб турди.

Шу ҳолда қирқ кун муҳлат ўтгач, Хоқони Мансур (Бойқаро)нинг Ҳиротга қайтаётгани хабари эшитилди. Амир Низомуддин Алишер Бадиуззамон ҳузурига элчилар юбориб, уни отасига қарши урушишдан чўчитди (кўрқитди) ва отаси билан тўқнашиш, фитна-фасод янгиланмасдан туриб, шаҳар (Ҳирот) атрофини бўшатганча, бирон ёққа жўнаб кетишини сўради (таклиф қилди). Шаҳзода бу илтимос (илтимос йўсинида айтилган гап)ни қабул қилиш замон (шу вақт) тақозоси эканлигини англаб, Пули Молондан Пули Солорга, у ердан эса Мурғоб дарёси бўйига қараб жўнаб кетди.

Уч-тўрт кундан сўнг Хоқон (Бойқаро)нинг зафарли байроғи Ҳирот устига шуъла сочди (қилпиради). Амирлар, уламо, эътиборли зотлар унинг ҳузурига чиқдилар. Хоқони Мансур уларнинг барчасини сийлади.»

«Бадиуззамон Мирзо Ҳирот атрофидан кўчиб, Мурғоб бўйига қараб жўнагандан кейин, Бодғис ва Чечакту (қасабалари)нинг лашкари унинг музаффар байроғи остида жам бўлдилар. Қандаҳордан Шужоҳбек (Шужоьуддин Зуннун бўлиши керак) ҳам келиб, олий ўрдуда катта жамият тўпланди (жамоа йиғилди).

Хоқони Мансур (Бойқаро) тарафидан (унга бўйсуниб) Маручоқ қалъасида ҳукумат қуриб ўтирган Баридга Баҳши қалъани таслим қилиш (ихтиёрий равишда

топшириш)дан бош тортгани учун Шужоҳбек уша (бу) қалъани зибт этишга тутинди. Зафар асарли (ғолиб) кўшиннинг ҳазораи-никудорий ва бошқа қабилалардан иборат сипоҳи, тура чопарларини тутиб, камонларини кўлга олиб, уша (шу) мустаҳкам қилъага ташландилар. Амир Барига (Бахши) эрта саҳардан то чошғоҳқа қадар мудофаа билан машғул бўлди, ахийри ортиқча қаршилик кўрсатишга ожизлик қилди. Шужоҳбек қаҳру ғазаб билан Маручоқни олиб, Амир Барига (Бахши)нинг кўл-оёғини боғлаб, Бадиуззамон Мирзо ҳузурига юборди. Он ҳазрат уни гуноҳларидан кечиб, кўйиб юборди.

Хоқони Мансур (Бойқаро) Ҳиротга туриб, улуғ мартабали фарзандининг катта кўшинга ва зўр истеъдогга (қобилиятга) эга эканлигидан воқиф бўлгач, бениҳоят изтиробга тушди, чунки (Бадиуззамоннинг эътибор қозониши Ҳусайн кўлидан Салтанат чиқиб кетаётгани нишонаси эди, бундан ташқари) ўша пайтда зафарли кўшин (Бойқаро лашқари) эндигина Астробод юришидан қайтган, отлар ниҳоятда ориғлаб ва ҳолсизланиб, яна сафарга чиқиш учун бир мунча вақт уларга дам бериш керак эди. Бадиуззамон Мирзо эса жангга шай бўлиб турарди. Хоқони Мансур (Бойқаро) ноилож, Султон ҳазратларининг (ўзининг) Яқин Дўсти Амир Алишер билан кенгашиб, ярашиш биносини бунёд этишга тутинди ва Мавлоно Фасиҳуддин Соҳибдоро Астрободийни бу ишни амалга ошириш учун Мурғоб бўйишга юборди. Ул жаноб эрта тонгда ўша жойда (соҳилда) Султон Бадиуззамон Мирзо ҳамда Амир Зуннун (Шижоъуддин) билан учрашди. Яхши сўзлар билан (шаҳзодани) бузруквор отасига штоат қилишга тарғиб этди ва (уни) руҳлантирди. Ул ҳазрат (Бадиуззамон Мирзо) отасининг ҳақ-хуқуқларини мулоҳаза қилиб, сулҳга мойил бўлди. Борди-келди бир неча такрорлангач, ниҳоят Балх мамлакати ва унга тобе бўлган ерлар ҳукмронлиги, Аму бўйларидан то Мурғобгача, тўла ваколат билан Бадиуззамон Мирзога берилди ва ул азиз шаҳзоданинг донгдор номи ўша (бу) вилоятда Хоқон ҳазратлари (Бойқаро)нинг ҳумоюн номига кўшиб хутбада ўқилади, деб келишилди.»

Бойқаро жилла қурганда, озгина осойишталикка ташна эди.

Лекин:

«Муҳаммад Ҳусайн Мирзо Астробод вилоятида тамом мустаҳкамланиб олгандан кейин... хотирига Хуросоннинг бошқа вилоятларини ҳам босиб олиш фикри келди... шижоатли силоҳи билан Исфароин устига юрди, бостириб келиб, Амир Бағриддинни қамал қилди. Бу шерпеша (мард) Амир хузурига одам юбориб, уни итот ва тобеликка даъват этди. (Аммо) Амир Бағриддин Хоқони Мансур (Бойқаро)нинг тарбиятини (уни бу ерга қўйганини) риоя қилиб, Шаҳзодага бўйин эгмади, ихтиёридаги оз сонли одами билан қулига ўқу камон, қиличу найза олиб, Астробод силоҳига қарши жангга тушди... бироқ Муҳаммад Ҳусайн Мирзонинг лашкари кўплик қилиб, уни ҳар тарафдан ўраб олди... Тезда жангни тўхтатсин, деб омонлик ваъда қилдилар ва уни Шаҳзода мурувватидан умидвор этишга уриндилар. Амир Бағриддин бу гапларга буткул қулоқ солмади ва тиз зарбидан шаҳидлик шарбатини ичмагунича жангни давом эттирди.

Шу вақт Сабзаворда (Бойқаронинг бошқа бир ўғли) Музаффар Ҳусайн Мирзо Муҳаммад Ҳусайн Мирзонинг исёни ва Амир Бағриддиннинг ўлдирилишидан хабар топгач, Сабзавордан чиқиб, биродарига қарши урушга отланди... Музаффар Ҳусайн (Мирзо) аскарининг кўпчилиги аёвсиз тўғдан ўтказилди, бир гуруҳи асир олинди... Музаффар Ҳусайн (Мирзо)нинг бу ерда ортиқ туришга (жангни давом эттиришга) мажоли қолмади...

Муҳаммад Ҳусайн Мирзо эса Хуросонни холи (ҳимоясиз, эгасиз) топиб, Астрободдан Нишопур ҳамда Сабзаворгача бўлган ерларни зафарпаноҳ қушиннинг жилавагоҳига айлантирди (аскарларини ҳамма ёққа сочиб ташлади), адолат йўлини тарк этиб, шаҳар ва вилоятларни талаш, халқни қирғин қилиш ишига қўл урди...

(Бойқаро) танасини заифлик ва бадан шаҳристонини (мулкини) қариллик заруратлари эгаллаб олганига қарамай, хусравона ғайрат ҳамда шоҳона ҳамият билан зафар миҳофасига тушди (ўғли билан урушишга тайёрланди)...»

Мамлакатдаги умум манзара шундай эди.

Шу йиллари яна бир мудҳиш воқеа руи берди
 ЁЗУҚ СИПОҲИ (гуноҳ лашкари) бошқа томондан
 бош кўтарди.

ТУФРОҚ қонга беланиб етган эди, баттар ингран-
 ди.

Ҳусайн Бойқаро чарчаб, алақачон гизгин қўлдан
 чиқаргандек каифият гуғилган эди.

Подшоҳ ва арқони давлат мамлакатга эгалик қилол-
 маса, шаҳзодалардан бўлак ҳам эга булгиси келганлар
 топилар экан.

Ҳиротда (боринги, бутун мамлакатда) ўғрилар, бе-
 зорилар, каллақесарлар кўпайиб кетган, итватсиз бир
 жамоа гўеки сув остидан пўқақдек юзага қалқиб чиқ-
 қан эди. Улар ўз ҳукмини ўтказишга тушган эди!

Бундай воқеа тарихда олдин ҳам рўй берган.

Амир Исмоил Сомоний ҳукмронлик қила бошла-
 ган даврда Бухоро ташқарисида «ин қуриб», вақти-
 вақти билан шаҳарга ёпирилиб кирган, ҳаммаёқни та-
 лон-тарож қилган қароқчи тўдалар бўлар эди. Ўша
 давр ҳақида бундай деб ёзилган:

*«(Шу замонда) ўғрилардан бири бир тўда халқни ўз
 атрофига тўтлаган, қишлоқнинг (атроф даштларнинг)
 бебош ва безориларидан тўрт мингта одам жам бўлган
 эди. Улар ҳаммаси Ромтин (Ромитан) билан Барқад
 (тумани) ўртасида йўлтўсарлик қилар ва шаҳарга
 (доим) қасд қилишлари хавфи ҳам муаллақ турар эди.
 Амир Исмоил ўз соқчибошиси, Бухоро деворини қурган
 ва (эндиликда Ало кўчаси) Кўйи Ало унинг номи билан
 аталадиган Ҳусайн ибн Алони бу ўғриларга қарши уру-
 шишга юборди. Бухоро аҳолисидан улуғлар ва саркар-
 далар унга ёр (ҳамроҳ) бўлдилар ва бориб, олишиб,
 ўғриларни маҳв этдилар. Ҳусайн ибн Ало уларни ма-
 луб этгач, бошлиғини тутиб ўлдирди ва унинг бошини
 олиб келди. (Безорилардан) бир гуруҳ кишини ҳам бан-
 ди қилган эди. Амир Исмоил уларни (кўл-оёқларини)
 болаб, Самарқандга (ўшанда подшоҳ бўлган Амир Наср-
 га) юборди».*

Амир Темур даврида ҳам шунга яқин воқеа ўтган
 эдики, Соҳибқироннинг ўзи ёзган эди:

«Бундан (тинчлик ўрнатгандан) чиққан натижа шулдирки, бир киши Анқарадан Самарқандга қимматбаҳо моллари билан жўнаса (йўлга тушса), ясовулсиз, оғдий ҳолда эсон-омон юра олади. Йўллардаги қароқчи, бўлангилардан беҳатарлигини таъмин этиб қўйганман. Ҳеч бир одам у карвонларнинг молига ёмон кўз билан қараёлмайди. Яна бир мисол: бир табақ олтинни бир кичик боланинг бошига қўйиб, Шарқдан Фарбга, Шимолдан Жанубга йўланса, орадан йиллар ўтади, кичкина бола болиғ (етук) ҳам бўлади, бошидаги олтиннинг бир донасига ҳам нуқсон етмайди. У болани алдаб ёки зўрлик ишлатиб, олтинни олгувчи одам менинг қўл остида бўлмайди. Ҳеч ким эшитганим, менинг қўл остида бўлган ерлардаги бир шаҳарда дўконнинг ўғирланганини? Ёки қайси бир кишининг уйига ўғри босиб кирганини? Бу каби жарималар эшитилмаганининг сабаби ҳам, мен тутган усул (йўл, қонун)нинг тўғри эканини исботлайди. Мен фотиҳликка эришишимдан илгари ҳам ўғри-қароқчиларга қарши чора кўриш, доруғалар (маъмурлар)нинг очик бўлиши учун зўр ташаббус қилганман. Чунончи, бир доруға шаҳар амниятини ўз устига қабул қилиб олганим, у қуруқ номга вазифахўр эмас, балки масъулиятли бир ўринда турганини билмоғи, кеча-кундуз ўз вазифасининг ижросида огоҳ бўлмоғи лозимдур. Агар бир ўғрилик ҳодисаси зоҳир бўлса, ҳаммадан аввал доруғанинг ўзи масъул тутилади. Ўғри топилмаса, доруғанинг қўли кесилиб, ўғрининг ўрнига ўзи жазоланади».

Мана, энди пойтахт Ҳиротда осмонни булут қоплаган эди!

Бу ерда гўёки на шох, на доруға, на қози, на миршаб бор.

Одамлар эрталаб кўчага чиқиб, кимдир ўлдирилгани, кимдир уриб-чала жон қолга келтирилганини кўрар, эшитар эдилар.

Кундузлари кўчаларда тобут лопиллар эди.

Ҳар кўча, ҳар гузарда кун сайин қора мотам либоси кийганлар кўпайиб бормоқда эди.

Кечки пайтда шом ва хуфтон намозини, саҳарда бомдод намозини ўқигани одамлар қўрқишганидан масжидга чиқмай қўйишган эди. Гоҳо муаззинлар ўзи

чиқмас, азон ҳам эшитилмас, гоҳо имом чиқмай, сўфи-лар ўзи имомликка ўтар эди.

Шаҳар кунпа-кундузи ҳам деярли бўм-бўш. Бозорлар, ҳаммомлар, сартарош ва косибларнинг дўконлари ярим ёпиқ ҳолда. Биров молидан, биров жонидан кўрқади. Тасодиф учрашган кишилар кимнинг жанозаси борлиги, кимга фотиҳа ўқиш кераклиги ҳақида сўзлашишади, холос.

Одам кўчадан қочгани билан, уйда ҳам у ҳимояга муҳтож

Тунлари қайсидир уйни ўғри босиб, қий-чув кўтарилиши одат гусига кирган. Ҳатто уйда қурол-аслаҳа бўлган беклар, сипоҳийлар безовта. Улардан ҳам безори-ўғрилар, афтидан, тап тортишмас, ҳайқишмас эди.

Шаҳарни (мамлакатни) эгаллаб, ҳаммаёқни алғовдалғов қилиб юборганлар, асосан, ўн икки-ўн тўрт ешлардаги «йигитча»лар эди. Булар аксари етим қолган ёки ота-онаси иложсизликдан етим қолдирган, ҳеч қандай билим олмай, тарбия кўрмай, қашшоқликми, бекорчиликданми бебошлик йўлини тутган эди. Буларни «кўча болалари» дейиш мумкин, кўча уларни ваҳшийлаштириб юборган эди. Бировнинг изтиробидарди улар учун сариқ чақача қийматта эга эмасди.

Шаҳарда қабристонлар кундан-кун «семириб» борар эди.

Абдулла Ансорий зиёраттоҳи ортидаги мазорда ҳам янги қатор дўнгликлар, туфроқ уюмлари пайдо бўлган эди.

Алишер ўз мулозимлари ва мусоҳибларидан ҳар куни шаҳардаги аҳволни сўраб-суриштирар эди.

Сал муддат бурун одамлар гафлатда юришганидан эътибор бермаган ШАРПА, ҚОРА бир ИСЁН бу кун шаҳарни ишғол этгани, ана-мана бутун Ҳирот устида олов ва тутун айланиб, кўкка юксалиб турган кўркем Ҳирот бир ҳовуч хок каби ерга тўкилиб тушишини ўйлаб-азобланган Алишерни ҳар куни қулоғига етиб келган бири-биридан нохуш хабарлар ларзага соларди. Ҳар гал совуқ бир хабарни эшитганида қаттиқ асабийланар ва Султон Ҳусайн нега Шаҳзодалар исёнидан ҳам даҳшатлироқ ҲОЛАТга тезда бирон чора-

тадбир кўришга ҳаракат қилмаяпти, деб ажабланар эди.

Алишердан ҳам кура кўпроқ аслида, Ҳусайн Бойқаро ташвишланаётган эди. Зероки, Алишерга нисбатан (ўзича) каттароқ жавобгарлик унинг бўйнида эди.

Бойқаро (узок жангу жадаллар натижасида ва шубҳасиз, бошига бахт куши қўниб) тахтга минганидаёқ «подшоҳлик борлиғи (Алишер айтмоқчи!) бошдин-оёқ бош оғриғи» эканлигини ҳис этган, ҳамон ҳар кун, ҳар соат ҳис этар эди.

Алишер — арбоб, халқ, мамлакат олдида масъулиятни ўйлайди, куюнади. Аммо ҳар ишда сўнгги ҳукм Ҳусайнга боғлиқ. У — подшоҳ, тахтга минган пайтдан эътиборан бу дунё-у дунё ўзининг ҳам, бошқаларнинг ҳам ҳаёт-мамотидан ҳисоб беради.

Ҳусайн бирон ишни пайсалга солгани йўқ.

Фақат аввалида у фарзандлари қўзғаяётган низолар билан ҳаёли банд бўлиб, пойтахт Ҳирот бағрида калхатдек қанот ёзган, ерга қора соя ташлаганча, суришиб келаётган бало-қазони сезмаган, сезганида ҳам, бунга аҳамият бермаган эди. Фалончини кўчада, пистончини уйида ўлдириб кетишибди, анови-манови жойларда ўғрилик юз берибди, деган хабарни айвоқчилари, хизматкорларидан эшита бошлаганидан кейин ҳам, буни аввалида кундалик кўнгилсиз ҳодисалар қаторига қўшган, бир оз лоқайд қабул қилган эди.

Шу йўсинда, дард мадда олган эди.

Ниҳоят, Бойқаро ишнинг жиддийлигини фаҳмлаганди.

Лекин у ҳозир ҳам чора кўришга шошмаётган эди.

Гап шундаки, унга қилич-қалқон тақиб майдонда жанг қилиш ўнғай. Ёшлиқдан унинг умри ҳарбу зарб билан ўтган.

Майдонда қарши икки томон аниқ. Юзма-юз олишсан.

Бу ерда эса мулоҳаза юритиб, истиҳола қилишга тўғри келади.

Авалло, халқ тинчини бузаётганлар барчаси бола, ўсмир.

Яна. Улар четдан келган эмас, Ҳирот аҳолиси орасидан чиққан. Шу замон, шу заминда вояга етган.

Булардан ташқари, уларнинг «етим» деган номи кишини сергаклантиради. Мусулмон подшоҳи «етим-есирлар бошини силаш» ақидасига зид иш тутиши қийин.

Муҳими, бузғунчилардан ҳаммаси бўлмаса ҳамки, ярми, балки чораги, сўнгги йиллардаги ота-бола орасида ўтган урушларда жон таслим этган жангчилар зирриёди эканлиги аён ҳақиқат. Бундан ҳам даҳшатлиси, уларни зулм, бедодлик билан халқни қашшоқ, муҳтож қилиб юборган Салтанатнинг ўзи «туққан». Ҳусайн «ташқи аҳвол» оғирлиги устига «ички аҳвол» бундай оғирлашганидан вазабланар ва шунинг баробарида, ич-ичида қандайдир айбдорлик ҳам сезар эди.

У, одамлар, халқ чидаёлмай бирон чора кўрар, деб маълум муддат кутгач, кундан-кун баттар Мамлакат мотамсаро бўлаётганига қаноат ҳосил қилди. Нотинчликни бартараф этмай яшаш мумкин эмаслигини англагандек бўлди.

Подшоҳнинг подшоҳлиги тутди.

Бир куни ҳарамдан саройга вазаб нишонаси қизил либос кийиб, бошига қирмизи тож кўндириб чиқди. Тахтда ўтириб, қатъий ҳукм қилди:

— Қайси кўча, қайси маҳаллада безори ва бебошлар бўлса-ю, уни тутиб келтириб беришмаса, шу жойини бузиб, аҳолиси қириб ташлансин!

Уша кундан шаҳарнинг чанг-тўзони чиқа бошлади.

Жиноят йўлига кирганларни одамлар тутиб келтириб, улар минг азобу уқубатта солиндилар. Баъзи гуноҳкорларни тахтага, тошга-деворга михлатиб ташладилар. Айримларини кўлтигидан осиб, оёғига тош борлаб, иккига ажратиб-парчаладилар.

Авж олган ёвузликлар, қотилликларга яраша жазо берилмоқда эди. Лекин қанчалик суриштириб, текширган билан, шаҳарда (мамлакатда) ҳўлу қуруқ баравар ёнмоқда эди. Инсон қонидаги қабиҳлик маълум, кимдир кимгадир қасди бўлса, ўч олмоқда, кимдир гуноҳкор ўз яқини қолиб, бегуноҳ бировни чоҳга итармоқда эди. Ҳукм берилган, ҳар қандай шароитда ўз фойдасини кўзлаб иш тутишга шай иблислар рақсга тушмоқда эди. Ашаддий безорилар билан бир қатор-

да, хуллас, ниҳоятда кўп гуноҳсиз ёшлар, болалар осиш, босиб-янчиш майдонларида қолиб кетаётган эди.

Ансорий остонасига, Алишер ҳузурига тўда-тўда кишилар ноҳақликдан шикоят қилиб, йиғлаб кела бошладилар. Нотинчлик сабабчилари «кўча болалари» бўлишса ҳамки, уларни эслайдиган-йўқлайдиган УЙЛАР бор экан! Уларнинг номи «етим» бўлса ҳамки, анча-мунча болаларнинг онаси, ўгаи отаси, амакиси, тоғаси, холаси, аммаси бор экан! Йиғлайдиган одами бор тирик жон бу дунёда кимдан, қаердандир мадад кутади.

Алишер ўз ҳузурига боши ҳам, кўзида ёш келган сарсон-саргардон кишиларга қандай ёрдам беришни билмай, қаттиқ қайғута чўмган эди.

Саройда Бойқаро ҳам қайғута чўмган эди.

У ҳаммаёқ олдингидан юз чақдон тўс-тўполон бўлиб кетишини кутмаган эди.

ҲАҚИҚАТ ва НОҲАҚЛИК, АДОЛАТ ва ЗУЛМ бир ўғирда туйилган майиз ва ёнғоқдек, аралаш-қуралаш, бири-бирига қоришиб кетган эди.

Ортиқ ноҳақликка, зулмга чидаб бўлмасди.

Шикоят кўпайган эди.

Шикоят хатлари ҳам ёғила бошлаганди.

Беғуноҳ бир банданинг сочидан бир тола узилиши ҳам гуноҳ, бу ҳам жиноятдир.

Бойқаро — диёнатсиз инсон ва диёнатсиз подшоҳ эмас!

(Ундайлар ҳам тарихда «ачиб» ётибди. Халқ бекордан «Золим подшоҳ», «Аҳмоқ подшоҳ» деган эртакларни тўқимаган.)

Энг аввал, Амир Темур, сўнг Шоҳрух Мирзо, сўнг мана Султон Бойқаро бир ҳалқа бўлиб, ХАЛҚ ДАРАЖАСИ, ҚИЕФАСИНИ акс эттирган олим-фозиллар, ижод аҳлини доим қўллаб келишган. Булардан бирон шахс хор бўлишига йўл қўйишмаган. Қандай бўлмасин, Бойқаро Ҳақиқатга кулоқ тутган, Адолатга риоя қилган подшоҳдир!

Мана, энди, бир пайтлар ҳар ёқдан ақлли, истеъдодли инсонлар Ҳиротга таллинган бўлса, бу кун анча йил бурун рўй берган «бузуғлиқ даври» сингари гурас-гурас одам Ҳиротдан ҳар ёққа қочиб кетаяпти.

Қолганлар ҳам нотинчлик, ҳимоясизлик, қашшоқликдан қора совуққа юзланган дарахтлардек, дийдираб туришибди. Диёнатли инсон ва подшоҳ бу нарсаларни ўйлашга мажбур!

Бойқаро арқони давлатта тўлланишни буюрди.

— Мен сизнинг подшоҳингизман! Ҳақиқат ва Адолат посбониман! — деди у. — Ҳар қачон шариат ҳукмига амал қилиб, иш тутдим. Аммо ҳозир бир ноҳақлик, бир зулми даф этмоқ истаб, ўзга зулм, ноҳақлик юз очди. Бор ҳаракат зое кетди, эл-улус осойишталик топмади. Бу ҳолда нетмоқ лозим? Не тадбир изламоқ лозим?!

Ҳусайн ақли, зийрак ҳукмдор эди. Тушунарди. Ҳар кимни жоҳил миришаблар қўлига топшириш, аниқса жаллодга рўпара қилиш бўлмаган гап. Бу — биринчи хато эди! Иккинчи хато, ким гуноҳкор, ким беғуноҳ суриштириб, текшириб аниқлашни ҳар хил одамларга ишониб топширишгани эди! Дуч келган одам тугул, Ҳиротдаги на бирон қози, на қозикалон фавқуллодда ҳолатдаги мушкул бу ишни тўғри ҳал этишга қурби етади! Расмийат кишилари ишни тезроқ юма-лоқ-ёстик қилиш ва имкон топилса, бундан бир манфаат кўришни ўйлайдилар... Биз барчамиз шу эл фарзанди, деган тушунча, ўз инсонлиги билан гурур, инсоний фазилатлар борасида фикр юритиш одамлар тақдирини ҳал этиш қўлида бўлган кишиларда йўқлиги ёки камлигини арқони давлат фаросатли вакиллари-нинг аксари ҳам яхши билар эди. Шу боисдан (ва Ҳусайннинг вазабидан қўрқиб), улар сукут сақлаб туришарди.

— Мен сиздан сўрайман, — деди яна Ҳусайннинг ўзи. — Айттинглар, бебош ва безориларни тафтиш қилишни кимга топшириш мумкин?! Бу мамлакатда Ҳақиқат ва Адолатнинг мезони бўлган инсон борми?! Ким?!

Мажлис аҳли шивир-шивирлаб қолишди ва ожизгина овоз эшитилди:

— Мир Алишер!

Кейин, давра гувиллади!

— Навоий! Ул зотдан бўлак киши бу вазифани бажаролмайди!

— Мамлакатда бирон одам йўқки, Мирнинг ҳалоллигига иштибоҳ билан қараса!

— Ул зот бировни жазога буюрса ҳам, шафқат қилса ҳам, ҳеч ким норози бўлмайди!

Фалокат ва маломатдан қутулишнинг бошқа иложи кўринмаётган эди.

Бойқаро таклифни қабул қилди.

У олий фармон берди.

Бу хабар шамол тезлигида Алишерга етказилди.

— Мен жоним билан! — деди азобланиб юрган Алишер.

Сирасини айтганда, унинг шу кунлар бир дақиқа бўш вақти йўқ эди. Тоат-ибодат соатини қисқартиш, қўли остида ўйланган, бошлаб қўйилган асарлар бўла туриб, маълум муддатга ижодни буткул тўхтатиш, ободонлик ишларини назорат қилолмай қолиш унга малол эди. Бўйнига юкланган вазифа эса офир, кўп меҳнат ва азият керак, камида бир ой-икки ой кетади. Бунинг устига, у гарчи умрида одамлар бахтли бўлсин, эзгулик қарор топсин учун неча бора «қозилик» қилишига тўғри келганини эсласа-да, ўзининг қози эмаслигини ҳам «эслаш»га мажбур эди. Дунёда ҳар ким ўз вазифасини кўнгилдагидек, яхши бажарса эди, эҳтимол бировнинг аравасини бошқанинг тортишига эҳтиёж қолмасди! Лекин ҳозир Алишер жонини ўртага қўйиб, бу ишни бажаришга тайёр ҳам эди. У иложсиз эди. Чунки гап шу Мамлакат, шу Халқнинг болалари, аксари норасидаларнинг қисмати устида бораётган эди. «Кўча болалари» бир томондан, гуноҳ қилган, мамлакат, халқ олдида айбдор, юзи қаро. Иккинчи томондан, ҳаётда ҳеч қачон барчани (ҳатто ваҳший тўдани) бир қарич билан ўлчаб бўлмайди.

Ўша кундан миршаблару кўчалар, маҳалалалардаги найратли кишилар Алишернинг ҳузурига «қўлга тушган»ларни учта-тўрттадан олиб кела бошлади.

Алишер ўз хужрасида улар билан биттадан чақириб, гаплаша бошлади.

У бир разм солиб қараган ва икки офиз сўзлашгандаёқ кимнинг қандайлигини билиб, ҳар кимга шунга яраша, қилган гуноҳига мос чора кўра бошлади. Дастлабки сониядан уларни бир неча гуруҳга бўлиш кераклигини сизди.

Жиноят йўлига кирганлар орасида ашаддий қотилга айланган, ўнлаб кишини ўлдирганлар бор. Бундайлар бузилиб кетган, энди батамом тузалмайдиган ҳолга етган (*«... қанча қилма тарбия, иш бўлур, эшак бўлур...»*). Буларга балки бир лаҳзалик, балки унутилмайдиган бир умрлик жазо керак (вақтида Амир Исмоил Сомоний ҳам, Соҳибқирон Амир Темур ҳам шундай қилган).

Тарбия кўрмаганидан адашиб, эгри йўлни танлаганлар бор.

Бировдан кўрқиб ёки одам танимай, ёмонларга эргашганлар бор.

Кимгадир ўлим эмас, маълум муддат қамалиш, енгилроқ жазо қўллаш кифоя.

Кимгадир ҳатто пўписа кифоя.

Кимгадир насихат кифоя.

Умуман, гуноҳи бўлмай тўхматга қолганлар ҳам бор. Аммо буларга ҳам барибир (тўпга аралаш келгани учун) иўл кўрсатиш, тарбия керак.

Алишер болалар, ўсмирлардан қўли қонга беланмаган, безорилик, ўғрилиikka ҳали муккасидан тушмаган бир гуруҳни иморат қураётган талабчан усталар қўлига мардикорликка юборди.

• Аниқ гуноҳи йўқ, аммо қаровсиз қолган яна бир гуруҳни ўзи ҳомийлик қилган мактаб, мадрасаларга жойлаштиради.

Айрим ёшлар тарбиясини қариндошлари, уруғлари зиммасига юклади.

«Ноннинг бутуни ҳам, ушоғи ҳам нон.»

Ерда туғилган ҳар бир одам боласи азиз.

Ерда туғилган ҳар бир одам боласи яшашга ҳақли.

Ҳар қандай жиноятга қарши курашни одам боласига қарши курашга айлантиришдан сақланиш керак.

Қаттиқ муносабат эмас, ҳатто қаттиқ сўз одамга оғирлик қилади. Одамни синдиради.

Сўз қаттиғи —

ЭЛ КЎНГЛИГА ОЗОР айлар!

Алишер масъул вазифани бажаришга киришган кундан яна инграётган ТУФРОҚ, устида хуш бир насим эса бошлади.

Жароҳатли, жафокаш Ҳирот қайтиб осойишталикка юз тутди.

Мамлакатда етим-есирлар тарбиясига алоҳида эътибор бериш расмга кирди.

* * *

Шаҳрия!

Сен касалхонадан уйга келганингдан буён анча вақт ўтди.

Серёгин, тоҳо куни бўйи челақлаб ёмғир сққан куз тугаб, қиш бошланди.

Ерга қор тушди.

Сени билмаган киши оғир касалдан чиққанингни сезмаслиги мумкин. Бироқ бу ўзингга аён, менга аён. Афт-ангоринг, юриш-туришингда хасталик асорати кўринмаганига қарамай, бу алдамчи ҳолат, энди эҳтиёт бўлиб яшашинг шарт. Мен ҳам олдингидан кўпроқ Сени асрашга уриниб, жоним ҳалак. Эҳтиётсизлик қилиб, толиқтириб қўйишдан қўрқаман. Ҳамон тунлар безовталаниб, Сенга ўзимдан узоқроқ умр тилайман.

Менинг ёзувларимга баъзан қизиққан бўлсанг-да, шу боисдан, то ҳозир сендан уларни пинҳон тутдим. Бир пайт, тугатганимдан кейин ўқирсан, деб ўйладим. Баъзи воқеалар рўй бериб, бу иш тезлашди.

Синфдошлар уйга қўнғироқ қилиб туришар, ёшликдан келган даврамиз тўхтаб қолганига ўқинишарди. Ахийри, Сухроб бир гал қўнғироқ қилганида, портлади.

— Менга қара, оғайни, — деди у. — Инсоф керак. Навбат меники эди, ярим йилдан ошди, дастурхон ёзолмай ўтирибман. Эртага бизникида кўришайлик! — Кейин, сал истиҳола билан қўшиб қўйди: — Сизларни бошқалардан олдинроқ ўзим олиб келаман.

Сен, Шаҳрия, уйдан чиқмаётганинг тушунарли, мен ҳам остона кечмаётган эдим. Сухробнинг гапи таъсир қилиб, отландик.

Одатдаги давра тўпланди:

*Мен ва Шаҳрия (Сен),
Сухроб ва Назми,
Ҳайит ва Тозагул.*

Ўз даврамизни, бир-бирининг суҳбатини соғинганимиздан, тушдан кечгача гангур-гунгур қилиб ўтирдик. Ёшлигимизни эслаб, кулишдик. Яйрадик.

Уйга энди қайтган эдик, қизлар, куёвлар, неваралар келишди. Улар бизни қуршаб олишди (биз ҳалигина даврада ўзимизни ёш сезаётган эдик, бирдан улайиб қолдик).

Кўп ўтмай, Холид билан Каромат ҳам эшик қоқишди.

Булар иккиси бир оз ҳаяжонда, бир оз ташвишланётгандек ҳолатда эди. Чой устида ниҳоят, Каромат тилга кирди.

— Хурсандчилик, дада, — деди. У ҳам мени «дада» дейди. — Барнонинг кўзи ёриди. Ўғил.

Шуни деб Каромат, унга қўшилиб Холиднинг кўзлари ёшланди.

Менинг ҳам кўзларим ёшга тўлди.

Бу фақат севинч кўзёшлари эмасди.

Сен, Шаҳрия, гапдан хабаринг йўқлигидан, бизга ажабланиб қарадинг.

Мен сенга шу сонияда, Одил сувга чўкаётган болани қутқариб ҳалок бўлгани, мана, энди янги туғилган БОЛА ота меҳри, тарбиясидан МАҲРУМ эканлигини айтмадим. Айтолмадим.

(Бу — биргина бола, дунёда ҳар қачон минг-минглаб отасиз қолган юраги озурда, ҳаёти кемтик болалар учраб туришини ҳам Сенга айтмадим. Айтолмадим.)

Ёлғиз қолганимиздан кейин, устахонадан Бор Ёзувни олиб чиқиб, қўлингга бердим:

— Ўқи. Шошмасдан...

Ўзим эса то Сен ёзганимни ўқиб бўлгунингча, ҳикояни охирига етказиб қўйишга қарор қилдим.

Навоий ТАСВИРИ ҳақидаги фикрим ҳам (шу орада) «пишган» эди. Мен ТАШҚИ ҲОРҒИНЛИК, ИЧКИ ТОҚАТСИЗЛИК (Қақнус ва Занжирбанд Шер)ни ТАСВИРлабман-у, унинг чехрасидаги УЛУҒВОРЛИК, кўзларидаги ҲАСРАТ акс этмаган экан. Бир неча НУРЛИ ЧИЗИКлар етмаётган экан...

У «қарилик»дан шикоятланиб «замон аҳли била хайрбод қилиш» вақти яқинлигини бот-бот таъкидла-са-да, бу — ақдан келган гаплар. Ҳиссиётга кўра, у ҳали камида тўрт-беш йил яшайман, деб ўйлаётган ва бунга кўнглида ишонаётган эди (Балки, аксинча, ҳиссиётга кўра умри тутаётганини сезган ва ақлаи буни енгиб, ўзига таскин бергандир?!)

Нима қилганда ҳам, Алишер ҳали ҳаётдан кўнгли узмаган, ўлимнинг номард эканлигини билмаган эди (кутилмаганда юз берган унинг вафоти шу жиҳатдан, фожетдир. Балки ҳар қандай ўлим ўзича фожетдир).

Аммо Алишернинг ҳаётидан санокли ойларгина қолган эди.

У (бундан беҳабар) ўз иши, ташвиши билан машғул эди.

Гарчи маълум муддат «бебош ва безориларни текшириш, тафтиш қилиш»га кетган бўлса-да, қанча гуноҳсиз жонларни жазодан, ўлимдан қутқаргани (хайрли, савоб бу иши) унга янги куч, руҳ бағишлаган эди. Уни яна ИБОДАТга берилиш, ИЖОД қилиш ва буларга (гоҳ ёндош, гоҳ халал берган) туташ ҳолда ФАОЛИЯТ кўрсатишга даъват этган эди.

Умуман, Алишер доим Худо наздида банда бўлган (шоҳми, гадоми?) барчага меҳр-шафқат билан қарар, ЯХШИЛИК истар, одамлар билан ОДАМИЙ МУНОСАБАТни ўзи учун ҚОНУН деб билар эди («Даврон элининг жисмида — ҳам жон бўлғил, ҳам жонларига — мояи дармон бўлғил»). У ФАОЛИЯТСИЗ бир кун яшамаган эди! Атрофидаги одамларнинг ғам-ташвишига аралашар, ҳар кимни имкон қадар бахтли қилиш, жила қурса, хурсанд (шод) қилиш, фалокат ё маломат гирдобига тушган бўлса, ёрдам қўлини чўзишга одатланган эди. Бу йўлда ҳеч нарсани — вақтини, саломатлигини ҳам, мулки-давлатини ҳам дарир тутмас эди.

«...Бир пайт зафар байроқли Соҳибқирон (Бойқаро) томонидан Астробод вилоятини идора қилиш Султон Бадиуззамон Мирзога топширилган эди. Кунлардан бир кун саодатли Шаҳзода (Бадиуззамон) сайр қилиб, хуш хулқли Алишер Навоий мулкларидан Хаиробод қишло-

яга келиб қолди. Бу ерда яшовчиларнинг феъл-атвори ёқиб, ҳавас юзасидан: «Ё Раб, ҳазрати Султон (Бойқаро)нинг Яқин Дўсти (Навоий)дан бирон киши восита бўлиб бу қишлоқни бизга сотиб олиб берса, нима қиларди!» деб юборди. Даврада Амир (Алишер) хизматчилари жумласидан Хожа Фиёсиддин Муҳаммад Дехдор ҳозир эди. У киши Шаҳзоданинг сўзини эшитиб, арз қилди: «Валинеъматим ва махдумим (Алишер)га менинг яқинлик ва ноиблигим шу қадарки, ул ҳазратнинг молу ашъёсини истаганча тасарруф қилишим мумкин. Эндиликда ул киши (Алишер) тарафларидан бу қишлоқни Шаҳзодага тортиқ қилдим». Султон Бадиуззимон Мирзо хурсанд бўлиб, бир тиззасини ерга урганча, қуллуқ қилиб кўйди... Воқеа хабари олий табиатли Амир (Алишер)нинг қулоғига етгач, Хожа Фиёсиддин (Муҳаммад Дехдор)дан мамнун бўлиб, қилган яхши хизмати (ўзини олийҳиммат тутгани) учун унга махсус саруно ва бир от пули деб 1000 (минг) кепакийни Астрободга юборди...»

«...Шаҳзода Муҳаммад Муҳсин Мирзо мамлакатнинг баъзи эҳтиёжлари учун Сабзавор қалъасига маълум миқдор ғалла жамғармоқчи бўлди. Вилоятда эса ғалла топилмас эди. Амиру ноиблардан бир гуруҳи (Шаҳзодага): «Ҳазрати Султон (Бойқаро) муқарраби (Навоий)нинг бу шаҳар (Сабзавор)да ғалласи кўп, олий фармон билан эҳтиёжга лойиғини олайлик ва ғалла топганимизда, ул жаноб (Алишер)нинг вакиллари эвазини қайтариб берайлик», — деб арз қилишди. Чиройли хулқли Шаҳзода (Муҳаммад Муҳсин Мирзо) уларга деди:

— Амир жанобларининг ғалласидан бир қисм олиш у ёқда турсин, унга ҳеч ким ҳатто тўғридан-тўғри (ижозатсиз) кўз ташлаёлмайди ҳам (кўз олайтириб қараёлмайди).

Бу хабар олий табиатли Амир (Алишер)га етиб боргач, Махдумзода (Шаҳзода) ҳақида яхши дуолар ўқиб, Сабзавордаги бўлган-бор ғаллани тортиқ қилди. Ноиблардан бирига бунда мактуб ёздирилди: «Валлоҳким, агарда ҳар бир дона бугдой ўрнида бир донадан марварид бўлганида ҳам, у зот (Шаҳзода)дан аямай назр қилиб, дилларига меҳр-муҳаббат уруғини сочар эдим...»

«... Бир куни мақтовга муносиб Амир Навоий фикр тарҳини очиш учун Мавлоно Фасиҳуддин Соҳибгоро билан шатранж ўйнамоқда эди. Тўсатдан Амир Бурҳонуддин Атоуллоҳ кириб келди. Ул ҳазрат (Алишер) ҳурмат шартини бажо келтириб, илтифот ва кўнгул сўраш мазмунига: «Қаердан ташриф буюрдилар?! Бизга не хизматлари бор?!» деб сўради. Амир Бурҳонуддин жавоб қилди:

— Ҳар куни шаҳардан (анча йўл босиб) Мағрасаи Ихлосияга қатнашдан қутулиш учун яқин бир ердан ҳовли олмоқчи эдим. Ҳозир ўшандай жой топдим, уни 3000 динор келайкийга савдолашганман. Лекин шу кунлар бир мансабдор чиқиб, маблағ устига пул қўшаётир, сотувчи жойни унга сотмоқчи бўлаётир. Умидим, шафқат қилиб, мулозимларингиз у киши ниятидан воз кечиб, ҳовлини менга қолдириши тўғрисида бир қоғоз ёзиб берсалар!

Дарё кўнгулли Амир (Алишер) бу гапга индамай, шатранж ўйинига давом этди. Буни кўриб жаноб Бурҳонуддин Атоуллоҳ ташвишланди, илтимосим олий ҳазратнинг кўнгулига оғир ботди, деб ўйлади. Аммо тез орада ўйин тугади. Эҳсонун саховатга бой Амир (Алишер) ул зотга юзланиб: «Агар фақирлардан бири саҳни кенг, кўп иморатли, хушҳавою суви шарбат ҳамда мағрасага яқин бўлган бирон ҳовлини сизга тортиқ қилса муносиброқми ёки ўша, кимдир олмоқчи бўлган ҳовли ўзингизда қолиши учун ҳаракат қилинсинми?!» деди. Улуғ насабли жаноб (Атоуллоҳ) бу гапни эшитиб, ниҳоятда шодлик ва хурсандлик изҳор этди.

Ўша вақтларда юксак мартабали (киши) Мавлоно Муҳаммад Муъиннинг ҳовлиси Ҳазрат Навоий девонига тааллуқдор бўлиб, анчайин хушҳаво ва кўнгулчар жой эди. Мана, шу жойни ул жаноб (Амир Бурҳонуддин Атоуллоҳ)га инъом қилиб, бахтиёр ҳолда жўнатишди...»

«Шунингдек, бу олийҳиммат Амир (Алишер) сон-саноксиз кўркем боғлар, кўзни яйратувчи манзилларни (қанча) саййидлар, олим ва фозиларга инъом қилган. Яхши ерлар, чиройли коризлардан (яна) маҳдумзодаларга ва парда ичига ўтирган пошшо ойимларга шунчалик кўп тортиқ этганки, барчасини ҳисоблаб чиқишга қурб етмайди...»

Аксар бундай воқеалар ҳам кечган. Ҳазрат Соҳибқирон (Бойқаро)нинг Девои хизматчилари баъзи бир харажатларни қоплаш ниятида халқ устига оғир солиқлар юкламоқчи бўлганларида, Улуғ Амир (Алишер) халқнинг қийналмаслигини ва бу ҳол Салтанат тизимида бузувчилик солмаслигини истаб, бутун маблағни ўз ёнидан тўлаб юборган.

Жумладан... Султон Соҳибқирон (Бойқаро) Мозандарон вилоятига борган эди. Ҳукумат эгаси Амир Муборизуддин Валибек жаноблари номига, Ҳирот шаҳри ва атрофидаги аҳолидан зарур харажат учун 100.000 (юз минг) динор кепакий ундириб етказиш (жўнатиш) ҳақида фармон келди. Ул жаноб (Валибек, сўралган) бу маблағдан 50.000 (элик минг) динорни булуқот (шаҳар ташқариси) деҳқонлари ва мол (туёқ) эгаларидан ундириб, қолган (ярми)ни Ҳирот ичига яшовчилардан хонадонлар бошига сочиш йўли билан ундиришни ўйлади. Лекин (у) бирон ишга давлатли Амир (Алишер)нинг фикри ва маслаҳатисиз қўл урмас эди. Шу боис, ул Ҳазрат (Алишер)нинг ноибларидан бирини чақириб, мақсад-муддао Навоийга етказилди. Ул зот (Навоий): «Бу фурсатда халқ устига ўринсиз (кўшимча, ортиқча) солиқ солишни Олий гаражали Соҳибқирон (Бойқаро) давлатига муносиб кўрмаймиз», — деди ва шу дамдаёқ керакли маблағни ўз хусусий пулларидан берди. Халқ эса ул Ҳазрат (Алишер)га мингдан-минг раҳмат айтиб, уни дуо қилди...»

У шундай (шоҳми, гадоми?) барчага мурувват курсатди.

Ўз ҳаёти-чи?!

*Мунглуғ бошим остидаги
тошимниму дей?!*
*Тош устидаги қариб
бошимниму дей?!*

Нега?! Шунча давлат, шунча имкон билан бу ҳолатга сабаб нима?!

Бу — унинг ФИКРИ, ЭЪТИҚОДИдан келиб чиқадди.

...РУҲсиз баданни киши ТИРИК демас!

Унга дунёда пок руҳ — ОЛИЙ БИР МАҚОМдан бошқа нарсанинг кераги йўқ. Яъни:

*Наъфинг агар ХААҚҚА бешак гурур,
Билки, бу НАЪФ ўзинга кўпрак гурур.*

Алишерни қачондир юнонлардан арабларга келган ва араблардан бутун Шарқда ёйилган фалсафа (ЭЗГУ бир тушунчалар) ёшлик йилларидан қаттиқ қизиқтирган. У ҳамон (ёши қайтганида ҳам), умр бўйи ҳамроҳи бўлган, кутубхонасида сақланаётган китобларни деярли ҳар куни мутолаа қилади. Таъсирланади.

«Ахлоқий фазилатлар инсоннинг нияти ва амалида (ишида) акс этади.»

«Ахлоқли киши ҳатто ўз ҳаётидан айрилган тақдирда ҳам, дўстлари ва Ватани учун кўп ишларни амалга ошира олади.»

«Олижаноблик ҳақида муҳокама юргизиш, бу ҳали олижанобликни билдирмайди. Худди шунингдек, одиллик ҳақида ўйлашнинг ўзи ҳам амалда одил бўлиш, деган гап эмас.»

Бунга ИСЛОМИЙ қарашлар кўшилади:

«Ўзини таниган ўз Парвардигорини танийди» (яъни Ҳаққа иттиқ этади, эзгулик йўлини туттади).

«Албатта, биз Оллоҳнинг мулкимиз (биз туфроқдан яралганмиз, биз ҳам, туфроқ ҳам Униқидир) ва, албатта, биз унинг сари қайтувчилармиз».

«Ҳар бир кишининг тақдирига — Яхшилик (эзгулик) йўли билан борса, жаннатий бўлиши, ёмонлик (ёвузлик, тубанлик) йўлини танласа, дўзахий бўлиши ёзиб қўйилган».

«Учрашамиз маҳшар куни. Адолатли кун!»

Алишер шу қадар ЮКСАК бир ДАРАЖАга кўтарилганки, унга дунёда ФАҚАТ эл-юртга ХИЗМАТ, ҳаётда ҲИММАТ ва ОФИЯТ керак:

*Десангки, таомим зое бўлмавай — егур
Ва тиласангки, либосим эскирмавай — кийгур.*

Яна:

*Не кушки, бўлса, ҲИММАТдин қаноти,
Эмас наст ОШИЁНга илтифоти.*

Кейин яна:

*Барча лаззатни тотдим, ОФИЯТдин
чучуқроқ шарбат топмадим.*

Ниҳоят:

*Топсанг неча ШОҲлар узра шоҳлиғ,
ФАҚР АҲЛИҒа айла ХОКроҳлиғ.*

Бетаъсир бир кимса учун булар балки, шунчаки сўз.

Алишер учун — ҲАЁТ МАЗМУНИ!

(Шаҳрия! Азизам!

Бир умр менга вақт етишмагандек гуюлади.

Қайсидир азиз инсонга хат ёзмоқчиман

Ишим юришмаганида, асабийланганимдан, вақт ажратолмайман

Ишим юришганида, вақтнинг ўзи топилмайди

Сенга муносабатим ҳам доим шунга ўхшаш кечди.

Ишим юришса ҳам — кўнгилдагидек эътибор беролмадим.

Ишим юришмаса ҳам.

Ажабланаман.

Алишер елкасидаги ТОҒДЕК ЮК билан алакимларга мактуб йўллашга ҳам, БАҐЧАга эътибор беришга ҳам қандай улгурди экан?!)

* * *

Унинг ҳаётидаги катта ЗИДДИЯТлардан бири:

Ҳар кун, ҳар соат ибодат, мутолаа, ижод, эзгу ишлар билан банд бўлган, ҳатто сонияни бекор ўтказмаслик, елга совурмасликни касб этган ҳолда, ўз ЯШАШ ТАРЗИдан қаноат ҳосил қилмайди, инжиб-норозиланади:

*Йуқ даҳрда бир БЕСАРУ СОМОН мендек,
ЎЗ ҲОЛИҒА саргаштаю ҳайрон мендек.*

Дунёда ҳамма нарсадан — ҳаётдан, даврдан, одамлар орасидаги муносабатдан, ўз тирикчилигидан МАМНУН кишилар оз эмас. Улар ФАЛОКАТ ва ҲАЛОКАТ нима, ҲАЛОВАТ ва КАМОЛАТ нима, билмайди. Уларни, халқнинг ЭРКИН ЁКИ ҚУЛЛИГИ, БАХТЛИ ЁКИ БАХТСИЗЛИГИ, КЎРКАМ ёки ХУНУК ҳолатда яшаётганлиги ҚИЗИҚТИРМАГАНИ учун, тўқим-табиат, дейишади.

Лекин буюк бир мақсадни олдига қўйган, табиатан йиғиқ Алишер нега «бесару сомон, ўз ҳолига саргаштаю ҳайрон» бўлиши керак?! У баъзи бир ҳолларда ўзи эмас, ЎЗ ЗАМОҲАСИДАГИ КИШИЛАР АҲВОЛИНИ акс эттирганмикан?!

Унинг ҲАЁТДАН ҚАНОАТ ҲОСИЛ ҚИЛМАИ, ИНЖИБ-НОРОЗИЛАНГАНИ эса рост. ТОҚАТСИЗЛИК туйиб яшагани аниқ.

Алишерни (айниқса, умри сўнгида) кўп АРМОНлар ҳам ўртайди.

Муҳаббатда бахт топмагани ва дунёда умрини «ўғул ва қиз ва аҳлу аели йўқ» кўйда ўтказишдан бўлак чора қолмаганига ўкинара эди.

Қанча уринмасин Ҳаж сафари насиб этмаганига ҳам армон сезар эди Аркони давлат, олим-фозиллар тўпланган бир даврада очик ўпкаланиб деган эди:

«Ҳар сафар у томонга (Ҳажга) жўнаш устида баҳоли қудрат ҳозирлик кўриша бошлаганда, Соҳибқирон (Бойқаро) мене бўлди, ваҳоланки, пухта ҳийлалар била шжозат бериб, муборак фармон марҳамат қилинган, ўшимиз ҳамда мулозимлар ҳозирлиги учун катта маблағ сарфланган (эди)... Қандай бўлмасин, бир мўъмин кўнглини олиш (уни шод этиш) бутун инсонлар ибодатидан (ёки юз йиллик тоат-ибодатдан) хайрлироқдир, деган сўз тақозоси (била бормасликка тўғри келди)».

Унга ҲАҚИҚАТ ва АДОЛАТ тантанасини кўриш ОРЗУси ҳам АРМОНга айлангани оғир ботаётган эди.

(Салтанат эгалари аксари, халқни ўйлаганини сўзлайди, лекин амалда ўйлагани сезилмайди. Мунофиқ бу ҳолатда ҲАҚИҚАТ ва АДОЛАТ қандай тантанани қилсин!)

ИНСОНИЯТ кўпинча ўтган ХАТОлардан сабоқ олмас экан!

Хулоса чиқармас экан!

Яна бир армон:

ШОҲ ва ШАҲЗОДАЛАР «кўча болалари» воқеасидан кейин эс-ҳушларини йиғиб АҲИЛ бўлишни хаёлларига ҳам келтиришмаган эди. Аксинча, янги низолар кўзраб, мамлакатда янгидан жанглар бошланиб кетган эди. Улар кундан-кун икки томондан (бир-бирига жигар) гулдек йиғитлар умрини ҳазон қилишмоқда эди

(ўша замон муаррихлари бу жангларда ҳалок бўлганларни «шаҳид» деб ёзишган-ку, аслида, шаҳид бошқа, булар манфаатпараст, шуҳратпараст кишиларнинг бемаъни талашувида баргдек ерга тўкилган қурбонлар эди, холос). ШОҲ ва ШАҲЗОДАЛАР мамлакатда қайтиб муҳтож-бенаволар, нотавон-мажруҳлар, етим-есирларни кўпайтира бошлашган эди. Ҳалқнинг нола-фарёди осмон қопқасини кўчиргудек бўлаётган эди.

Алишер фақат Хуросондаги жанг майдонлари эмас, бутун оламдаги жанг бораётган майдонларни кўз олдига келтириб, ўзини ялангбош, ялангоёқ шу майдонларни ёриб ўтаётган ҳолда тасаввур қилар, нафаси бўғзига тикилиб ҳайқираётгандек эди.

*ОЛАМ АҲДИ, билингизким,
иш эмас ДУШМАНЛИФ,
ЁР ЎЛИНГ бир-бирингизгаки,
ЁРЛИФ иш!*

Шу армонлар унга баъзан тунда уйқу бермас эди.

* * *

Ўша куни саҳарга яқин кўзи илинди.

Туш кўрдик, Ҳажга бораётган эмиш.

Эл қатори зиёрат эмас, шахсан Муҳаммад расуллоҳ (салаллоҳи алайҳи васаллам) унга юзма-юз келиб, ним табассум билан тикилдилар.

Кўзини очганида, ўзини бахтиёр ва кучга тўлгин сезди.

Таҳорат олиб, намозга чиқди.

Кейин, яна ҳужрага қайтиб, жойнамоз устида анча пайт ибодат қилиб ўтирди. Кўнглида Ҳаққа қандайдир яқинлик туйиб, кўзлари ёшланди.

«Оллоҳ тоқдир. Тоқликни севади.»

Бу тонг у ўзининг ЁЛФИЗЛИГИдан малол сезмади.

Ниҳоят, чой ичиб ўтириб, — шундай одати бор эди! — олдин ёзган баъзи ғазалларини қайта кўриб, тузатишлар киритди.

Айримларидан (ўқиб, ўйланиб туриб) мамнуният сезди.

*ВИСОЛ тухмини эгдим. ФИРОҚ бар тонгим.
ВАФО ниҳолини тикдим. ЖАФО самар тонгим.*

МУҲАББАТ ўтиқи, ёқдм висол шаъми учун,
Ўзумни оқибат ул ўтга-ўқ шарар топдм.

Мен ашк била ювдм ФАЙР нақшини кўздн.
Валек ғайрга-ўқ ЁРдин назар топдм.

Умид баҳрида ҳар неча ғута-ким урдм,
Садаф кўзумдин-у, кўз ёшидин гуҳар топдм.

Дедм, БУ РАМЗни англай, вале хирад ПИРин
Бу нукта кайфияти ичра БЕХАБАР топдм.

Чу гарди ИШҚ биёбонларини қлдм қатъ,
АДАМ ВИЛОЯТИдин нари юз хатар топдм.

Навоий-ё, кеча-кундуз хату юзини тилаб,
ШАБОНА навҳа била НОЛАИ САҲАР топдм.

Негадир бир жумла хаёлида ўрнашиб қолган эди:

...УЛ МЕНИ ЁД АЙЛАМАС!

Мен-чи, мен уни ёд этаяпманми, деган хаёлга бор-
ди.

НОМАЪЛУМ ГЎЗАЛни кўздан буён деярли эсла-
маган, у ҳақда бирон сўз ҳам ёзмаган эди. Ўз муҳаб-
бати ҳақида бошлаб қўйилган достон чала ҳолида қола-
верган эди.

Ҳозир ўйга чўмиб, беихтиёр пичирлади:

Менга не ЁРУ не ОШИҚ ҳавасдур,
Агар мен ОДАМ эрсам, УШБУ БАСдур.

Кейин, яна ўйлади:

Дардини баски, ниҳон тутдм —
ўлармен пинҳон.
Воқиф этгил ОНИ бу —
ДАРДИ НИҲОНдин, ё РАБ!

Китоблар, қоғозларни йиғиштирди.

Боғни айлангиси келди.

Бокқа чиқиб, узун йўлкада юра бошлади.

Шу пайт ўзи шундайми ёки унга шундай туюлди-
ми?! — қаердандир қўшиқ эшитила бошлади. ҲОФИЗ

УНИНГ ҒАЗАЛЛАРИ АСОСИДА кўшиқлар куйламоқ-
да эди.

Алишер диққат қилди:

*ДАРД УЙИН қилди бино ИШҚинг,
бузуб КЎНГЛУМ УЙИН,
Кимса янглиғким, БИР УЙ тузғай —
БИРИН ваирон қилиб.*

Бу хаёлда айланаяптими ёки чиндан биров куйла-
яптими? У аниқлагиси келиб, янада сергак кулоқ тут-
ди. Аниқлай олмади. Кўшиқ эса янграмоқда эди:

*Ғаҳ сарви узра, ғаҳи
Гул узра БУЛБУЛ нағмасоз,
Ваҳки, мен, мен гунгу лол —
Ул сарви ГУЛ-РУХСОРСИЗ.*

Бу кўшиқ тутар-тутамас. бошқаси уланиб кетди:

*Оғамийлик ТУФРОҚин берса —
ҒАНО елика чарх,
Оҳким, йўқдур киши —
АҲЛИ ВАФОдин ХОКроқ.*

Унга бу кўшиқлар дунёда абадий янграб қолавера-
дигандек туюлди.

Бу кун эрталабдан ИККИНЧИ БОРА ўзини бах-
тиёр ва кучга тўлғин сезди.

ИККИНЧИ БОРА, кўнглида шукрона келтириб,
кўзлари ёшланди.

Боғ ўртасидаги чордоққа (айвонга) қараб юрди.

Қушлар сайроғини тинглаб ўтирган эди, боғда ноиб-
ларидан бири кўринди.

Шоҳ (Бойқаро)дан вакил (чопар) келиб, киришга
ботинмай, эшикда турган экан.

Алишер рухсат берди.

Маълум бўлдики, Шаҳзода Муҳаммад Ҳусайн Мир-
зо билан жангга шайланган Бойқаро пойтахт шаҳар
(Ҳирот)да Салтанатни кўриқлаш учун Амир Алишер
ва (унинг ёнида, маслаҳати билан иш тутадиган) Амир
Муборизуддин Валибекни қолдиришга қарор қилган
экан.

Алишер шу дамда, Бойқаронинг ундан Яқин Ки-
шиси йўқлиги, Бойқаро бир умр унга суянгани-ю,

доим буни яширишга уринганини ўйлади (Шоҳнинг Алишерни «пукта ҳийлалар била» Ҳажга боришдан олиб қолганига бош сабаб ҳам шу эди). Кўнглида Шоҳга эътирозлари, унинг баъзи ишларидан норозилиги борлигига қарамай, Салтанат емирилиб халқ оғирроқ кунга қолмасин учун, Алишер ҳам уни қўллаши, унга имкон қадар ёрдам бериши керак:

Эй Навоий, СОБИТ ЎЛСУН
Шоҳ Ҳозий давлати,
Олида кул бўлмагон
ОЛАМДА СУЛТОН қолмасун.

(Алишердек иродали, кучли инсон баъзан Шоҳга, баъзан зоҳидларга ён бериш, мураса қилиш заруратини сезади. Одамлар орасида яшаб шарт-шароит билан ҳисоблашмаслик ўлимга тенг эканлигини билади. Бу дунёда аниқ мақсад билан яшаган одамга нақадар оғир эканлигини деярли ҳар кунни ўйлайди.)

Алишер паришон кўйда отни эгарлашни буюрди.

У энди УЗЛАТдан чиқиш, Абдулла Ансорий зиёратгоҳидан кетишга мажбур эканлигини ҳис этди.

Бу (асло) — жорубкашлик (фаррошлик)дан батамом воз кечиш эмас.

МУСОФИР бўл, аммо Ватан ичра бўл,
Тула ХИЛВАТ-у, АНЖУМАН ичра бўл.

(Бу — унинг бутун ҳаёти ҳақидаги гап эди.

Алишер турли эл-элат, ҳар хил миллат яшаган Хуросонда ЁЛҒИЗ умр кечирган, лекин ўз «орол»ида туриб, бу дунёда барчага бирдек ОЗОДАЛИК, ЁРУҒЛИК улашишга уринган эди.)

Йўлда, сарой томон отда бораётиб, энкайиб олди.

Худое Худовандо! Инсонга тўзим бер!

Кўзлари олдида бехос аламли бир манзара жонланган эди.

Шоҳ ва Шаҳзодалар низога, жангга, баъзан исён кўтариш ҳолатига солган, овораи-сарсон қилган, но-чор, муҳтож, ҳатто жоҳил кўйда яшашга ундаган, ўргатган узун бир одамлар қарвони биёбонда судралиб бормоқда. Улар кўзи ожизлар сингари қоқилиб-

йиқилиб, қўлларини олдинга чўзиб бормоқда. Бош устида офтоб заъфарон. Ҳаммаёқ гўёки ёниб, тутаб ётибди.

Алишер сесканиб, саросималанди.

Мамлакатнинг, элнинг аҳволи шуми?!

Сенинг умр бўйи тортган заҳматларинг қаёқда кетди?!

Нега бундай бўлди?!

Бу — Бойқаро ўз фарзандлари билан, фарзандлар бири-бири билан мана, неча йилки, шон-шавкат устида, мулк устида, каттароқ имкониятни қўлга киритиш устида талашиб юргани натижаси. Бу — Саалтанат Эгалари, ҳирсга, нафс балосига берилган ҳар хил корчалонлар, товламачиларнинг очофатлиги оқибати. Улар ҳамон Мамлакатни хароб, Элни хонавайрон қилмоқда.

Бечора Хуросон!

Дунёда инсон барчанинг вақтинчалик макон-манзили бўлган Ерда банда эканлигини ўйлайдиган, инсофга кирадиган кун борми?!

Дунёда инсон ҳирсу нафс тизгинини тортадиган, ўзи тўқ, биродари оч, ўзи мамнун, биродари юпун ва маҳзун эканлигини пайқаб хижолат чекадиган, бировнинг сўлгин юзи, мўлтираган кўзларидан уяладиган кун борми?!

Дунёда инсон ғафлатдан уйғонадиган, ёлғон сўз, мунофиқликдан ҳазар қиладиган, зулмдан қутулиб, эркин нафас оладиган кун борми?!

Жилла бурун Шоҳга (Бойқарога) қайишган Алишернинг кўнглида қайтиб унга ва ундан ҳам кўпроқ, очкўз Шаҳзодаларга нисбатан эътироз, норозилик туғилди.

Бу кун эрталабдан БИРИНЧИ БОРА у чуқур хўрсинди:

*То ҳирсу ҳавас хирмани барбоғ ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтоғ ўлмас —
Эл шог ўлмас,
МАМЛАКАТ обог ўлмас...*

2001—2004 йиллар.

МУНДАРИЖА

Р о м а н л а р

Ишқ аҳли	5
Буюк фаррош	129

ОМОН МУХТОР

НАВОИЙ ВА РАССОМ АБУЛҲАЙР

«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2006

Муҳаррир *М. Мансуров*
Бадий муҳаррир *М. Самоёлов*
Техник муҳаррир *Л. Хижова*
Мусахҳиҳлар *Н. Ёролова, А. Зокиров*
Саҳифаловчи *Л. Бацева*

Теришга берилди 16.01.2006. Босишга руҳсат этилди 17.05.2006.
Бичими 84x108^{1/32}, Балтика гарнитураси. Офсет босма. Шартли бос-
ма табоғи 13,44. Нашриёт-ҳисоб табоғи 13,2 Адади 3000 нуска. Бу-
юртма № 2252. Баҳоси келишилган нарҳда.

«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41.

3100.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

